

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehtap ÇAĞAŞLILAR

ÂYİNE DERGİSİ IŞIĞINDA OSMANLI'DA KADIN

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehtap ÇAĞAŞLILAR

ÂYİNE DERGİSİ IŞIĞINDA OSMANLI'DA KADIN

Danışman
Erdal TAŞBAŞ

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehtap Çağışlılar'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Hatice AKIN ZORBA (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Erdal TAŞBAŞ (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Gökhan DEMİRKOL (İmza)

Tez Başlığı:

ÂYİNE DERGİSİ İŞİĞİNDA OSMANLI'DA KADIN

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi 27/06/2019

Mezuniyet Tarihi :01/08/2019

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Âyîne Dergisi Işığında Osmanlı’da Kadın” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Mehtap ÇAĞAŞLILAR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehtap ÇAĞAŞLILAR
Öğrenci Numarası	20155206004
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Erdal TAŞBAŞ
Tez Başlığı	“Âyine Dergisi Işığında Osmanlı’da Kadın”
Turnitin Ödev Numarası	1154591361

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 146 sayfalık kısmına ilişkin olarak 24/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 15

alıntılar dahil % 19'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

24/07/2019

(imzası)

Dr. Öğr. Üyesi Erdal TAŞBAŞ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRKLERDE KADIN

1.1. İlk Türk Devletlerinde Kadın.....	4
1.2. İslamiyet’le Birlikte Türk Kadını	6
1.3. Osmanlı Devleti’nde Kadın	8
1.3.1. Genel Hatlarıyla Tanzimat Döneminde Kadın	9
1.3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Kadını ve Dünya Kadını.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE KADINLARLA İLGİLİ GELİŞMELER

2.1. Tanzimat Dönemi Eğitim	15
2.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	15
2.1.2. Kız Rüştiyeleri	17
2.1.3. Kız İdadisi.....	19
2.1.4. Ebe Mektepleri.....	19
2.1.5. Darül Muallimat.....	21
2.2. Tanzimat Dönemi’nde Kadınlarla İlgili Hukuki Düzenlemeler	23
2.2.1. Arazi Hukuku.....	23
2.2.2. Cariyeliğin Kaldırılması	24
2.2.3. Yabancılarla Evlenme.....	26

2.2.4. Giyim Kuşamla İlgili Değişiklik	27
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE NEŞRİYAT

3.1. Osmanlı Devleti'nde Basım Hayatının Gelişimi	30
3.2. Osmanlı Devleti'nde Basım Faaliyetleri.....	31
3.3. Kadın Dergileri	33
3.4. <i>Âyîne Dergisi</i>	37
3.4.1. Neden Selanik	40

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYİNE DERGİSİ YAZILARI IŞIĞINDA OSMANLI'DA KADIN

4.1. <i>Âyîne Dergisinde Eğitim</i>	42
4.2. <i>Âyîne Dergisinde Kadın Eğitimindeki Temel Amaçlar</i>	44
4.2.1. <i>Âyîne Dergisinde Çocuk Eğitiminden Kadının Eğitilmesine</i>	44
4.2.2. <i>Cehaleti Kaldırmak</i>	47
4.2.3. <i>Okuma Yazmayı Arttırmak</i>	49
4.2.3. <i>İyi Eş İyi Anne Olabilmek</i>	53
4.3. <i>Eğitimde Geri Kalmışlığın Nedenleri</i>	53
4.3.1. <i>Çocukların Eğitimden Mahrum Edilmesi</i>	53
4.3.2. <i>Kadınların Eğitimden Mahrum Edilmesi</i>	55
4.3.3. <i>Çeyiz Hazırlayan Kızların Eğitimden Mahrum Kalması</i>	55
4.3.4. <i>Ev İşlerinin Etkisi</i>	59
4.3.5. <i>Ebeveyn Etkisi</i>	62
4.4. <i>Âyîne Dergisinde Kadın Eğitime Yönelik Çözüm Önerileri</i>	63
4.4.1. <i>İnas Mektepleri</i>	63
4.4.2. <i>Dergiye Gelen Mektuplarda Kadınların Eğitime Bakışı</i>	65
4.5. <i>Edebiyatta Kadın Varlığı</i>	70
4.6. <i>Kadınların Sağlığı</i>	71

4.6.1. Kız Çocuk mu Erkek Çocuk mu?	71
4.6.2. Kısırlık Yahut Noksanlık	73
4.6.3. Iskat-1 Cenin.....	75
4.7. Evlilik	82
4.7.1. Âyîne'de Kadınların Vazifeleri	84
4.7.2. Karı Koca İlişkileri	88
4.7.3. Boşanma	92
4.7.4. Âyîne Dergisine Yansıyan Kayınvalide İle Gelin İlişkileri.....	94
4.8. Kılık Kıyafet	97
4.8.1.Tanzimat Döneminde Kıyafetlerde Gerçekleşen Dönüşümler	98
4.8.2. Moda Olgusu ve Sonuçları Üzerine.....	101
4.9. Âyîne Dergisinin Kadınlara Yardım Çağruları	106
SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	120
EK ÂYÎNE DERGİSİ KAPAĞI.....	131
ÖZGEÇMİŞ	132

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız.
Çev.	: Çeviren.
Ed.	: Editör.
HTU	: Hakkı Tarık Us Kütüphanesi.
Hız.	: Hazreti.
Hızl.	: Hazırlayan.
KEKBM	: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi.
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti.
TDK	: Türk Dil Kurumu.
TDV	: Türk Diyanet Vakfı.
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.

ÖZET

Modernleşme ve yenileşme kavramlarıyla değişen ve dönüşen Osmanlı Devleti'nin reform çalışmalarında kadın önemli bir yere sahip olmuştur. Dünya'da başlayan kadın hareketinin etkileri Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın oluşturduğu özgürlük ortamında çıkan kadın dergilerinin varlığıyla mümkün olmuştur. Başta erkekler tarafından çıkarılan kadın dergileri zamanla kadınların tekeline girmeye başlamış ve seslerini duyurmada önemli bir araç haline gelmiştir. Bu seslere araç olan dergilerden birisi de 1875 yılında Selanik menşeli olarak yayın hayatına giren Âyîne'dir. Dergi, çocuk ve kadın dergisi olarak hem Balkanların kültürel yapısını hem de kadınlarının isteklerini öğrenmemiz açısından ayrı bir öneme sahiptir. Âyîne dergisi 19. yüzyılda kadına biçilen görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi için kadınlara yol göstermeyi, onlara ayna olmayı amaç edinmiştir. Kadınların eğitim hayatına katılımları, çocuk yetiştirmede dikkat edilmesi gereken hususlar, ahlak, adet, ıskatı-ı cenin, kadının görevleri, kadınların günlük yaşamları, moda ve vatanseverlik gibi konular dergide sıkça yer almaktadır. Bu tez, Âyîne dergisindeki kadın figürünün "ötekileştirilmeye" maruz bırakılmadan görünmez tarihini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Osmanlı Kadın Hareketi, Tanzimat Kadını, Osmanlı Kadın Dergileri, Âyîne Dergisi.

SUMMARY
THE PERCEPTION OF WOMAN IN OTTOMAN WITH THE HIGHLIGHTS OF
ÂYÎNE MAGAZINE

Women have played a significant role in the reform efforts of the Ottoman State, which experienced changes and transformations with the concepts of modernization and innovation. The effects of the women's movement that started all over the world was made possible by the presence of women's magazines published thanks to the freedom environment in the Ottoman State which was created by the Edict of Gülhane. At the beginning, these magazines were published by men. However, over time, women began to monopolize, and they became an important tool to make women's voices heard. Âyîne magazine, which was first published in 1875 as of Thessaloniki origin, has a special importance in terms of learning the cultural structure of the geography as well as the demands of women living there. Âyîne magazine aimed to guide women to fulfill duties which were attributed to them in 19th century. Women's participation in education life, issues to be considered while raising children, morals, customs, abortion, women's duties, daily life of women, fashion, women's patriotism issues are frequently discussed in the journal. This work aims to make visible the invisible history of the female figure depicted in the Âyîne magazine without being subjected to alienation.

Keywords: Woman, Ottoman Woman Movement, Women of Tanzimat, Ottoman Women's Magazine, Âyîne Magazine.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı olduğunu bir gerçektir. Öncelikle tez konumu seçerken benim istediğim konuda çalışabilmemi sağladığı için danışmanım Dr.Öğr. Ü. Erdal TAŞBAŞ' a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca bana duyduğu güven ve destekler için en büyük teşekkürü annem Zeynep ÇAĞAŞLILAR'a yapmam gerekir. Ne zaman ümitsizliğe veya yorgunluğa düşsem bana olan inancını tüm gücüyle hissettiren bu güçlü kadın bu tezin baş mimarıdır. O annelik vasfını hayatının odak noktasına koyan kadınların en önemli temsilcisi olarak kadın tarihine yönelmemdeki en önemli unsurdur.

Bu süreçte fiziken yanımda olmasa da babam Zeki ÇAĞAŞLILAR'ın manevi desteğini tüm kalbimle hissetmiş bulunmaktayım. Onun çok istediği bu çalışmayı bitirebilmiş olmanın huzurunu yaşarken babama dualarımla şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Abim Güven ÇAĞAŞLILAR'ın bana olan inancı ve her koşulda benim yanımda olması, hayatımı kolaylaştırması, maddi ve manevi desteği olmasa bu çalışma ortaya çıkamazdı, sevgili abime tüm kalbimle teşekkür ederim.

Tez konusunu seçerken sohbetlerinden derinden etkilendiğim ve gerek çalışma sırasında gerekse hayat yolculuğumda karşıma çıkan güçlüklerde hep desteğini hissettiğim, bir telefon kadar yakınımda olan sevgili dostum Buket KARALI'nın bu çalışmanın ortaya çıkmasında payı çok büyüktür. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

Ne zaman ümitsizliğe düşsem yanımda olan tezimi bitirmemde desteğini esirgemeyen sevgili dostum Aysel YARAR'a şükranlarımı sunarım.

Son dönemde askerde olmasına rağmen dinleneceği vakitleri bana yardımla geçirmeyi tercih eden, usanmadan benden desteklerini esirgemeyen ve her defasında beni ümitlendiren arkadaşım Bilal GEDİKOĞLU'na şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Mehtap ÇAĞAŞLILAR

Antalya, 2019

ÖNSÖZ

Kadın çalışmalarına ilginin son dönemde artmasına rağmen yine de azlığından yakınırken erkek çalışmaları tarihi gibi bir alanın yaratılmadığı ve aslında böyle bir alana hiç ihtiyacın olmadığı gerçeği toplumumuzun belki de dünyanın acı gerçeklerindedir. Eri hakimiyetin etkisiyle başlayan araştırmalar gösterdi ki aslında bazı kadınlar kendilerine ait bir hayat yaratmayı, bazılarıysa da kendilerine hayat yaratılmasının istemektedirler.

Kadın çalışmalarının azlığı genel anlamda yakınılan bir durum olarak görülmektedir. Bu durumda siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerin varlığı kabul edilebilir bir gerçektir. Kadınların yaşadıkları coğrafyada bazı haklar kazanmalarının sonucunda kadın çalışmalarının başladığı söylenebilir. Dünya literatüründe kadınlarla ilgili düzenlemelerin 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde ise 19. yüzyılın sonunda oluşmaya başladığı kabul edilmektedir. Bu tez Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönemin özelliklerinin bir çocuk ve kadın dergisi aracılığıyla kadına dair yazıların yorumlanmasına dayanmaktadır.

Kadın ve çocuk dergisi olarak yayın hayatına başlayan derginin aslında kadının isteklerinden öte 19. yüzyılın genel algısı olan iyi eğitim almış, iyi valide olabilecek, böylece devletin devamını sağlamada öncü olabilecek kadınların yetiştirilmesini sağlama düşüncesiyle yayımlandığı gözlenmiştir. Derginin bu yapısıyla dönemle ilgili önemli bilgiler verebileceği kabul edilmelidir. Dergiyle ilgili yapılan transkripsiyon çalışmalarının ilerlemesiyle kadınlar içinde başlayan değişim rüzgarlarının dergi vasıtasıyla gözlemlenebileceği anlaşılmıştır. Dergi yayın politikası olarak kadının ve çocuğun eğitilmesini amaçladığını her fırsatta dile getirirken hem devletin hem de dolayısıyla kadının dönüşümünü gözler önüne sermiştir.

Osmanlı'da kadın hareketlerinin temelini basın yoluyla atılmış olması hasebiyle ilk kadın dergilerinden olan Âyîne'nin transkribe edilmesinin o dönemin yapısının anlaşılmasını sağlaması açısından Türk kadın tarihi araştırmaları için küçük bir adım olabilmemesinin yanında, kişisel olarak çok büyük bir başlangıcı ve aydınlanmayı içinde barındıran büyük bir emekler dizini olmuştur. Bu çalışmanın kişisel yarar olmaktan çıkarak kadın tarihi çalışmak isteyenlere de fayda sağlayabilmesi en büyük temennidir.

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde toplumların kadına verdikleri değer ve toplumdaki konumları farklılık göstermiştir. Bu farklılık kadın çalışmalarına verilen öneme de yansımıştır. Bazı toplumlarda kadın çalışmalarının erken, bazı toplumlarda geç başlaması kadınların toplumdaki sosyal konumlarıyla ilgili olmuştur.

Scott, kadın çalışmalarının tarihinin kadın hareketiyle başladığını belirtmektedir. Kadın çalışmalarında disipline hareketin feminist görüşle ortaya çıktığını belirtirken geçmişte yaşamış kadınlar üzerine yazılanları kadın çalışmaları için dağınık çabalar olarak nitelemiştir. Ona göre kadın tarihi 1970'lerden sonra başlamış ve son yirmi yılda tanımlanabilen bir alan olmuştur.¹

Kadın çalışmalarının genel kapsamına baktığımızda iki tür cinsiyet kavramı göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi biyolojik cinsiyet, ikincisiyse toplumsal cinsiyettir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki fark başlarda biyolojik kader ifadesine itiraz şeklinde tanımlanırken artık farklı tanımlamalara da gidilmektedir. Çünkü cinsiyetin biyolojik anlamda geri döndürülemez görüntüsüne karşılık toplumsal cinsiyet kültürel olarak inşa edilmektedir.² Bu anlamda da her toplumun kültürel ve siyasal farklılıklarına bağlı olarak toplumsal cinsiyete bakış açısı ve toplumsal cinsiyetle oluşan ödevler farklılık göstermektedir.

Din etkisini gördüğümüz kadın çalışmalarında toplumsal ve tarihsel bağlamda dinsel farklılık olmamasına rağmen farklı yaklaşımlar gözlenmektedir. Bunda kuşkusuz etken, dine yaklaşımın teori ve pratikte aynı sonuçları doğurmamasıdır. Toplumlara şekillendiren temel öğelerden biri din diğeri de kültür olarak ifade edilirse kabul edilmelidir ki onlardan bağımsız bir gerçeklik oluşamaz.

Osmanlı Devleti çok uluslu yapısının oluşturduğu farklı dini ve kültürel piramitleriyle özgün bir toplum yapısına sahip bir devlet olmuştur. Uzun yıllar ayakta kalan devlet bu durumu kuşkusuz gerek yönetim gerekse toplum yapısına borçludur. Osmanlı Devleti'nde özgün toplum yapısının içinde kadının araştırılabilmesi ne yazık ki çok da kolay değildir. Bunun nedenleri olarak basım faaliyetlerine ilginin az olması, yazım faaliyetlerine katılımların kadınlarda geç başlaması ve kadın tarihi çalışacaklarda Osmanlıca bilen sayısının az olması gösterilebilir.

¹ Scott, 2013: 105.

² Butler, 2018: 50.

Eski gücünü kaybeden devletin çözüm arayış yollarından birinin kadın eğitiminden ve kadın hakları söyleminden geçişi dünya literatüründe olduğu gibi Osmanlı toplumunda da benzer bir şekilde gerçekleşmiştir. Yalnız, bu benzerliği sadece dışsal olarak yorumlamak gerekir. Zira, 19. yüzyılda bu benzerliğin içselleşmiş bir gerekçeyle gerçekleşmediği takdir edilebilmelidir. Devletin içinde bulunduğu durum neticesinde başlayan çözüm arayışları neredeyse her alanda reform ihtiyacını doğurmuş ve ihtiyaçlar çerçevesinde kendinden ileri durumda olan devletleri örnek alma şeklinde devam etmiştir. Bazılarına göre taklitçilik, bazılarına göre reformist hareketler olarak tanımlanan davranışlar bütünü Osmanlı kadınına da yansımıştır.

Osmanlı kadını bu yüzyılın sonunda başta erkekler tarafından yayımlarına başlanan kadın dergilerinde yazar olarak yer bulmaya başlamıştır. Osmanlı kadınının haklarını arayanların başta aydın erkeklerden oluştuğu artık kabul edilebilir bir gerçektir. Bu nedenle de ilk kadın dergilerinin yazarları erkeklerden oluşmaktadır. Kadınların öncelikle seslerini duyurmak için dergi ve gazeteleri kullandıkları bilinmektedir. Bu anlamda o dönemin kadınlarının seslerini duyurabilmek için 1875 yılında yayına başlayan Âyîne dergisi transkribe edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dönüşüm sürecinde yaşanan reform hareketlerinden kadının nasıl etkilendiğini açıklığa kavuşturmadır.

14 Kasım 1875 tarihinde yayına başlayan dergide, kadının toplumda ikincil olduğu, onun davranışlarını, hayatını hatta bedenini denetlemenin meşru sayıldığı anlayışın yanında kadının insan olduğu kavramından yola çıkarak ve dinsel dayanaklarla birey olarak ifade edildiği anlayış birlikte görülmektedir. 41. sayıyla yayın hayatını sonlandıran derginin 31. ve 40. sayılarına ulaşılamamaktadır. Bu anlamda derginin toplam 39 sayısı çalışma yapmak isteyenler için ulaşılabilir konumdadır. Özellikle kadınlar tarafından gönderilen mektuplarının içeriği toplumdaki değişim izlerini takip etmek bakımından oldukça önemli olmuştur. Kadınlar arasında başlayan eğitim almanın önemi, geçmişten gelen bazı kültürel alışkanlıklarla savaşmak, yeni ufuklar aramak, Batı'yı takip etmek ve aynı zamanda Batı'yı takip edenleri eleştirmek gibi o dönemin Osmanlı kadınına has özellikler Âyîne dergisinde bulunabilmektedir. Bu tezin transkripsiyonuna başlamadan önce ulaşmayı beklenen sonuçla transkripsiyon sonrasında elde edilen bilgiler arasındaki fark oldukça büyüktür. Tanzimat'ın özgürlükçü yapısından yararlanan kadınların hak arama söylemlerinin daha net bir şekilde ortaya çıkacağı düşüncesi tam olarak karşılığını bulamamış daha dolaylı bir hak arama söylemlerine rastlanmıştır. Dergide kadınlarla ilgili yazılarda; daha çok iyi çocuk yetiştirmeyi arzu eden, kocasına karşı vazifelerine yerine getiren, İslamiyetle bütünleştirilmiş bir kadın profili çizilmiştir. Aslında kadınların direkt hak arama söylemlerinin II. Meşrutiyet sonrası ortaya

çıkıldığını bilinmesine rağmen Selanik menşeli olan derginin Avrupa'nın o dönemdeki söylemlerini yansıtacağı umudu karşılığını bulamamıştır. Fakat dergideki yazıların takibi ve irdelenmesi kadınların hak arama söylemlerinin oluşacağı ortama giden yolun çizgilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dergideki kadın yazıları Osmanlı kadınının geçireceği değişimin sinyallerinin izlenmesi bakımından önemlidir.

Çalışma, Âyîne dergisindeki yazıların içinden kadın figürünün ayıklanması şeklinde gerçekleşmiş olsa da Osmanlı'da yaşanan reformlar irdelenmeye çalışılarak kadınlar için yapılan yenilikler araştırılmış ve bu araştırmaların kökenine inebilmek için de hem o dönemin kaynakları hem de güncel kaynaklar taranmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgularla dergideki yazılar eleştirel bir şekilde çözümlenmeye çalışılarak o dönemin şartlarına uygun yorumlar yapılmaya gayret gösterilmiştir.

Âyîne dergisindeki kadın figürünün irdelenmesi, Osmanlı Devleti'nin dinsel bağınının ve kültürel öğelerinin o dönemin kadınına yansımaları olarak ifade edilebilir. Fakat dergideki yazıların okuması yapılırken dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri, kadınların o dönemde kendilerini yeni yeni yazın dünyasında ifadelerinin hem yanlış hem de bazı gerçekleri saklama şeklinde karşımıza çıkmış olabileceğidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE KADIN

1.1. İlk Türk Devletlerinde Kadın

Türk tarihine ilişkin bilgiler M.Ö. 4000’li yıllara kadar gitmektedir. Türkler konar-göçer bir yaşam tarzına sahip oldukları için canlı bir yapıya sahiptirler. Düşünülenin aksine Türklerde canlılık sadece erkeklere özgü bir özellik değil, kadınlarda da bulunan bir özelliktir. Öyle ki Türklerde kadın analığın yanında ata binme, silah kullanma, savaşabilme gücü gibi nitelikleriyle ön plana çıkıyordu. Türkler tarihleri boyunca kadına hep değer vermişler ve onu yüceltmişlerdir.³ Kadın destanlara, şiirlere konu olmuş, icabında memleketin menfaati için önemli roller üstlenmek suretiyle yabancı memleketlere gelin gitmiştir.⁴ Tarım ekonomisine özgü koşulların tam anlamıyla yerleşmediği İslam öncesi Türk toplumunda aile ilişkilerinde, çocuğun eğitiminde, mülkiyet hakkının ve siyasal hakların kullanımında kadın ile erkek arasında, yakın bir eşitlik söz konusu olmuştur. İslam öncesi Türk kültüründe hatun, ülke yönetiminde hakan ile eşit söz hakkına sahip olmanın yanı sıra ata binmiş, silah kullanmış ve erkeklerle birlikte savaşlara katılmıştır. Bu anlamda İslamiyet öncesini anlatan destanlarda Selcan Hatun, Banu Çiçek gibi kadın alplere rastlanmaktadır.⁵

Türklerden günümüze kalan ilk metinlerden sayılan Orhun Kitabeleri’nde “Tanrı Türk milliyeti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatun’u yükseltti” ifadesi çok net bir şekilde kullanılmıştır. Yine Türk tarihi için önemli eserlerden biri olan “Dede Korkut” kitabında “kadının erkeği tanımlayan saygıdeğer kişiliğinden” sıklıkla bahsedilmektedir. Ayrıca Dede Korkut’ta, aile her bakımdan kadının yönetimindedir.⁶

Dede Korkut Hikayeleri de dahil olmak üzere Oğuzlarla ilgili bütün destanlarda, “beğlerin” tek bir kadınla evli olduklarından bahsedilmiştir. Destanlarda, Divanü Lügati’t-Türk’te, Kutadgu Bilig’de “kuma” ve “ortak”tan bahis yoktur. Mesela, Beğlerbeği Kazan’ın bile⁷ tek bir karısının (boyu uzun Burla Hatun) adı geçmektedir. 10. yüzyılda Oğuz ülkesini gezen İbn Fadlan, Oğuz subaşısının ve misafir kaldığı bir Oğuz’un tek kadınla evli olduğunu ifade etmektedir. Geç Uygur hukuk belgelerinde ve Oğuz Kağan Destanı’nda görülen “kumalar” ise İslamiyet’le başlamaktadır. Daha çok zenginlerin birkaç kadınla, ilk kadının

³ Sağ, 2009: 9.

⁴ Gültepe, 2008: 177.

⁵ Kaymaz, 2010: 335.

⁶ Sağ, 2009: 9-10.

⁷ Burada geçen bile edatı bazı dönemlerde üst rütbeli kişilerde çok evliliğin görülmesine rağmen İlk Türk Devletleri’nde görülmediğine dair kullanılmıştır.

rızası ile ve çocuğu olmaması şartıyla evlendiği görülüyordu. Türklerde ilk kadın evde “baş kadın” olarak saygı görürdü. Mesela Göktürkler’de olduğu gibi birçok Türk devletinde de hakanlık tahtına sadece birinci kadınların çocukları çıkabilmişlerdir. Orta Asya’da Kırgızlar ilk kadına “ev sahibesi” anlamında “Bay-Biçe” ismini veriyorlardı. Bir Kırgız atasözündeki evin birinci sahibi (erkek olarak) evde doğar, ikincisi de Bay-Biçe olarak dışarıdan gelir ifadesi gelin olarak gelenin yabancı görülmediğini kanıtlar niteliktedir. Kaşgarlı Mahmut, birinci kadını “oglagu hatun”, yani “doğuran ve doğurduğu iyi olan hatun” olarak tanıtmıştır. Dede Korkut’ta başım tahtı, evim bahtı, kadınım, direğim, dölüğüm diye anılan kadınlar da evde, ya baş kadın ya da tek kadın olmalıdır, tek kadın olmasa bile kadının ikinci sınıf insan yerine konmadığı gayet açıktır.⁸ Öyle ki emirnameler, fermanlar “Hakan ve Hatun buyuruyor ki” şeklinde çıkarılırdı. Yine tarihte ilk olarak Türk kadınlarının devlet başkanlığı yaptığı, elçi kabul ettiği, hükümdar yokken kurultaya başkanlık yaptığı bilinen bir gerçektir. Buna en iyi örnek de Cengiz yasalarında senelik kurultaylarda kadınların da yer almasıdır. 7. yüzyılda, Uygur Hakanı’nın annesi Uluğ Hatun, davalara bakıyor, anlaşmazlıkları çözüyordu. Yani yargı yetkisinde kadınların da yeri bulunmaktaydı.⁹ Bunların yanında sarayları ve “buyrukları” bulunan hatunlar devlet meclislerinde de bulunma hakına sahiptir. Eski Türklerde Türk kadını devlet yönetiminin her kademesinde görev almıştır. Bunun yanında aile içinde çocuğun terbiyesini vermek, ailenin mali işleriyle ilgilenmek, çadırın kurulmasını sağlamak, çorap örmek, süt sağımak, peynir ve tereyağı yapmak, elbise dikmek gibi işlerle de ilgilenmiştir. Türk kadınının erkeklerle beraber avcılık, kayak sporu yaptığı ve ata binip ok attığı bilinmektedir. Savaşta, barışta ve önemli kararlarda erkeğiyle beraber karar veren eski Türk kadınının aile içerisinde de söz sahibi olduğu bilinmektedir.¹⁰ Ziya Gökalp eski Türk toplumlarında kadının durumunu, eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemiş ve kadına saygı göstermemiştir diyerek karşılaştırmalı olarak Türklerin kadınlara verdiği değerin diğer milletlere göre daha üst bir değer olduğunu ifade etmektedir.¹¹

Eski Türkçe dönemine ait yazıtlarda ve diğer yazılı eserlerde kadınlarla ilgili pek çok kavram işareti bulunmaktadır. Bu kavram işaretlerinden bazıları şunlardır: aç, ana, ebçi, ebçi kişi, ece, eçe, eget, egetlig eke, karabaş, ekek, ekek işler, émiklig, ersek, katun, kelin, kırkın, kırnak, kız, kişi, koduz, kunçuy, kurtga, küng, oynaş, ög, özüük, singil, tişi, tişi kişi, tul, tul

⁸ İslamiyetle başlayan kuma hayatı ifadesi bazı tarihçiler tarafından kabul edilmemektedir. Onlar çok eşliliği yerleşik hayata geçişle başlatmaktadırlar. Bu tarihçilere göre yerleşik hayatla birlikte kadın sosyal ve siyasal yaşamın gerisine atılmış eve mahkum bırakılmıştır. Bu hem kadının aktif yaşamını baskımlarken hem de ona dayatılan bir hem cinse mecbur kalmasına neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Güler, 1992: 72.

⁹ Konan, 2010: 161.

¹⁰ Doğan, 1996: 79-80.

¹¹ Konan, 2010: 161.

uragut, uragut, yotuz... Farklı işaretlerin bulunması kadınların Türk devletlerinde, kadının sosyal hayatta farklı statülerde var olduklarını kanıtlamaktadır.¹²

Türklerde aile düzeni pederşahi değil pederi olarak oluşmaktadır.¹³ Türk kızını hayat arkadaşını seçmekte nisbi hürriyete sahiptir. Türk kadını ekonomik hürriyeti yanında hukuki bağımsızlığa da sahiptir. Karı-koca arasında mal ayrılığı esas olup, kadın kendi malını istediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Ayrıca Doğu Türkistan Türklerinde kadın kapalılığı diye bir şey olmayıp kadın yalnız ev içinde değil, ev dışında da hayat arkadaşının yardımcısıdır.¹⁴

Eski Türklerde, kardeşin dul kalan karısı ve üvey anne ile evlenme denilen leviratus¹⁵ geleneğinde amaç hem dul kalan kadını koruma hem de mirasın parçalanmasını engellemektir.¹⁶

Kalın¹⁷ ve başlık ise Türk ailesinin kurulmasında temel dayanaklardır. Ancak, kalın ve başlık farklı kavramlardır. Kalın, babanın oğullara vermesi gereken evlenme “payı” iken başlık ise, evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediye olarak kabul edilmektedir. Baba malından kızlara bir pay düşüyorsa bu da kızın çeyizidir. Kalın, bir süt hakkı ve bir hibedir. Göktürk yazıtlarında, “kız” sözcüğünün başka bir karşılığı da “pahalı” demektir. “Süt hakkı”, “kemik hakkı”, “ana bezi” “bacı yolu” gibi anlamlara gelen kalın, kızlarının oğlan evinde baskılanıp köle haline gelmemeleri için verilirdi. Birçok Türk, kalın miktarının az tutulmasına dikkat ederdi.¹⁸ Dul kalan kadınlar, ölen eşlerinin kardeşi veya anaların oğullarıyla evlenmek istemezler ise evlenme sırasında aldığı “kalın”ı iade ederek, bu evliliği reddetme hakkını da ellerinde bulunduruyorlardı.¹⁹

Türk geleneklerinde çocuğu olmama, hasta olma gibi zorunlu durumlar hariç çok eşlilik görülmezdi. Bununla birlikte eski Türklerde “Küng, “olca” adı verilen cariyelerin bulunduğu bilinmektedir.²⁰

1.2. İslamiyet’le Birlikte Türk Kadını

Türkler tarafından İslamiyet’in kabulüyle Türk kadını açısından büyük değişimler yaşanmıştır. Bir yandan konar-göçer yaşam tarzından yerleşik tarım toplumuna geçiş sürecinin

¹² Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. 2014: 5.

¹³ Kurnaz, 2015: 14.

¹⁴ Doğan, 1996: 79-80.

¹⁵ Leviratus ya da levirat: Eski Türklerde ölen kardeşin dul karısı ile evlenme geleneğine denir. Levirat geleneğinde amaç; ailenin bölünmemesi, kocası ölen kadınların ve babasız kalan çocukların güvenliği gibi nedenler gösterilse de kadının mal olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. Çünkü evlenmeden önce başlık parası ile aileye katılan gelin ailenin malı sayılmakta ve elden çıkması istenmemektedir. Erkul, 2002: 94-95.

¹⁶ Kurnaz, 2015: 15.

¹⁷ Kalın (kalın, kalm): Türk topluluklarında söz kesmeden sonra erkek veya ailesi tarafından, gelin adayının ailesine verilen para, mal, armağan vb. için kullanılan bir kelimedir. Akgündüz, 1992: 131-133.

¹⁸ Türkdogan, 1992: 410.

¹⁹ Kurnaz, 2015: 15.

²⁰ Ağçoban, 2016: 17.

zorlaması, diğer yandan İslam dininin yayılmasına koşut olarak geleneksel kültür değerlerinin terk edilmesi ya da sekteye uğratılması, kadının bireysel ve toplumsal konumunu günden güne değiştirmiştir. Fakat bu değişim Türklük özelliklerinden tamamen kopuşu ifade etmemektedir. Bazı tarihçilere göre çokeşlilik, örtünme²¹, toplum yaşamından çekilip eve kapanma bu gerilemenin somut sonuçlarıdır. Kadın artık ev içine hapsedilen ve orada hizmet veren kişi konumuna getirilmiştir. Erkeğin ihtiyaçlarını karşılamakla erkeğin isteklerine göre hayatını yönlendirmekle çocuklarını doğurup onları eğitmekle görevlidir. Kırsal kesimdeyse bunlara ek olarak, tarlada tohumun ekilmesinden ürünün toplanmasına kadar üretimin her aşamasında bilfiil çalışan ve mülkiyet ile miras hakkı sınırlandırılmış bir varlıktır. Kadının statüsündeki bu dramatik düşüş Doğu-İslam toplumlarına bağlanıp İslamiyeti suçlayarak varılacak bir sonuç değildir. Çünkü Hristiyan Batı toplumlarında da bu durum benzer şekilde yaşanmıştır.²²

Türkler Müslüman olduktan sonra da hatunlar, Türk-İslam devletlerinde önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in, eşi Altuncan Hatun'un sözünü dinlediği ve devlet işleri hakkında onunla konuştuğu bilinir. Harzemşah sarayından gelen Altuncan Hatun, bilgi ve kabiliyetleriyle Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in dikkatini çekmiş ve onunla evlenmiştir. Altuncan Hatun gerektiğinde ata binen, kılıç kuşanan, askere komuta edecek kadar kahraman bir kadındı. Türk-İslam Devletleri'nde, en eski Türk kadın unvanlarından olan baş kadın yöneticisi anlamında kullanılan "il bilge" terimi zamanla yerini, "terken" unvanına bırakmıştır. Hakanın hükümette ortağı olan hatun "Türkan/Terken" unvanlarını kullanırdı. Özellikle Karahanlılar, Harzemşahlar ve Selçuklular'da Terken unvanını taşıyan hükümdar eşleri, bizzat yönetim ve siyaset içinde önemli roller üstleniyorlardı. Nitekim Terken'lerin kendilerine ait ikta (yurtluk) vilayetleri, divan teşkilatları, askerleri ve özel hazineleri vardı ki bu durum kadınların güçlerini ortaya koymaktaydı. Ünlü seyyahlardan İbn Batuta Anadolu, Kırım ve Çağatay ülkelerini dolaşırken hükümdarların hanımı tarafından da kabul edildiğini, bu arada Alaaddin Eretna'nın hanımı Toga Hatun'la Orhan Bey'in eşi Nilüfer'le İznik'te görüşüğünü belirtmektedir. Ünlü Seyyah, Bilan (Nilüfer) Hatun'un eşinin askerlerine hükmedebildiğini aktarmaktadır. İbn Batuta, İznik'e vardığında Orhan Bey'in eşi Nilüfer'in kendilerini bizzat karşıladığından, izzet ve ikramda bulunduğu bahsetmektedir.²³

²¹ Türkmen kadınlarının özgür yaşam tarzları vardır, Türkmen kadınlar Araplar gibi örtünmezlerdi ve erkeklerden gizlenmezlerdi. Ayrıntılı bilgi için bk. Döğüş, 2015: 132-135.

²² Kaymaz, 2010: 335-336.

²³ Döğüş, 2015: 132-135.

1.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın

Osmanlı modernleşme tarihi kadının modernleşmesinden ayrı düşünülemez. Osmanlı Devleti'nin modernleşme tarihi toplumsal kültürüyle Batı'ya yönelik gerçekleşen reformların uzlaşmacı süzgecinden geçerek tamamlanmıştır. Bu tamamlama süreci tarihçilere göre farklı aşamalarda ifade edilse de ortak payda Osmanlı Devleti'nin en büyük değişimi 19. yüzyılda yaşamış olduğudur.

İnalcık, Osmanlı Devleti'nin, Batılılaşma sürecini üç aşamada ifade etmektedir. İlk aşama 15. ve 18. yüzyıllar arasında Osmanlı bürokratlarının, Hristiyan Avrupa'nın silah ve aletlerini Osmanlı'ya getirmesi şeklinde gerçekleşen teknolojiyi alma çabalarıdır. İkinci aşama 18. yüzyılda askerlikle ilgili alanlarda Batılı ilimleri okutmak üzere Avrupalı uzmanların çağrıldığı, mühendishanelerin ve matbaanın Osmanlı'ya getirildiği dönemdir. Bu dönem Osmanlı kafasının Batı ilmi ile sistemli olarak temasa geçtiği dönemdir denilebilir. 18. yüzyılda Fransız Aydınlanma Çağı'nı hazırlayan “encylopadaie” Osmanlı öğrencisinin ulaşabildiği bir eser haline gelirken, Osmanlı aydın bürokratların İtalya'da eğitim görmüş Rumlarla yalı ve konaklarda serbestçe her konuda tartışabildikleri görülmüştür. Bu dönem Batı kültürüne karşı anlayış ve sempatinin oluştuğu, laik akımın başladığı dönem olmuştur. Osmanlı Batılılaşma sürecinin üçüncü aşaması Tanzimat Fermanı ile başlamış, 1876'da ilan edilen ilk Osmanlı anayasası ile zirveye ulaşmıştır. İnalcık, Tanzimat Fermanı'nı Fransız Anayasası'nın değiştirilmiş²⁴ ve bir yeminle pekiştirilmiş şekli olarak ifade etmektedir. Bunun yanısıra ferman sonucunda gelen reformların anayasayla şekillenme sürecinin Osmanlı Devleti'ni sonlandırırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini attığını belirtir.²⁵

Değişen ve dönüşen Osmanlı Devleti'nde sürecin kolay işlemediği tahmin edilebilir. Osmanlı'da yaşanan reform sürecine direnç gösteren kişilerin yanında, bu reform sürecini destekleyenlerin olması süreci zorlaştırmış belki de kolaylaştırmış olabilir. Değişime karşı çıkışın olmaması değişim taraftarlarını daha ılımlı hale getirebilirken, karşı çıkanların bulunması değişim yanlılarının daha gayretli bir şekilde harekete geçmelerini sağlamış olabilir. İşte bu ilerici-gerici çatışması içinde oluşan toplum yapısındaki kırılma kadınların toplum içindeki varlıklarında da bir değişim başlatmıştır. Dünyayı yakından takibe başlayan Osmanlı aydını (ki bu dönemde çoğunluk bürokratlardan oluşuyor) kadın dünyasında meydana gelen gür seslerin varlığına sessiz kalamamış, Osmanlı kadınına hak ettiği değeri vermek için çaba

²⁴ Halil İnalcık başka bir makalesinde bu görüşü şöyle desteklemektedir: “Osmanlı Kanun-i Esasi'si devletin dini İslamdır, derken, öbür taraftan bürokratlar, Fransız kanunlarını tercüme dip uygulamakta, bunu din ve devletin selameti için siyaseten yaptıklarını ileri sürmekteydiler.” Ayrıntılı bilgi için bk. İnalcık, 2014: 307.

²⁵ İnalcık, 2014: 319-320.

göstermiştir. İfade ettiğimiz çaba öncelikle aydın kesimin hane halkında bulunan kadınlarda başlamıştır.

Osmanlı yönetim yapısı, üzerinde kurulduğu Türk-İslam toplumlarının mirasçısı olarak başlangıçtan itibaren din kurallarını, yönetim ve hukuk alanında en üstün yasa olarak kullanmıştır. Yöneten ve yönetilen ilişkilerinin de ağırlıklı olarak din kurallarına göre düzenlenmiş olduğu görülmektedir.²⁶

1.3.1. Genel Hatlarıyla Tanzimat Döneminde Kadın

Lale Devri ve Tanzimat'la başlayan modernleşme hareketleri her coğrafyada olduğu gibi tabandan değil saraydan başlayarak millete doğru hareket etmiştir. Önce saraya yakın ailelerde, daha sonra bürokratların ve büyük şehirlerin ileri gelen ailelerinde, ardından da küçük şehirlerdeki varlıklı ailelerde başlayan değişim rüzgarları onları farklı arayışların içine çekmiştir. Özellikle Tanzimat sonrasında roman ve tiyatrolarda geleneksel aile yapısı eleştirilmiş ve Batı kültürüne doğru bir yönelişin etkileri çok net bir şekilde hissedilmiştir.²⁷ Bunun gibi başlayan değişimlerde konak ve saraya musallat olan gösterişçi tüketim ekonomisi, özellikle kürk ve mücevherat düşkünlüğü, kitlelerin benimseyeceği bir statü haline gelmiş, yazın hayatında da bazen bu durumu kınayan yazılara yer verilmiştir.²⁸ 19. yüzyılın 2. yarısında nitelik ve nicelik olarak dikkat çekici şekilde değişime uğrayan resim sanatı da var olan atmosferden etkilenerek yerleşmiş değerler ile yeni olanlar arasında konumlanan Osmanlı kadını farklı yönleriyle yansıtmaya başlamıştır.²⁹ Osmanlı'da başlayan bu yönelimle eski kültür kodları ve değerleri yıkılarak yerlerini materyalist yönelim biçimleri almaya başlamıştır. Genellikle Avrupai adab-ı muaşeret kurallarına bağlı olarak oluşturulmaya çalışılan yeni yaşam şekli Osmanlı ailesine de yansiyarak aile içi ilişkileri sarsarak değişime zorlamıştır. Avrupalı olmanın bir doğal şartı olarak kabul edilen içki, kumar ve dans yaygınlaşmış, kadın sosyal hayatın her alanına katılmaya teşvik edilmiştir. Değişimin temelden olmasına inanıldığı için çocuklara okulda yeni yöntemlerle eğitim verme istekleri artmış, bunun yanında özel mürebbiyeler tutulmuş ya da çocuklar ecnebi okullarına gönderilmiş hatta yabancı kadınlarla evlenmek suretiyle o kültüre ait anneler görülmeye başlanmıştır. Bu değişimlerle birlikte karı koca arasındaki sadakat anlayışları zayıflamış “çapkın koca”, “aşık kadın” tipleri çoğalmış;

²⁶ Göküş, 2010: 227-228.

²⁷ Kabaklı, 2008: 228-229.

²⁸ Âyine dergisinde sıklıkla kadınların kılık kıyafet ve mücevherata olan düşkünlükleri eleştirilmiştir. “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyine Dergisi* 38, 12 Eylül 1291/5 Ramazan 1293. “Kadınların Elbiseye Olan Düşkünlükleri Üzerine Yazılmış Bir Komedi”, *Âyine Dergisi* 39, 19 Eylül 1291/12 Ramazan 1293.

²⁹ Üstünipek, 2004: 1-2.

hizmetçi, mürebbiye ve cariyelerle gayrimeşru ilişkiler yaygınlaşarak bunlar romanlara ve tiyatro eserlerine konu olmaya başlamıştır. Bu dönemin en önemli özelliği aile içindeki rollerde kendini göstermiştir: Anne muhafazakarlığı temsil ederek çocuklarını medreseye vermeye devam etmek isterken, baba yenileşmeyi temsil ederek çocuğun mektebe verilmesini hatta mürebbiye tutulmasını istemektedir.³⁰

Tanzimat döneminde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde etkisi artmış, Batı örnek alınarak bazı reformlar yapılmıştır. Bunda, Osmanlı'nın geri kaldığı düşüncesiyle Batı'yı izlemeye belki de taklide varan çalışmalar etkili olmuştur. Avrupalılar ile münasebetler ilerledikçe onlara ait bazı unsurlar da Osmanlı'da görülmeye başlanmıştır. Aslında bu unsurları ilk benimseyenler Osmanlı erkekleri olsa da, Osmanlı kadınları arasında moda ve ecnebi adetleri de hızlı bir yayılma alanı bulmuştur. Eğitim reformlarının etkilediği kadınlar varlıklarını her alanda göstermeye başlamışlardır. Osmanlı toplumunda kadınlardan yana esmeye başlayan bu yeni rüzgar kısa sürede toplumda kabul görmeye ve desteklenmeye başlamıştır. Büyük kentlerde yaşayan kadınlar kafes arkalarından gün ışığına çıkarak sosyal hayata karışmaya başlamış, kent insanının yoğunlaştığı yerlerde alışveriş yapmaya, geceleri eşleriyle birlikte mehtap gezilerine çıkmaya, düşünce boyutunda da olsa çokeşliliği kınamaya başlamışlar ve basın faaliyetleriyle birlikte de örgütlenme bilincine erişmişlerdir. Bu dönemde kadın örgütlerinin çoğunun yardım amaçlı hayır cemiyetleri olarak kurulmuş olmasının yanı sıra daha sonra bunların yanında kadın haklarını savunan cemiyetlerin de görülmesi amaca ulaşma yolunda atılan adımlara örnek olarak gösterilebilir.³¹ Çünkü ilk kurulan hayır cemiyetleri kadınların örgütlenmeyi öğrenmeleri açısından kadınlar için önemli bir başlangıç olmuştur.

Hem Osmanlı kadınları hem de onları destekleyip söylemin ve pratiğin sınırlarını çizen erkek aydınlar, kadın eğitiminin gerekliliğini Batı'daki tartışmalara benzer biçimde Osmanlı'ya taşımışlardır. Bir yandan Batı'daki gibi kadının eş ve annelik rolünü daha iyi yapabilmesi için kadının geliştirilmesi düşüncesini temellendiriyorlarken bir yandan da milli bilincin gelişmesine paralel olarak, milliyetçi öğeler söylemine gitmişlerdir. Çünkü kadınların kendi talepleri etrafında oluşturdukları örgütlerde bile milliyetçi hareketlerle yakın bir ilişkisi söz konusuydu: Kadınların oluşturdukları bu örgütler çoğunlukla erkekler tarafından oluşturulan milliyetçi örgütlerin yan kuruluşları veya kolları olarak var olmuşlardır. Bu örgütler ancak nadiren özerk bir yapı olarak karşımıza çıkmışlardır.³²

³⁰ Kabaklı, 2008: 228-229.

³¹ Avcı, 2016: 230-231.

³² Walby, 2013: 43.

Erkeklerin, kadın hakları ile ilgilenmeleri ve onların sözcüsü olmaları ne yeni bir şeydi ne de Osmanlı'ya özgüydü. Fransa'da Condorcet'yi, İngiltere'de John S. Mill'i, ABD'de Seneca Falls Bildirgesinin kaleme alınmasına katılan erkekleri hatırlamak, erkeklerin bu konudaki yaklaşımlarını anlamak için yeterli olacaktır. Küçük bir karşılaştırma yapacak olursak, Selanik Hukuk Mektebi hocalarından Muslihiddin Adil'in kadınlar hakkındaki görüşleri, kadınlara siyasal haklar tanınmasını gerekli görmesiyle, kadın hakları söyleminin ilk kadın sözcüsü olan Mary Wollstonecraft anlayışının ötesine geçerek, kadınlara oy hakkı tanınmasının liberal teorinin iç tutarlığı açısından gerekli olduğunu savunan Mill'in görüşlerine yaklaşır. Muslihiddin Adil, "Feminizmden maksad, kadınların da erkekler gibi mesalik-i ilmiye, sınaie, ve siyasiyeye dahil olabilmeleri, her ikisinin aynı hukuk ve vezaiife haiz olmalarıdır." sözleriyle feminizimin eşiklikçi yanına değinerek kadınların erkekler gibi ilim meslekleriyle, sanayi ve siyaset alanlarında yer almalarının gerekliliğini çağdaşlarından çok önce açıkça dile getirmiştir.³³

Osmanlı kadınları geçmişteki belgelerde yeterince görülememektedir. Çünkü kadınları direkt anlatan metinler bulunmamaktadır. Bu durum kadın çalışmaları için zor bir süreci içinde barındırsa da, bu sadece Osmanlı'ya özgü değildir. Tüm dünyada da aynıdır, sadece tarih kitaplarında değil resmi kayıtlarda da kadınlara ilişkin bilgiler azdır. Osmanlı klasik dönemi kadın çalışmalarında yararlanabilecek belgelere bakıldığında mahkeme kayıtları, fermanlar, arzuhaller, fetvalar, resimler, mezar taşları, miras kayıtları, konsolosluk belgeleri, vakıf kayıtları, seyahatnameler gibi kaynaklar dikkat çekmektedir. Bunların yanında Osmanlı minyatürlerinden de önemli bilgiler almamız mümkündür. 19. yüzyıl sonunda İstanbul için tutulan nikah kayıtları ve miras kayıtları için yapılan emlak sayımları kadın tarihi için önemli kaynaklardandır.³⁴

Tanzimat'la birlikte hissedilmeye başlanan kadın hareketinin Osmanlı'da gerçek anlamda can bulması II. Meşrutiyet'le gerçekleşmiştir. Kadın hareketinin daha doğrusu kadının gelişimiyle ilgili söylemlerin ortaya çıkmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi büyük olmuştur. İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber siyasal hayatta olması hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet söylemlerinin basında çokça duyulmasını sağladı. Yayın yasağının kalkmasıyla Osmanlı'nın içindeki her ulus kendi yayın organlarıyla kendi seslerini duyurmaya başlamıştır, gazeteler boyut olarak büyümüş, gazetelere resim, harita ve karikatürler konulmaya başlanmıştır. İşte bu ortamda kadınların gelişimi için çalışan ve kadınların haklarını

³³ Berktaş, 2015: 93-94.

³⁴ Çakır, 2004: 4.

savunan gazeteler ve dergiler çıkmaya başlamıştır.³⁵ Osmanlı'nın son döneminden itibaren ise artan basın faaliyetleriyle kadın dergileri ve dernekleriyle başlayan kadın hareketi sayesinde kadın çalışmalarında bu belgeler kullanılabilmiştir.³⁶

Çakır'ın da dediği gibi “Kadınlar belki yeterince kaynak bırakamamışlardır. Ancak seslerini duyurmaya çalıştıkları dergileri ortaya çıkarabilmişlerdir.”³⁷ Cumhuriyetle başlayan kadına dair değişim ve dönüşüm bazı tarihçiler tarafından kopuş olarak görülse de Osmanlı da başlayan aydınlanmanın devamı olduğu kuşku götürmez bir gerçektir.

1.3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Kadını ve Dünya Kadını

Tanzimat sonrasında kadın-erkek eşitliğinin konu edildiği ilk yasalardan biri, 1856 yılında kabul edilen arazi üzerindeki miras işlemlerinde erkek ve kadına eskiye göre eşitlik getiren Arazi Kanunnamesi'dir. Bu kanundaki, “Ölenin kız çocukları, erkek kardeş yoksa, diğer paranteldeki erkeklere rağmen arazide erkek çocuk gibi eşit pay alacaktır.” maddesi eşitlikçi söylemlerden biri olarak görülse de maddede barınan şart cümlesi kadının ikinci planda eşit olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Ölenin erkek çocuklarının olmaması şartını barındırdığı için kadın-erkek eşitliğini barındıramaz fakat eşitliğe giden yolda küçük bir adım olarak görülebilir. Kanun kısıtlı bir kesime hitap ettiği için yaygın bir uygulama getirememiştir. İslam hukukunun geçerli olduğu bütün toplumlar gibi Osmanlı'da da, kentsel mekan, cinsiyete göre çok keskin bir biçimde ayrılmış durumdaydı ve Tanzimat Dönemi'ne kadar kadınları konu alan uyarı ve yasaklamaların, öncelikle giyim-kuşam ve kadınların gezinti yerlerindeki, alışveriş sırasındaki vb. davranışlarını düzenleyenler olduğu görülmekteyken, bu kısıtlamaların Tanzimat sonrasında çıkarılan yasalarda da varlığı bilinmektedir. Bu, kadını mahrem sayan, ev içine hapseden ve dolayısıyla da kamusal alandaki varlığını zorunluluk halleriyle sınırlayan, engellemediği durumlarda da katı bir biçimde denetlemeye çalışan bir anlayıştır. Mekânın cinsiyete göre bölünmesinin mimarideki ilginç yansımalarından biri, Mecelle'ye göre, kadınlara ait yerler (makarr-ı nisvan) olarak kabul edilen mutfak, kuyubaşı ve avluların bir başka evden görülmesinin ahlaka uygun olmaması kadını dar bir alana sıkıştırma arzusunun sonucudur.³⁸

Osmanlı modernleşmesi, bireyin hukuki ve siyasi haklarını içine alarak gelişen, geleneksel ve tarımsal toplumun kentsel ve laik bir sanayi toplumuna dönüşmesini sağlayan Avrupa'da olduğu gibi dönemin dinamiklerine bağlı olarak oluşan bir sürecin ürünü değildi.

³⁵ Taşcıoğlu ve Kekeç, 2016: 698.

³⁶ Belenli, 2017: 304.

³⁷ Çakır, 2004: 4-5.

³⁸ Berktaş, 2015: 98-99.

Tam aksine, Avrupa emperyalizmi karşısında imparatorluğun tutunmasını sağlamaya yönelik, var olan düzeni korumak için oluşturulmuş bilinçli bir sürecin savunmacı bir reform programıydı. Osmanlı modernleşmesine hız kazandıran Tanzimat reformları sadece idari, askeri ve mali alanlarda değil, geleneksel Osmanlı toplumunun yapısında, özellikle kentlerdeki yaşam biçiminde ve en önemlisi zihniyet dünyasında değişimleri başlatan bir olgu olarak ortaya çıktı. 1860'lı yıllardan itibaren reformlar etkisini göstermiş, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Müslüman kadınların toplumsal statüsü, giyimleri, sosyal yaşama katılmaları, toplum içindeki davranış biçimleri Osmanlı modernleşmesinin dikkat çeken ve bu sebeple belki de en çok tartışılan cephesi olmuştu. Değişimin yukarıdan geldiği pek çok ülkede olduğu gibi, Osmanlı ülkesinde de devlet sadece siyasi, idari ve ekonomik alanlarda değil, reform döneminin özünde bulunan müdahaleci ve yönlendirici etkisiyle, modernleşmenin oluşumunda ve yönlendirilmesinde başat rol üstlenmiştir. Gerçekten de toplumsal dönüşümü merkezi otoriteyi kullanarak tepeden yönlendirme geleneği, Tanzimat Dönemi ile başlayıp Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eden bir uygulama olmuştur.³⁹

Otoriter modernleşme, diye de tanımlanabilecek Osmanlı modernleşmesi toplumsal yaşamda devlet eliyle toplumsal hayatı düzenlemenin diğer ismidir. Tanzimat reformistlerinin bunu yapmaktaki tek amaçları devletin devamını sağlamaktır.⁴⁰ Bu amaç için başlangıç noktaları, Berktaş'a göre, kadınları görünür kılma hedefi başlangıçta ister istemez ünlü ve istisna kadınlar üzerinde yoğunlaşılmasını, onların katkılarının gün ışığına çıkarılmasını getirmiştir. Bu bir anlamda var olan tarihe kadınların eklenmesi olup kadınların salt kurban konumunda olmadıklarını, tarihsel özneler olarak tarihin yapımına etkin olarak katıldıklarını belgelemektir.⁴¹

Üst kesimde başlatılan kurumsal modernleşme tabana yayılmaya başladığında klasik Osmanlı toplumunda var olan ataerkil yapıyı elbette ki değiştirmiştir. Erkekleri ev dışı kamusal yaşama, kadınları ise sadece ev içi aile yaşamına ait gören gelenekçi düzen değişmeye başlamıştır.⁴² Yazın hayatında yer bulan kadınların söylemleri de şu şekilde değişmeye başlamıştır:

³⁹ Bu konuda Berktaş gibi Toska'da: "Geçmişin, Osmanlı hareketinin içinden süzülerek gelmiş öncü kadınların çoğu, Cumhuriyet'i benimsedi ve destekledi. Buna rağmen, bu kadınlar Cumhuriyet'in öz evlatları arasına giremediler. Neden? Belki de onların Osmanlı'dan gelen kadın hareketinin kesintisiz bir devamı olarak görülmeleri ve Milli Mücadele sonrasında da, eylemlerini bıraktıkları yerden sürdürmek istemeleri yüzünden ..." Toska, 1998: 77-78.

⁴⁰ Avcı, 2007: 2-3.

⁴¹ Berktaş,2001: 270-282.

⁴² Avcı, 2007: 2-3.

Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkar, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini, hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da, biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olamıyoruz? El ve ayak, göz akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalışımıza sebep olmuştur? Bunu hiçbir sağ duyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle olmak gerekse idi Avrupa kadınları da bize benzerdi. Bilgiden yoksun meşru örtünmemiz sebep gösteriliyorsa ona da taşrada bulunan kadınlarımızı göstermekle yetinirim. Çünkü onlar erkeklerine her çeşit hizmette yardım etmekte, erkeklerle beraber çalışmaktadırlar.⁴³

Berktaş, Van Os'un önemli çalışmalarından biri olan *Osmanlı Müslümanlarında Feminizm* başlıklı makalesinde geniş bir şekilde yer alan Osmanlı kadınlarının II. Meşrutiyet'e gelene kadar vizyonlarına siyasal haklar talebinin dahil edilmemiş olmasının onların *müsavatsız tamme* (kadın erkek eşitliği) peşinde koşmadıklarını gösterir düşüncesine karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışını ise siyasal hak talebinin, Mary Wollstonecraft'ın bile ufkunun ötesinde bir düşünce olduğunu ve bu düşüncenin içinde yaşanılan toplumun maddi olanaklarıyla bağlantılı olduğunu söylemesi doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Dünya'da kadınlar için oy hakkı talebi, Batı'da da ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren güçlü bir şekilde dile getirilir ve 20. yüzyıldan önce de hayata geçemez. Kadınlar için oy hakkının büyük ölçüde, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra elde edilmesinde, bu savaşın topyekun niteliğiyle cephe gerisini de etkilemesi ve kadınların rolünün artırılarak kendilerini kanıtlamalarını sağlaması arasında yakın bir ilişki vardır. Türkiye bağlamından baktığımızda da kadınların Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki etkinlikleri ile benzerlik oluşturmaktadır.⁴⁴

⁴³ Taşkiran, 1973: 31.

⁴⁴ Berktaş, 2015: 95.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE KADINLARLA İLGİLİ GELİŞMELER

2.1. Tanzimat Dönemi Eğitim

Devletin, kadının toplumsal konumunun değişimindeki başat rolü Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren, öncelikle kadın eğitimi alanındaki kurumsal boşluğu doldurma çabasıyla kendini göstermiştir. Osmanlı aydınları etrafında başlayan kadınların eğitimine verilen değerin artması devlet politikası haline gelmiştir. Avcı'ya göre, Amerika'nın Hristiyanlığa ve onun getirdiği geleneklere sıkı sıkıya bağlı anne ve ev kadını yetiştirmek üzere hem kendi topraklarında hem de dünyanın en ücra yerlerinde kız okulları açması ve bu okullarda ders vermek üzere hoca ve yönetici yetiştirmek amacıyla açılan özel kız kolejleri kurmaları Osmanlı'da bu çalışmaların yapılmasını hızlandırmıştır. 19. yüzyılda dinsel canlanış hareketi çerçevesinde Osmanlı topraklarına gelip misyonerlik yapmak amacıyla erkek okullarının yanı sıra kız okulları da dikkat çekmekteyken Osmanlı kadın hareketi denilebilecek hareketin öncülerinden olan Osmanlı aydınlarının kızları çoğunlukla buralarda eğitim almışlardır.⁴⁵

2.1.1. Sıbyan Mektepleri

Geçmiş Hz. Ömer'e kadar dayanan sıbyan mektepleri yaygın eğitim kurumları olarak bütün İslam ülkelerinde çeşitli adlar altında var olup her ülkede farklı uygulamalarla ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Tanzimat öncesinde eğitim müesseseleri sıbyan mektepleri ve Enderun mektebi ile medreselerden oluşmaktaydı. Türk kadını ise Tanzimat öncesinde sadece sıbyan mekteplerinde eğitim alabilmekteydi. Daha fazla eğitim imkanı tanınmayan kadının eğitim hakkı da konuşulmaya bile gerek duyulmayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece idareci veya ulema zümresinden kişilerin kızları, ailelerinin desteği ile evlerinde özel ders alabiliyordu.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce var olan kız sıbyan mekteplerinin hem hocaları hem de öğrencileri için belirli bir programı yoktur.

Sıbyan mektepleri, genellikle mahalle camisinin müştemilatı içinde ayrılan bir oda ve tek öğretmenle eğitim yapan yerlerdi. Dört beş yıl süreyle buralara devam eden çocuklar, ilmihal ve Kur'an surelerini öğrenerek temel eğitimlerini tamamlamış oluyorlardı. Bazen de bilgili kadınların kendi evlerinin bir odasını okul haline getirerek yüzeysel de olsa ilköğretim

⁴⁵ Avcı, 2016: 233.

⁴⁶ Koçer, 1972: 91.

⁴⁷ Kurnaz, 1991: 4.

eğitimi verdikleri bilinmektedir.⁴⁸ 1835 tarihli bir emirde Dolmabahçe’de Süleymaniye Mahallesi’nde oturan ve evinin bir odasını mektep haline getirerek burada Kur’an öğreten kadın hocalardan Sade Hoca adlı hanımın yerin darlığından dolayı zorluk çektiği için talebi üzerine evinin karşısındaki arsaya mektep yapılması kararı bu bilgiyi destekler niteliktedir.⁴⁹

Tanzimat Dönemi’nde de ilköğretim eğitimi sıbyan mektepleri tarafından sürdürülmeye devam etmiştir. Fakat bazı düzenlemelerle kadınların eğitim hakkında iyileştirmeler yapıldığı bilinen bir gerçektir. Bu mektepler II. Abdülhamit zamanında ibtidai mektepleri açılıncaya kadar varlıklarını ve önemini korumuşlardır.

Tanzimat’ın etkileri her alanda gözlenmeye başlamış, Türk kadını açısından da bazı yenilikler getirmiştir. Mesela Fransa’nın 1867 tarihli Duruy Kanunu’ndan⁵⁰ esinlenerek 1869’da hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiyelerin çoğaltılması kararlaştırılmıştır. Kısacası Tanzimat Dönemi, Türk kadınına devlet eliyle mesleki ve kültürel açıdan eğitim kapılarının açıldığı bir dönüm noktası olmuştur.⁵¹ 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile erkeklerle birlikte kızlara da sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti getirilerek, kızların 6 ve 10 yaşları arasında sıbyan mekteplerinde okutulan dersleri öğrenmesi şart koşulmuştur. Okula devam etmesine engel olacak derecede delilik ve hastalık gibi geçerli bir özrü olmaksızın okula devam etmeyen (devam ettirilmeyen) kızların velilerine bazı yaptırımlar getirilmiştir. Kızların eğitim almasını engelleyen ebeveynlerden 5 kuruş ile 100 kuruş arasında para cezası alınması kararlaştırılmıştır.⁵² Bu kanuna göre, öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenen mektebin, rüştiyelere öğrenci yetiştirmesi ve aynı zamanda burada eğitim verecek kişilerin yetersiz hocalardan olmaması kararı verilmiştir. Ancak, bu talimatname parasızlık ve hocasızlık⁵³ gibi nedenler yüzünden tam olarak uygulanamamıştır.

Bütün maarifi ilgilendiren bu nizamnamenin sıbyan mektepleri ile ilgili hükümlerine göre devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arası olarak açıkça belirtilmiştir. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çöküntüden dolayı ihtiyatlı davranılmıştır denilebilir. Örneğin bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisinin kızlara ayrılması kararına karşılık iki tane olmaması durumunda ise yeni bir mektep açılıncaya kadar kızların erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gitmesi fakat erkeklerden ayrı bir

⁴⁸ Uyanık, 2006: 141.

⁴⁹ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2015: 263.

⁵⁰ 1867 yılında çıkarılan Duruy Kanunu Fransa’da kızlar için orta eğitim müesseseleri organize etmeye başladı. Kanun her köy için için bir kız İlkokulu’nun açılmasını zorunlu kılıyor ve okulda bir dikiş öğretmeni bulunmasını emrediyordu. Bu kanundan sonra Fransa’da kız okulları çoğalmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bk. Koçer, 1972: 86.

⁵¹ Kurnaz, 1991: 4-5.

⁵² Uyanık, 2006: 203.

⁵³ Hocasızlık kelimesi belirli bir eğitim almış kadın hocaların yetersizliğinden dolayı kullanılmıştır.

sırada oturmaları kararı alınmıştır. Nizamname’de her ne kadar kız sıbyan mektebi hocalarının kadın olması isteniyorsa da kadın öğretmenlerin sayısının yeterli olmamasından dolayı, kadın öğretmen yetişinceye kadar, yaşlı ve tecrübeli, iyi ahlak sahibi erkek hocalardan faydalanılması gerekliliği de belirtilmiştir.

Okul programındaki alfabe, Kuran’ı Kerim, ahlak, yazı, hesap, Osmanlı tarihi, coğrafya, malumat-ı nafia (faydalı bilgiler) gibi derslerin varlığı eğitim programlarında da revizyona gidildiğini göstermektedir. Artık yeni derslerle birlikte dini ve dünyevi dersler arasında bir denge kurulduğu, hatta ikincisinin ağır bastığı görülmektedir.

Nizamname’ye göre hoca maaşları dahil olmak üzere okul masrafları sırasıyla, varsa vakıflardan, avarız parasından ve kurban derilerinden; bunlar da kafi gelmezse mahalle veya köy ahali tarafından karşılanacaktır, hükmünün varlığını ise sıbyan okullarının yayılmasını engellemiştir. Çünkü kız çocuklarını okutmaya pek de hevesli olmayan halk buna olumlu bakmamıştır. Tanzimat Dönemi’nde ilköğretim ile ilgili bir diğer önemli teşebbüs de 1875 yılında *Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan* (sıbyan okulları öğretmenleri için kılavuz) adlı kitabın yayınlanmasıdır. Bu kılavuzla eğitimin temellendirilmeye çalışıldığı açıktır. Bir komisyon tarafından hazırlanan bu kitaptaki talimatın tatbiki ise Abdülhamit Devri’nde uygulanabilmiştir. 1869 Nizamnamesi’nden sonra ilk defa olarak, ilköğretim mecburiyeti 1876 Kanuni Esasi’inde yer almıştır. Böylece eğitimin anayasa ile güvence altına alındığı söylenebilir. Aynı durumun Avrupa ülkeleri anayasalarında da bu yıllarda yer alması tesadüfi değildir.⁵⁴

2.1.2. Kız Rüştîyeleri

2 Ekim 1848 tarihli iradede, rüştîyelerin kuruluş gerekçesi için, “Rüşdiye mekteplerinin küşâdı bir müddetten berü matlûb ve müstelzim-i âlî olan terbiye-i tebaa madde-i mutenasının hüsn-i husuli kazıyye-i marziyesine mebni olarak” ifadesi kullanılarak erkek rüşdiyelerinin kuruluş amacı belirtilirken ilerleyen tarihlerde açılacak kız rüştiyeleri için de aynı amaç hasıl olacaktır.⁵⁵

Kızlar için ilk rüştiye 1859 yılında Sultan Ahmet Rüştiyesi adıyla da bilinen Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi olarak açılmıştır. 1870’lerden itibaren önemi artan kız rüştiyelerinin taşrada yaygınlık kazanması sıbyan mekteplerinde olduğu gibi yetişmiş kadın öğretmen eksikliğinden dolayı yavaş olmuştur. Bu da kadınların memuriyet gibi kadrolarda bulunmalarını geciktirmiştir.⁵⁶

⁵⁴ Kurnaz, 1991: 4-5-6.

⁵⁵ Uyanık, 2006: 162.

⁵⁶ Akyüz, 2007: 165-166.

1861 yılında Takvimi Vekayi’de kız eğitimi konusunda yayınlanan bir makalede kızlar için açılan rüştiye mekteplerindeki esas amacın, kadınların dini ve dünyevi bilgileri edinerek iffetlerini korumak ve hane idaresinde kocalarına yardımcı olmak şeklinde ifade edilmiştir. Somel’in de ifade ettiği gibi Tanzimat reformcularının kız eğitimine verdikleri önem aşikar olsa da rüştiye okullarıyla kadınların kamusal alanda⁵⁷ var olmaları mümkün olmamıştır.⁵⁸

Mebadi-i Ulum-ı Diniyye
Lisan-ı Osmani Kavaidi
Mebadi Kavaid-i Arabiyye ve Farisiyye
İmla ve İnşa
Müntehabat-ı Edebiyye
Muhtasar Tarih ve Coğrafya
Hesab ve defter tutmak usulü
Nakışa medar olacak derece resim
Ameliyatı hıyyatiyye
Musiki (mecburi değildir)
Tebdir-i menzil⁵⁹

Kızlara yönelik hazırlanan programda sadece ev düzeninde yararlı olacak derecede oldukça sınırlı bir düzeyde matematik bilgisine yer verilmiş olması kadın algısında değişimin fazla olmadığını kanıtlar niteliktedir. Aynı biçimde tarih ve coğrafya gibi genel kültür konularının da tek bir genel ders çerçevesinde birleştirilmiş olması, kadınlardan beklentinin düşük olmasının sonucu olabilir. En az iki ve en fazla 4 kadın öğretmenin görev yapması şartının koşulmasının yanında bu öğretmenlere ilaveten biçki-dikiş ve müzik öğretmenleri de bulunacaktır kararına rağmen müfredat programlarını yürütebilecek kadın öğretmenlerin olmaması rüştiyeler için olumsuz bir durum yaratmıştır.⁶⁰

İlk kız rüştiyesinin 1859’da açıldığı düşünülürse ilerlemenin boyutu, 47 yıllık sürede 85 kız rüştiyesinin açılmasıyla ortaya çıkmaktadır. II. Abdülhamit Dönemi’nin bu sayıya payı büyüktür çünkü 76 yeni okul sadece bu dönemde açılmıştır. Bu gelişmeler değerlendirilirken, Tanzimat Dönemi’nde açılmış olan öğretmen okulunun önemi yadsınamaz. Çünkü bu okulun mezunları sayesinde kadın öğretmenlerin sayısında artış meydana gelmiş ve bu da kız rüştiyelerindeki öğrenci sayısının artmasına yol açmıştır.⁶¹

⁵⁷ “Kadınların kamusal alanda var olmaları için 1842 yılında Tıbhane-i Amire bünyesinde açılan ebe okulunu beklemeleri gerekecektir.” Somel, 2000: 225-226.

⁵⁸ Somel, 2000: 225-226.

⁵⁹ Somel, 2000: 230.

⁶⁰ Somel, 2000: 227.

⁶¹ Kurnaz, 2015: 44.

2.1.3. Kız İdadisi

Sözcük anlamı “hazırlık okulu” olan idadi, kişileri bir üst öğrenim kurumuna hazırlayan okul olarak bilinmektedir. 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi’nde rüştiye mektepleri üzerinde eğitim yapan sivil ortaöğretim kademesine idadi adı verilerek kurumun yeri tam olarak çizilmiştir. Nizâm-nâme’nin 33. maddesinde geçen; “Müslim ve gayri müslim Osmanlı vatandaşlarını birbirlerine kaynaştırmak ve ortak bir kültür içinde yetiştirmek.” düşüncesiyle sancak merkezlerinde rüştiye eğitimini tamamlamış olan öğrencileri sultanilere hazırlamak için üç yıllık idadiler kurulacaktı kararı doğrultusunda idadilerin genel amaçları ortaya çıkmaktadır.⁶² Bu amaç doğrultusunda kurulan idadilerin kızlar için açılması ise Münif Paşa’nın nazırlığında 13 Mart 1880 tarihinde gerçekleşmiştir. Bab-ı Ali Caddesi’nde bir konağın kiralanarak eğitime hazır hale getirilen bu okul, kızlar için lise seviyesinde eğitimin ilk örneği olarak kabul edilmektedir. İdadi sayısı Osmanlı topraklarında çok da artış göstermemiştir. Kurnaz, kızların idadide okuyacak yaşa gelinceye kadar evlendiklerini, evlenmeyenlerin bir meslek kazanmak için Kız Öğretmen Okulunu tercih ettiklerini ifade etmektedir.⁶³

2.1.4. Ebe Mektepleri

Tanzimat Dönemi’nde kızlara sağlık, eğitim ve sanayi alanlarında mesleki eğitim vermeye başlanarak kadınların kurumsal ve sosyal hayata katılımları arttırılmıştır. Kadınların bu şekilde kurumsal ve sosyal hayata katılımlarında öne çıkan mesleki eğitim kurumlarından biri de ebe mektepleridir.

Osmanlı Devleti’nin sağlık kurumları darüşşifa adı verilen usta çırak ilişkisi içinde tıp eğitimi alınan hastanelerden oluşmaktaydı. Darüşşifada hiçbir ayırım yapılmadan tüm hastalara hizmet verilmekteydi. Fakat genel yapı itibariyle Osmanlı kadınları kocaları ya da babalarının iznini almadan hastalıkları için doktora başvuramamışlardır. Mali durumu iyi olan hanımları tedavi için konaklara hekimler gelirken, mali durumu iyi olmayan hanımlar ise hekimi ancak ağır hastalıklarda çağırabilmişlerdir. Kadınların sağlık hizmetlerine ilgileri en çok hayırseverlik anlamında yaptırılan darüşşifalarla karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyıla ilişkin M. D’Ohsson isimli seyyah, hekimlerin kadınları tedavi şekilleriyle ilgili ilginç açıklamalarda bulunmuştur:

Hiçbir kadın namahrem karşısına, yüzünü kapamadan çıkamaz. Bu kaide, hekimleri bile içine alır. Zaten bir kadın, hekime görüneceği zaman, kocası veya cariyeleri daima yanında bulunur. Hekim hastanın

⁶² Uyanık, 2006: 167-168.

⁶³ Kurnaz, 2015: 44-45.

nabzını, ancak kolunu baştanbaşa bir muslinle örtülü olduğunda tutabilir; ama diğer taraftan, gözlerini veya dilini veya vücudunun başka bir kısmını hekime gösterebilir.⁶⁴

18. yüzyılda görülen bu durum 19. yüzyılda da varlığını devam ettirmiştir. 1870'lerde İstanbul'u ziyaret eden Amicis: "Hanım hastalanınca hekim çağrılmaz, bütün dertlere karşı kendilerine mahsus tabiatüstü bir kuvvetleri olan üfürükçü kadınlardan biri getirilir."⁶⁵

Saydığımız durumlardan ötürü 1838 Fermanı'ndan kısa bir süre sonra ebelerin eğitimi konusuna el atılmış kadınların sağlık hizmetlerinden rahatça faydalanabilmeleri sağlanmıştır. 1827'de Tıphane-i Amire'de cerrahlık derslerinin bir bölümünde doğum yaptırmaya dair verilen kursların haricinde ebelerin doğrudan eğitilmesi yoktu.⁶⁶ 1842 yılında hekimbaşı tarafından hükümete verilen takrirle Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılması Meclis-i Vala'ca kabul edilmişti. Böylece kız sanayi okullarının açılışından çeyrek yüzyıl kadar önce, sağlık sektöründeki ihtiyaçlardan dolayı 1843 yılında, ebe yetiştirilmek üzere birkaç genç kızın tıp okulunda dersleri izlemesine izin verilmişti. Kurslara alınan öğrencilerin yeterlilikleri net değildi, şöyle ki öğrenci alımında okuma-yazma şartı bile aranmıyordu.⁶⁷ Burada eğitim mankenler üzerinde yapılmaktaydı. Ayrıca, ebe hanımların yapacakları pratik eğitimlerde, yanlarında erkek bulunmaması şartı getirilmişti.⁶⁸ Bu nedenle ebelere hocalık etmek üzere Paris'ten ve Viyana'dan 2 öğretmen hanım getirilmiş ve haftada iki gün eğitim verilmeye başlanmıştır.⁶⁹ Kurslar, 10 müslüman ve 26 hristiyan olmak üzere 1845 yılında ilk mezunlarını vermişti. İlk mezunlar, Mekteb-i Tıbbiye'de padişah huzurunda yapılan imtihan sonucunda ebelik mesleğini icra etmek üzere diplomalarını almışlardı. Mezun kızlar, Osmanlı Devleti'nde bu amaçla kurulmuş bir kurumda meslek eğitimi gören ilk kızlar olması bakımından önem arz etmektedirler. Ebelik mesleğini edinmek isteyenlerin Mekteb-i Tıbbiye içindeki bu kursa 1885'e kadar müracat etmeye devam ettikleri düşünülebilir. 1851 yılında, Zaptiye Müşiri'ne yazılan emirde, İstanbul'da bulunan İslam ve reaya ebelerinden henüz ebelik eğitimi almamış olanların Mekteb-i Tıbbiye'deki ebelik okuluna devam etmelerinin sağlanması isteniyordu. Mekteb-i Tıbbiye'ye devam etmeyip icazetname almayanlara bundan böyle ebelik yaptırılmayacağı belirtiliyordu. Fakat bazıları gelmeyip ebelik fennini layıkıyla bilmedikleri halde ebelik yapmaya devam etmişlerdi. Ebelik eğitimi almadığı halde ebelik yapanların bazı

⁶⁴ İlyasoğlu ve Akgökçe, 2001: 128-130.

⁶⁵ İlyasoğlu ve Akgökçe, 2001: 129.

⁶⁶ Somel, 2002: 80.

⁶⁷ Uyanık, 2006: 210.

⁶⁸ Kurnaz, 1991: 18.

⁶⁹ Somel, 2002: 80.

sakatlıklara sebep oldukları ve buna cevaz verilmemesi gerektiği ifade ediliyordu.⁷⁰ Ruhsat almaksızın ebelik yapanların, konunun önemini anlamaları için İstanbul'daki imamların bu durumu mahallelerde tekrar tekrar duyurmaları isteniyordu.⁷¹

2.1.5. Darül Muallimat

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, kız sıbyan ve rüştiye okullarına öğretmen yetiştirecek bir Darülmualimat kurulmasını da öngörülmesine ve ilk kız rüştiye mektepleri 1858 yılında açılmaya başlanmasına rağmen kız öğretmen okulunun açılışının, 1870'e kadar gerçekleşmediği görülmektedir. Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nde, Darülmualimatın ilkokullar ve rüşdiyeler için iki ayrı şubeden oluşması planlanmıştır. Nizamnamede ilkokul kısmı için eğitim süresi iki yıl, rüşdiye için üç yıldır. Darülmualimat ilk mezunlarını verinceye kadar mevcut öğretmen açığı esas olarak yaşlı ve ahlak sahibi muallimler ile karşılanmaya çalışılmıştır.⁷² Hatta kız öğretmen okulu binası içine müdür ve öğretmenlerden ve Maarif Nazırlığından resmen gönderilen memurlardan başka hiçbir erkeğin hiçbir surette girmesine izin verilmeyecek, öğrencileri okula getirip götürən adamlar kaydedilip müdür tarafından belirtilen yerde bekleyeceklerdir, kararı alınmıştır.⁷³ Kız öğretmen okulu kurulduğunda öğrenci çekebilmek için mezunlarına tayinde öncelik tanınma garantisi verilmiştir. 1870 yılında açılan darülmualimat, nizamnamede geçenden farklı olarak ilkokul ve rüştiye biçiminde 2 şube olmaksızın açılmıştır. Eğitim süresi 3 sene olan bu kurum hem ibtidai, hem de rüştiye okullarına öğretmen yetiştirecekti.⁷⁴

Ayasofya civarında Yerebatan Sarnıcı Caddesi'nde ahşap bir konak kiralanarak okul binası olarak düzenlenen Darülmualimat'a ayrıca aylık 200 kuruş maaş ile bir kapıcı ve 150 kuruş ile bir de hizmetçi görevlendirilmiştir. Fakat aradan bir yıl geçmeden nizamnamede öğretmen okulları ile ilgili öngörülenlerin fiiliyata geçirilmesinin zor olduğu anlaşılmıştı. Şurayı Devlet Dahiliye Dairesi'nden kaleme alınan mazbatada, Nizamnameye uygun olarak şimdiki halde idadiye ve sultaniye şubelerine elverişli öğrenci bulunamayacağı ifade ediliyordu. Öğrenci ihtiyacını karşılamak için gayrimüslim ahaliden öğrenci alındığı takdirde ise derslerin çeşitli dillerde yapılması gerekeceği hatırlatılıyordu. Bu ise zorluk ve masraf demek olduğu için

⁷⁰ Somel, 2002: 80. Makalesinde halkın sürekli uyarılmasının nedenini ıskat-ı ceninin devletin rızası olmadan yapılmasının kaldırılmak istenmesine bağlamıştır.

⁷¹ Uyanık, 2006: 210.

⁷² Somel, 2000: 234.

⁷³ İnan, 1975: 87.

⁷⁴ Somel, 2000: 234.

gelecekte tamamlanması kararlaştırılmıştır. Gayr-ı Müslime Dairesinin şu açıklamalarla açılmasından vazgeçilmiştir:

Nizam ahkâmına nazaran her cemaate kendi lisanınca tedris olunmak üzere Dârümuallimât'ın muhtelit olması lazım geliyor ise de şu hal birçok müşkülât ve tekellüfâtı dâ'î olacağından Dârümuallimîn hakkında dahi icra olunacağı vecihle şimdilik yalnız İslam dairesi küşadıyla muameleleri ona göre tayin kılınmıştır.⁷⁵

Darümuallimat'a kabul şartları konusunda Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamenin 7. maddesinde şunlar ifade edilmekteydi: "Muallimelik için şerait-i lazımevi ve kafi derecede malumatı haiz olanlar yalnız mesleğe ait dersleri tahsil etmek üzere Darümuallimatlara kabul olunurlar". Bu madde doğrultusunda Darümuallimat'a girmek isteyen kızlar, sıbyan veya rüştiye şahadetnamelerine sahip iseler imtihansız olarak okula kayıt yapabilecekler fakat her iki okuldan birinin diplomasına sahip olmayanlar bir heyet huzurunda imtihan olduktan sonra derecelerine göre her iki şubeden birine alınabileceklerdi.⁷⁶ 100 adet Müslüman öğrenciden ibaret olarak rüştiye şubesinin açılmasıyla yola çıkılmıştır. Açılan okulun müfredatında ise şunlar vardır: Din Dersine Giriş, Osmanlıca Dil Bilgisi ve Kitabet, Öğretim Yöntemi, Her Milletin Kendi Lisani, Ahlak Bilgisi, Hesap ve Defter Tutma Usûlü, Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası, Faydalı Bilgiler, Musiki, Dikiş ve Nakış. Din Dersine Giriş dersinin her cemaatin kendi dili ile okutulması ve ruhani liderlerinin tayin ettiği kişiler tarafından bu eğitimin verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁷

Darümuallimat'ın açılışında Eğitim Nazırı'nın, "Bu okul padişahımızın en yüce kuruluşlarından biridir ve kadınların eğitimine sonsuz yararlar sağlayacaktır." demesi darümuallimatın ilk mezunlarıyla birlikte ortaya çıkacak yararlarının öngörüsü olmuştur. Yararları kısaca sıralanacak olursa; ilk olarak kız rüştiyeleri mekteplerinde kadın öğretmenler yetiştirerek bu okulların çoğalmasına ve dolayısıyla giderek artan sayıda kızın okumasına katkıda bulunmuştur. İkinci olarak, Cumhuriyet'e kadar kızların eğitimi projesinde iyileşme ve toplum üzerinde devlet denetimini arttırma yönünde bir modernlik taslağının parçası olmuştur. Üçüncü olarak, burs almadan okuyup mezun olan öğrencilerini öğretmen olmaya zorlamadığı için birçok genç kız ve kadın sadece öğretmen olmak için üst düzeyde bir okulda okumak için bu kuruma girmiş böylece ülke kadınları arasında aydın bir kadın kitlenin gelişmesini sağlamıştır. Dördüncü olarak Darümuallimat, II. Meşrutiyet döneminde açılan İnas Darülfünununun (kız üniversitesi) da esas öğrenci kaynağını oluşturmuştur. Son olarak da,

⁷⁵ Şanal, 2009: 226.

⁷⁶ Altın, 2017: 33-34.

⁷⁷ Altın, 2017: 23.

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlara ilişkin devrimlerin başarılı olmasında da 1870'ten beri Darülmuaallimat'ın mezun vermekte olduğunu ve onların pek çok kız ve kadını okutmasının etkisini atlamamak gerekir. Burada beş ana başlıkta ifade edilen Darülmuaallimat'ın daha birçok faydası da kuşkusuz vardır.⁷⁸

Darülmuaallimat bazı Türk aydınlarınca, memlekete münevver kadın yetiştirmeye çalışan bir müessese olarak değerlendirilmektedir.⁷⁹ Bu değerlendirmenin kanıtı Darülmuaallimat mezunları arasında Fatma Aliye, Şair Nigar, Emine Semiyye gibi aydın hanımların görülmesidir.⁸⁰

2.2. Tanzimat Dönemi'nde Kadınlara İlgili Hukuki Düzenlemeler

2.2.1. Arazi Hukuku

Osmanlı Devleti'nde hukuk şeri ve örfi olarak iki kısımdan oluşmaktayken şeri hukukun her zaman daha ağır bastığı bilinmektedir. Arazi hukuku konusunda ise örfi hukukun öncelikli olduğu dikkat çeker. Devletin kuruluşundan 1567-1568 tarihine kadar miri arazi tasarruf sahibinin arazisi erkek evlada geçiyorken, bu tarihten sonra tapu bedeli ödenmesi şartıyla kız evlada da geçmesi kabul edilmiştir. Anneden kalan araziler ise erkek çocuğa tapu bedelini ödemesi şartıyla geçebiliyordu. 1846-1847 yılında yeni bir kararla kız evladın erkek evlat gibi babasının arazisine ivazsız sahip olabilmesi kanuna bağlandı. Üstelik bu kararda kız ve erkek evladın mirastan ortak pay alması da söz konusuydu.⁸¹

Çakır, II. Mahmut Dönemi'nde tımarların kaldırılmasından dolayı oluşan boşluğun 1858 Arazi Kanunnamesi çıkarılarak kız ve erkek kardeşler arasında mirasın eşit dağıtılarak toprak mülkiyeti boşluğunun önüne geçilmeyi hedeflendiğini ifade etmektedir.⁸² Çünkü 1858 Arazi Kanunnamesi ile kız ve erkek evlada o zamana kadar arazinin kişinin tasarrufunda bulunup bulunmamasına bakılmaksızın miras eşit şekilde dağıtılmaktaydı.⁸³ Fakat yine de tüm Osmanlı halkında erkek ve kız evlatlar arasında mirasın eşit olarak geçtiği, şeriye sicilleri ve vakfiye kayıtlarında gördüğümüz bilgiler neticesinde, şüphelidir. Vakfiyelerdeki bilgilerde, Osmanlı toplumunda pederşahi (ataerkil) aile anlayışının etkisiyle bazı vakıf kurucuları erkek evlatlarını kayırmışlardır. Örnek verecek olursak, 13 Eylül 1653 tarihinde Maraş'ta ailevi bir vakıf tesis etmiş olan Ahmet Çelebi, vakfettiği mülkünün kullanım hakkını ölümünden sonra, erkek evlatlarına tahsis etmiştir. Erkek evlatların nesli kesildikten sonra, kız evlatlarına sıra

⁷⁸ Akyüz, 2007: 182-183.

⁷⁹ Altın, 2017: 34.

⁸⁰ Ortaylı, 2009: 187.

⁸¹ Kurnaz, 2015: 63-64.

⁸² Çakır, 2016: 204.

⁸³ Kurnaz, 2015: 63-64.

gelmesi kararı verilmiştir. Ağustos 1666'da Erzurum'da yarı ailevi bir vakıf kurmuş olan Mehmet Aslan Paşa, vakfının gelir fazlasının ve bir kısım akarlarının tasarruf hakkını mütevellî olarak atadığı oğlu Yusuf Bey'e ve onun erkek evlatlarına şart koşturmuştur. Yani Yusuf Bey'in nesli kesilince ancak, kızlarına (ki o zamana kadar yaşayabilirlerse) ve kızlarının evlatlarına kullanım sırası gelebilecekti. Bu örneklerin yanında bir de pederşahi anlayışla kızlarını dışlamayanlar da bulunmaktaydı. Örneğin, İzmir'de yarı ailevi bir vakıf tesis etmiş olan el-Hac Hızır b. Abdullah, vakfetmiş olduğu mülklerin kullanım ve oturma (sükna) haklarından, kız ve erkek evladlarının arazi kanunnamesinde geçen şekliyle eşit bir şekilde yararlanmalarını şart koşturmuştur.⁸⁴

Kadına mirastan düşen hakkının verilmediği ya da zorla el konulduğuna dair bir örnek de 21 Mayıs 1629 tarihli hükümdür. Hacce Hatun isimli bir kadının miras düşen hissesini almak için Bolu'ya gittiğini fakat diğer hisseye sahip Şemsi Paşaoğlu tarafından tehdit ve zorla daha az bir hisseye ait hüccet verilip gönderilmesi üzerine yazılan hükümde kadına hakkının verilmesi ve Şemsi Paşaoğlu'nun mahkemeye getirilmesi kararı bulunmaktadır. Örneklerde de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti kadınların mülkiyet haklarını tanıyıp koruyan bir tavır sergilemiştir.⁸⁵

Çağdaşı diğer ülkelerle kıyaslandığında Osmanlı, kadınlara mülkiyet hakkının tanınması konusunda birçoğundan daha ileri durumdaydı. Örnek vermek gerekirse İngiltere'de evli kadınlara mülkiyet hakkının tanınması ancak 1882'lerde gerçekleşmiştir. Oysa bu dönemden çok önceleri Osmanlı'da, İslam hukuku uyarınca, evli olanlar da dahil olmak üzere kadınların mülkiyet hakları -erkeklerle eşit düzeyde olmasa bile- tanınmaktaydı.⁸⁶

2.2.2. Cariyeliğin Kaldırılması

Harplerde esir edilen veya para ile satın alınan erkekler köle, kadınlar ise cariye diye adlandırılırken her ikisi de alınıp satılabiliyordu. Tek fark cariyelerin eğitilmesiydi. Çünkü cariyenin eğitilmesi demek alınan fiyattan daha fazlasına satılması demekti. Cariyelik ömür boyu devam etmiyordu. Konak ve sarayda kendini kabul ettirenler veya efendisine çocuk verenlere özgürlükleri verilebiliyordu hatta evin hanımı bile olabiliyorlardı. Osmanlı sarayında Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi hanımlar hep cariyelikten yetişmişlerdir.⁸⁷

Kölelik asıl olarak azat yoluyla sona ererse de İslam hukukunda, köleliği kısıtlama amacı güden veya sona erdirmek için bazı yollar belirlenmiştir. Bunlar; gönüllü azat, kefaret

⁸⁴ Yüksel, 1993: 464-465.

⁸⁵ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2015: 57.

⁸⁶ Berktaş, 2015: 98-99.

⁸⁷ Kurnaz, 2015: 65.

borcu olarak azat, köle ile efendisinin belirli bir bedel karşılığında hürriyete kavuşma anlaşması yapması (mükatebe yoluyla azat), mecburi ve kanuni azat, ölüme bağlı azat (tedbir), efendisinden bir çocuk doğuran cariye'nin efendisinin ölümüyle hürriyetine kavuşması (ümmüveled olma durumu), devlet tarafından azat olarak sınıflandırılabilir. Köleliğin sona ermesi durumu İslam hukuk literatüründe genellikle "ıtk" tabiriyle ifade edilmiş, azat edilen köle veya cariye'nin fiziki özellikleri, dini ve etnik kökeni, azat tarihi ve şartlarını ihtiva eden belgeye ise "ıtkname" denilmiştir.⁸⁸

Yukarıda saydığımız azat yollarından biri olan ümm-i veled durumundaki cariyeler, satılamaz ve başkasına devredilemezdi. Efendisi ümm-i veled olan cariyesiyle evlenmek zorunda olmadığı gibi isterse onu bir başkasıyla evlendirme hakkına da sahipti. Ümm-i veledi olan cariyelerin özgürlüğü için efendileri tarafından belirlenecek iki seçenekleri vardı. Efendileri onlara özgürlüğünü verip evlenebilir ya da özgürlüklerini kazanmalarını kendisinin ölümünden sonrasına erteleyebilirdi ki ikincisi en zor olanıydı.⁸⁹ Çünkü genel olarak efendileri vefat edince geride kalan mirasçıları buna itiraz etmekteydi. Bununla ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan olaydan birinde Rus asıllı Civanbaht binti Abdullah, Orta Mescid Mahallesi sakinlerinden Fatma binti Mehmed'in cariyesi iken azat edilmesine rağmen Fatma Hatun vefat edince, mirasçısı olan Fatma'nın kocası Mehmed bu duruma itiraz etmiş ve müsaade göstermemiştir. Civanbaht, iki Müslüman şahidin tanıklığı ile azat edildiğini mahkeme huzurunda ispatlamış, mahkeme cariye'nin azadına böylece karar vermiştir. Fakat bütün cariyeler Civanbaht binti Abdullah kadar şanslı değillerdi.⁹⁰

Osmanlı'da var olan kölelik ve nitekim cariyelik kurumu zaman zaman da tepkilerle karşılanmıştır. II. Osman, sarayda yerleşen cariyelerle evlenmeyi hatta Harem-i Hümayun'u kaldırma girişiminde bulunmuştur.⁹¹ Fakat onun attığı bu adım, daha sonraki padişahlar tarafından devam ettirilmediği ve sadece saray içi cariyeliği kaldırmayı amaçladığı için, ilk tepki, 27 Ocak 1847'de Bağdat Valisine Afrika kıtasında yapılan esir ticaretinin yasaklanması için yazılan emir kabul edilmektedir. İkinci tepki, Tanzimat ile kendini göstermiştir. Bunda biraz da Batılı devletlerin bu kuruma aldığı tavır ve onların zorlamasının payı vardır. Nitekim, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Hatt-ı Hümayun'da insan eşitliğine büyük önem veriliyordu, padişah bunu şu sözleri ile dile getiriyordu: "Tebaa-ı saltanat-ı seniyyemizden olan ahâli-i İslam ve milel-i sa'ire bu müsâ'adât-ı şahanemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükmi-şer'î iktizâsmca kâffe-i memâlik-i mahrûsamız ahâlisine taraf-ı

⁸⁸ Çakır, 2014: 208-209.

⁸⁹ Araz, 2014: 238-239.

⁹⁰ Çakır, 2014: 211.

⁹¹ Parlatır, 1983: 823-825.

şahanemden emniyet-i kâmile verilmiş.” Öte yandan, Hatt-ı Hümayun’un ilan edilmesinde büyük rol oynayan Mustafa Reşit Paşa da sadareti yıllarında, eşitliğin korunması, güçsüzlerin gözetilmesi ve özellikle esir pazarlarının kaldırılması yolunda birtakım girişimlerde bulunmuştur. Sultan Abdülmecit ise, 1847’de Meclis-i Vükela’daki bir toplantıda “Üsera-yı Zenciyye” ticaretini yasakladığını bildirmiştir. Bu kararını irade-i seniyyeler ile pekiştirmeye çalışmıştır. Aynı yıl Üsküdar’daki esir pazarı da resmen kaldırılmış ve dünyada yayılan eşitlikçi söylem Osmanlı coğrafyasında da karşılığını bulmaya başlamıştır. Fakat 1848 tarihli iki irade de bu uygulamalarla bağdaşmayan davranışlar sergilenmiştir. Birincisinde, Trablus valisinin gönderdiği köle ve cariyelerin yol giderlerinin karşılanması karara bağlanırken ötekisinde ise İstanbul’a ulaşan kölelerin açık listesi veriliyordu. Diğer devletlerinin baskıları sonucu 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa Milletler Cemiyetine girmiş ve bu antlaşma ile de zenci köle ticaretinin kaldırılması kararını onaylamıştı.⁹²

2.2.3. Yabancılarla Evlenme

Osmanlı toplumunda yasal olarak kabul edilen, irsi bir aristokrasi sınıfı olmamakla beraber sosyolojik kavramlar çerçevesinde üretici ve denetici veya yöneten ve yönetilen sınıflar etrafında oluşmuş bir yapılanma vardır. Ancak bu yapılanmanın birey ve zümre açısından hukuki bir statüyle devamlılık kazandığını söylemek mümkün değildir. Böyle bir yaptırım sonucu oluşmayan yapılanmada devamlılığın olmaması ayrı bir soylu aile veya ruhban sınıfı hanedanlarının doğuşunu engeller niteliktedir. Bu nedenle de ortaya çıkan güçlü derebeyi ve ayanlar kısa zamanda tarih sahnesinden silinmiştir. Osmanlı’da kapalı kastlar veya imtiyazlı sınıfları devam ettiren bir evlilik düzeni olmadığı gibi evlilikle doğan soyluluk imtiyazları veya irsi hakların devamı söz konusu değildir.⁹³ Osmanlı toplumunda evlenme geleneği anayasal hukuki düzenlemelere dayanmasa da yabancılarla evlenme konusu toplum kurallarına göre şekillenmiştir.

Yabancılarla evlenme geleneği hem eski Türklerde hem de İslam hukukunda çok karşılaşılan bir durum değildi. Eski Türklerde yabancıya kız verilmediği, İslamiyet’te de Müslüman bir erkeğin ancak ilahi dinlerden bir kadınla evlenebildiği bilinirken, Müslüman kadın için böyle bir tercih söz konusu bile değildi. Eski Türk gelenekleriyle İslamiyetin bir sentezi olan Osmanlı’da ise bu anlayış genel olarak sürmüştür.⁹⁴

⁹² Parlatır, 1983: 823-825.

⁹³ Ortaylı, 2009: 55-56.

⁹⁴ Kurnaz, 2015: 70.

1851 Fransız Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu'yla⁹⁵ birlikte Osmanlı tabiiyetine girmek için, dini referanslar yerine dünyevi ölçütler göz önünde tutulmuştur. Tabii ki Müslümanlığı kabul edenlerin gerekli şartları yerine getirmelerine gerek kalmadan Osmanlı tabiiyetine kabul edildikleri de aşikardır.⁹⁶ Tabiiyet Kanunnamesi'nden önce yabancılarla evlenen Osmanlı kadınlarının malları hükümete geçmemiş, mallarını bizzat kendileri kullanabilmişlerdir. Osmanlı tabiiyetinden bir kadın, Tabiiyet Kanunnamesi'nden önce evlenmiş olsa bile kadın öldüğünde mirası kocasına ya da kocasından olan evladına geçmemiştir. Yani ecnebi biriyle evlenen Osmanlı kadını artık kocasının tabiiyetine geçtiğinden mirası Emlak-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesi hükmünce zevcelerine intikal etmemiştir. Ancak bunun yanında yabancı tabiiyetinden biriyle evlenen Osmanlı kadınının, Osmanlı tabiiyetinden olan akrabalarının ölümü halinde akrabalarının miraslarını alabilmiştir. Nizamnameden sonra resmi belgeyle evlenen kadınların emlakı devlete kaldığından Osmanlı kadınlarının evlilikle beraber haklarından feragat edeceklerini bildikleri aşikardır. İşte resmi belgeyle⁹⁷ evlenen vurgusunun yapılması bu nedenledir. Bir yabancı erkekle evlenen kadın, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'nun 7. maddesine göre, Osmanlı tabiiyetini kaybetmiş ve kocasının tabiiyetine geçmiştir. Böylece artık Osmanlı tabiiyetinin sağladığı haklardan yararlanamazken kocasının uyrukluğunu alması hasebiyle onun sahip olduğu haklardan yararlanmıştır.⁹⁸

2.2.4. Giyim Kuşamla İlgili Değişiklik

Osmanlı yönetimi baştan itibaren erkek kıyafetleri ile olduğu kadar kadın kıyafetleri ile de ilgilenmiştir. Mesela Lale Devri'nde III. Ahmet Müslüman kadınların Hristiyanlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmalarını yasaklanmış, III. Mustafa Dönemi'nde de hanımların emirlere uymadığı belirtilerek koyu renk çarşafarla gezmeleri emredilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde ise konu ile ilgili böyle emirlere rastlanmadığı gibi II. Abdülhamit

⁹⁵ Kanuna göre, Osmanlı tabiiyetine geçmek için reşit olmak ve Osmanlı topraklarında beş yıl ikamet etmek şart aranmaktaydı. Rüşt olma konusunda karmaşa yaşandığı için Osmanlı tabiiyetine girmek isteyenlere ülkelerinde geçerli olan yaş sınırı kabul edilirken Osmanlı tebaası için yirmi yaş kabul edildi. Beş yıllık ikamet süresinin kullanılması aşamasında başta muhacirler olmak üzere Osmanlı tabiiyetine girmek isteyenlere istisna maddesi uygulanmıştır ki bu suistimalleri meydana getirdiği için 1913 yılında bu istisna uygulamadan vazgeçildi. Böylece Müslüman olmanın Osmanlı tabiiyetine geçmek için yeterli olmadığı kabul edildi. Ayrıntılı bilgi için bk. Serbestoğlu, 2011: 206.

⁹⁶ Özçelik, 2017: 151.

⁹⁷ Bu konuda Çimen "Osmanlı toplumunda önemli bir engel bulunmadığı takdirde bir kadın ile bir erkeğin evlenmesi dini bir görev adledilir, bu şekilde meydana getirilen aile de kutsal olarak kabul edilmektedir. Bir ailenin meydana gelebilmesi için nikah akdi denilen bir sözleşmenin yapılması gerekir, açık olması gerekir ve topluma duyurulması gereklidir." sözleriyle evliliğin resmiyete dökülmesinin önemini vurgulamaktadır. Bk. Çimen, 2008: 239.

⁹⁸ Özçelik, 2017: 153-154.

Dönemi'nde bazı örnekler dikkat çekmiştir. II. Abdülhamit 2 Nisan 1892'de çok ince kumaştan siyah çarşaf giymiş ve siyah tül örtünmüş olan Müslüman kadınların matem tutan Hristiyan kadınlarına benzedikleri gerekçesiyle çarşaf giyinmesini yasaklamıştır. Bu yasağın konmasında bazı erkeklerin de çarşaf giyerek hırsızlık ve yolsuzluk yapmaları önemli rol oynamış olmalıdır.⁹⁹

Yerleşik düzene geçen Türk kadınının yaşam tarzındaki değişikliklerle birlikte kadın ev içi gibi dar bir çevrede rollerini oluşturmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemi'ne kadar geleneksel roller ile çevrelenen Osmanlı kadını, yasalar tarafından belirlenen ve “makarr-ı nisvan” olarak adlandırılan mutfak, kuyubaşı ve avlulardan ibaret bir sosyal alan içinde kendi özgür ortamını oluşturarak yaşamını idame ettirmiştir.¹⁰⁰

Tanzimatla başlayan değişim ve gelişim kendini kılık kıyafette göstermeye başlamışsa da bu değişim sokağa yansımamıştır. Sokakta Avrupai kıyafetler çarşafın altından giyilmektedir. Böylece seçkin Osmanlı kadınları Avrupai kıyafeti ve bu gelişmenin eylem alanı olan adab-ı muâşeretini bir anlamda özel alanın sınırları içinde göstermektedirler. Çarşafın altına giyilen Avrupai kıyafetler, değiştirilen saç modelleri aynı zamanda kadın merkezli olarak da geleneksel dönemden farklılaşan yeni bir sosyal kadın yaşamını haber vermektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kadın sadece iç mekan içinde ve çoğunlukla da kadınlar (ya da sadece eşleri) tarafından görülmektedirler.

Kadınların çocuk denebilecek yaşlardan itibaren meşguliyet alanı, kendisinden ziyade ailesinin ihtiyacını karşılamak üzere dikiş, nakış ve aşçılık gibi temel geçim uğraşlarıydı. Kadınların evin büyük hanımlarından öğrendikleri bu meziyetlerden biri olan dikiş dikmek, Tanzimat sonrasındaki değişimin yansıması olarak kentli kadının modayı takip edebilmek adına kullandığı bir araç haline gelmiştir. Dikiş dikmek, Osmanlı kadınlarının çocukluktan itibaren öğrenmiş oldukları ve hayatları boyu devam eden uğraşlarıydı, fakat Tanzimat sonrası Batı'yı yakından takip etme arzusuyla birlikte biçki dikiş uğraşı Batı'ya benzeme duygusuyla moda haline gelmiştir. Hatta dönemin gazete ve dergilerinde bu konuyla ilgili başlıklar dikkat çekmektedir. Öncelikle erkekler arasında başlayan bu anlayış, saray hanımlarını ve İstanbul'un yüksek tabakaya mensup hanımlarını etkisi altına alarak terzilik mesleğinin giderek önem kazanmasını sağladı. Özellikle İstanbul hanımları Avrupa modalarını daha yakından takip ederek son modaya uygun kıyafetlere sahip olabilmenin yollarını kıyafetlerini yüksek maliyetlerle “modsitra” denilen Rum ve Ermeni terzilere diktirmekte buldular. Toplumun genelini oluşturan daha alt gelirlere mensup Osmanlı kadınlarının modaya ayak uydurmalarının

⁹⁹ Kurnaz, 2011: 70-71.

¹⁰⁰ Demir, 2016: 71.

yolu ise 19. yüzyıldan sonra çıkarılmaya başlayan kadın dergilerindeki patronlardan örnek olarak yarattıkları kendi biçki dikişleri olacaktır.¹⁰¹

¹⁰¹ Demir, 2016: 71-74.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE NEŞRİYAT

3.1. Osmanlı Devleti'nde Basım Hayatının Gelişimi

Matbaa, barut ve pusula Doğulu toplumlar tarafından icat edilmiş olsa da bu icatlardan en fazla yararlanan Batılı toplumlar olmuştur. Doğuluların (Türk, Arap, Çinli) barut ve pusuladan Avrupa kadar yararlandığı söylenebilse de matbaa konusunda aynı çıkarımda bulunulamaz. Çünkü, Doğulu toplumlar matbaayı Avrupa'dan 3-4 asır sonra kullanabilmişlerdir. İslam dünyası için, dinsel önyargıların bu gecikmede rol oynadığı ileri sürülmüş olsa da bu savın doğru olmadığı artık kabul edilmektedir.¹⁰² Bu sav ile ilgili sürekli, Evliya Çelebi'nin, hattatların geçim kaynaklarının elden gideceğine inandıkları ve bu nedenle matbaaya karşı çıktıkları söylemi ileri sürülmektedir.¹⁰³ Fakat şimdiye kadar yapılan çalışmalarda böyle bir karşı duruş belgelerle kanıtlanmamıştır ki zaten İbrahim Müteferrika döneminde 17 eser ve toplam 12.500 adet kitap basıldığı için hattatların böyle bir gecikmede paylarının olduğu düşünülmesi zordur. 1730 Ayaklanması'na 6000 müstensihin¹⁰⁴ katıldığı ve matbaa ile birlikte Kağıthane'deki kağıt imalathanesinin de tahrip edildiği iddiaları gerçekleri yansıtmamaktadır. Zaten bu dönemde sözü edilen yerde kağıt imal edilmediği bez imal edildiği bilinmektedir. Ayrıca sözü edilen ayaklanmada matbaa konusundan da bahsedilmemektedir.¹⁰⁵

1726 yılında bir matbaanın kurulmasının sağlayacağı faydaların anlatıldığı bir risalenin Sadrazam İbrahim Paşa tarafından padişaha sunulmasıyla III. Ahmet durumdan haberdar olur. Padişah bu risalenin kendisini pek memnun ettiğini ifade edip şeyhülislamın bu konudaki görüşlerini belirtmesini emreder.¹⁰⁶ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi fetvayı hemen vermiş ve basma sanatının faydalarına değinmesinin yanı sıra işin ehillerine bırakılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Yani dinsel önyargılarla davranılmamış, daha çok ulema kesimi tarafından desteklenmiştir.¹⁰⁷ Nitekim 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı ve İran yönetimlerinin topraklarında, diğer dillerde (Latince, Rumca, Yahudice, Ermenice) basımevlerinin olduğu bilinen bir gerçektir.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde matbaa için ilk adım genel olarak 1727 yılında

¹⁰² Koloğlu, 1985: 68.

¹⁰³ Küçükcan, 2006: 168-169.

¹⁰⁴ Müstensih: intinsâh eden, bir yazının suretini, kopyasını çıkaran. Ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt ve Kaya 2001: 369-371.

¹⁰⁵ Beydilli, 2003: 109.

¹⁰⁶ Sabev, 2018: 621.

¹⁰⁷ Korkmaz, 1999: 290.

¹⁰⁸ Koloğlu, 1985: 68.

ilk resmi basımevinin açılması olarak kabul edilir.¹⁰⁹ Fakat bu tarihten çok daha önce Osmanlı Devleti'nin topraklarında açılmış basımevleri mevcuttur. Bu basımevlerinin kökenlerine bakılacak olursa azınlıkların ve Osmanlı'da açılmış olan konsolukların basımevlerini görülebilir.¹¹⁰

Osmanlı Devleti'nde ilk resmi matbaanın açılış tarihine kadar 37 adet basımevi kurulduğu bilinmektedir. Kurulan bu basımevlerinde iki temel kural esas alınmaktaydı. Bunlar: Türkçe, Arapça, Farsça hiç kitap basmamak ve isyana teşvik edici yayınlar çıkarmamaktır. Osmanlı genel olarak bu kurallara uyan azınlık basımevlerine müdahalede bulunmamıştır.¹¹¹

3.2. Osmanlı Devleti'nde Basın Faaliyetleri

Avrupa'da 1450'lerde beliren basımevi, 1500'lerde kıtanın her yanına yayılmış, 1600'den itibaren süreli yayınlar (haftalık-aylık) çıkmaya başlamış, 1700'lerde günlük gazete deneyimi gelişmiş ve 1800'lerde, kapitalizmin yüksek etkisiyle yeni teknik buluşlarla yüksek tirajlara ulaşılmıştı. Bu 4 asırlık evrimle yapısı pekişen Avrupa basını, kapitalizmin toplumsal yapıya getirdiği değişmeye kendi dinamizmini de eklemiştir. 19. yüzyıl başından itibaren gelişen basın kurumunun içerdiği dinamizmleri Orhan Koloğlu şöyle sıralamaktadır:

- Konuşulanla yazılanı birbirine yaklaştırma: Halka açılış, yaygınlaşma; dile dayalı milliyetçiliği geliştirme.
- Sınıfsal oluşumu hızlandırma: Bireyi toplumun üstüne çıkarıp (kilise aracılığıyla Allah'la birleşme yerine) bireyi Allah'ın karşısında serbest bırakma; laikliğin oluşması.
- Dinde, kilisenin sözlü geleneğine dayalı, tartışılmaz kavramlarıyla savaşılabilecek yeni kavramlar pekiştirme.
- Bilgiyi sağlıkla korumak, yaymak ve hızla aktarmak.
- Kamuoyu oluşturmada yeni bir başvuru kurumu oluşturmak; bu kuruma yeni bir ticaret alanı olarak ekonomik güç kazandırmak ve uzman (yazar) kadrolar oluşturmak
- Açık topluma geçmenin savaşımını yapmak: Devletin, hizmetinde olduğu toplumdan gizli şeyleri olabileceği anlayışını yıkmak.
- Kendi yapısal çelişkileriyle, dinamizmin kısır döngüye dönüşmesi ve çıkarılması savaşımı: Çıkarıcı, güdümlü ve şantajcı basının belirmesi; siyasal sapmalar ve kötüye kullanmaya karşı sansür; sansüre karşı özgürlük savaşımı.¹¹²

Dünyada bu amaçlarla gelişen basın Osmanlı Devleti'nde de benzer amaçlarla gelişmiş olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk gazetesi *Takvimi Vekayi* olarak belirtilse de aslında ondan

¹⁰⁹ Berkes, 2004: 55.

¹¹⁰ Akkaya, 2008: 6.

¹¹¹ Akkaya, 2008: s. 6.

¹¹² Koloğlu, 1985: 68-69.

daha önce 1828’de Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafında çıkartılan *Vakayi-i Mısıriyye* Osmanlı topraklarında çıkarılan ilk gazetedir. Bu yayın daha çok resmî bildirimleri, yasal uygulamaları ve Mehmed Ali Paşa’nın kendi çalışmalarını duyurma amacı taşımaktaydı. Avrupa basınına sürekli izleyen Vali, içinde yaşadığı durumu basını kullanarak yansıtmak istiyor olmalıydı. Vali bizzat gazetenin içeriğiyle ilgileniyor ve gazetenin gelişimi için hiçbir masraftan kaçınıyordu. Ancak, bir süre sonra içinde bulunduğu çok hassas denge (bir yandan İngiliz-Fransız-Rus çekişmeleri, diğer yandan Bâbîâli’nin kuşkuları ve nihayet Mısır’daki levanten tüccarların verdikleri bilgilerle aleyhinde durmaksızın yazan Avrupa basını) dolayısıyla, gazete Vali’nin savunma aracı oldu.¹¹³

Osmanlı Devleti’ne matbaanın, gazetenin, dergininin ve çeşitli basın yayın aracının girmesi, bu araçların kurulması ve yaygınlaşması her coğrafyada olduğu gibi belli safhalardan geçerek ilerlemiştir. Fakat Osmanlı basın hayatı aynı dönem sınır komşuları ve dönemin Batılı devletlerine hatta içinde barındırdığı gayr-ı müslimlere göre çok geç başlamıştır. Osmanlı Devleti kendi imkanlarıyla bu yeniliği daha önce başlatma olanağına sahipti fakat içinde bulunduğu algı sistemi ve dönemin özellikleriyle geç kalınmıştır. İlber Ortaylı bu konuda, “Matbaanın Osmanlı’ya gelmesi için bir sebep yoktu, gelmemesi için de bir sebep yoktu.” demektedir. Ve gelmeme sebebine okumuyoruz çünkü diye eklemektedir, matbaa geldiğinde çok fazla bir şey değişmediği üzerinde durmaktadır.¹¹⁴ Osmanlı Devleti yöneticileri basının başlangıçta önemine ve sahip olduğu güce inanmadığı için biraz mesafeli durmuştur. Basının en büyük özelliklerinden olan eleştiri kültürünün yaratacağı negatif yaklaşımların sonuçlarından çekinildiği için bu işe geç girildiği söylenebilir. Basının ülkeye girmesinin ülke için fayda getireceğine inanılması bu alanda atılan adımları hızlandırmış olmalıdır.

Osmanlılar, kitap ve gazete basımında olduğu gibi dergi yayını alanında da Avrupa’dan geride kalmışlardır. Osmanlı Devleti’nde ilk dergi, 1831 yılında yayımlanan ilk Türk gazetesi *Takvim-i Vekayi*’den 18 yıl sonra çıkan *Vakayi-i Tıbbiye*’dir. Tıbbi konuları içeren bu dergiyi takiben 1871’den sonra dergi yayını alanında artış yaşanacaktır. 1849-1871 yılları arasında çıkan dergiler genellikle belirli bir zümre tarafından yayımlanmış ve yine aynı kesime yönelik hazırlanmıştır.¹¹⁵

Osmanlı Devleti’nde basınla ilgili ilk yasaklar 1858 Ceza Kanunu ile başlamaktadır.

Devleti Aliyye’nin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda saltanatı seniyye (yüce saltanat), erbabı hükümet (yöneticiler) ve tebaa-ı saltanat-ı seniyyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap ve evrak-

¹¹³ Koloğlu, 1985: 69.

¹¹⁴ Ortaylı, 2007: 32.

¹¹⁵ Varlık, 1985: 114.

ı muzirre (zararlı belgeler) tab ve neşrine mütecasir olan (yeltenen) kimselerin, iptida bastırmış olduğu şeylerin zaptiyle derece-i cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün (kesinlikle) kapatıldıktan sonra on mecrediye altınından elli mecrediye altınına kadar cezayı nakdi (para cezası) ahzolunur (alınır).

Kanunun 139. maddesinde genel adaba aykırı mizah yazılar ve müstehcen resim basımının yasak edilmesinin yanında 213. maddeyle “Basma kağıt talik (asmak) ve neşriyle” yani afiş ve yayın yoluyla başkasına suç yüklemek yasak kılınmıştır. Basına yönelik yasaklamalar sadece ceza kanunnamesi ile kalmamış 1864 Matbuat Nizamnamesi’yle ve Fransa’dan ithal edilen bir yönetmelikle devam etmiş, ardından 1867’de yayınlanan Ali Kararname ile hükümet basına karşı her türlü yetkiyi eline almıştır.¹¹⁶

1876 Mayıs’ında Abdülaziz’in tahtan indirilmesiyle geçici bir rahatlama dönemi yaşanmıştır. Kanuni Esasi’nin 12. maddesinde geçen “Basın kanun dairesinde serbesttir.” söylemi basın özgürlüğü gibi düşünülse de unutulmaması gereken kısım hem eski matbuat nizamnamesinin hem de sansür kararnamesinin kaldırılmamış oluşuydu.¹¹⁷ II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra bir komisyon kurularak, basın kanunu tasarısı oluşturulma kararı alındı. 1877 yılında Meclisi Mebusan’a getirilen tasarının 1. bölümünde, basımevlerinin kuruluşu ve işletilmesi, ikinci bölümde gazeteler ve süreli yayınlarla ilgili hükümler ve üçüncü bölümde de basın yoluyla işlenmiş suçlara verilecek cezalar belirtilmekteydi. Meclis-i Mebusan’da uzun süren tartışmalar sonucunda 2 Mayıs 1877’de tasarı Ayan Meclisi’nin onayından geçse de padişah onayından geçemeyip padişahın kaleminde unutuldu.¹¹⁸

3.3. Kadın Dergileri

Osmanlı’da yeniye yönelme yani modernleşme hareketleri 18. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Bunun nedeni Osmanlı’nın zamanın iktisadi ve toplumsal sorunlarına çözüm yolu aramasıdır. Bu modernleşme çabaları 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile yeni bir boyuta taşınmıştır. Bu dönemde başlayan yenilik hareketleri sadece askeri ve bürokratik alanda değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal düzende de etkili olmuştur. Batılılaşma adı altında başlayan imparatorluğun reformları Tanzimat Dönemi’nde daha da artmıştır. Tanzimat Dönemi, ferdin hayat ve kazanç güvenliğini sağlamaya yönelik hareketler ve yasama girişimleriyle başlamışsa da rejimdeki Avrupalılaşma (ki burada kanun devleti olma hareketi olarak düşünülmeli) kurumlara, oradan eğitime ve düşünceye yayıldı. Ve bunun sonucunda İlber Ortaylı’nın da belirttiği gibi Türk toplum hayatına kadın girdi. Aslında bu durum Balkanlar’da daha erken

¹¹⁶ Topuz, 2003: 44-45.

¹¹⁷ Topuz, 2003: 46.

¹¹⁸ Topuz, 2003: 51-53.

yaşanmaya başlamıştı.¹¹⁹ Bu dönemde gerçekleştirilen reformların belki de en önemlilerinden biri kadınların eğitimi ile ilgili olanlardır. Bu dönemde kadınların eğitim almalarıyla birlikte ilk olarak erkeklerin düşün dünyasında başlayan bir değişim rüzgarı ortaya çıkmış, bu da kadınlar lehine kanunlarda değişiklikler yapılmasını, yasakların nispeten yumuşatılmasını, ayrıca kadınların haklarını savunan yazılar yazılmasını sağlamıştır. Böylece Osmanlı'da bu tür reformlar ile şekillenen kadın hareketi sesini başta başkentte olmak üzere önemli şehirlerde duyurmaya başlamıştır. Toplumların belleklerini oluşturan sözlü kültürün yanı sıra tutulan kayıtlar, basındaki faaliyetler tarih yazımında elbette oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Toplumsal alanın inşa sürecinde kullanılan bu araçlar toplumu yönlendirme amacı taşıdığı için belirli bir seçme ve yorumlama süzgecini de beraberinde taşıması gerekliliği unutulmadan incelenmelidir. Kadınların kendi kültür ve tarihlerinin yine kendileri tarafından yazılması ile kadınların seslerini duyurabilmeleri oldukça önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların toplumda bir yere sahip olmalarına rağmen, uzun bir süre tarih yazımından dışlanmış olmaları ya da bu alanda kendilerini var etmemeleri tarihin bir iktidar alanı, tarih yazımının ise “iktidar edimi” olduğu yönündeki düşüncelerle doğru orantılı olduğu savını doğrulamaktadır. Bu yüzden egemen tarih yazımının öznesi olmayan kadınların, gazete gibi mecralardan kendilerini ifade ediş biçimleri onları yalnızca tarihin özneleri yapmak açısından değil, aynı zamanda tarih yapıcılar olarak varlıklarını gösterebilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.¹²⁰

Tanzimat reformları, Osmanlı toplumundaki kadınların durumlarını olumlu etkileyecek şekilde değiştirmiştir. Esaret ve köleliğin kaldırılması, 1858 Arazi Kanunnamesi'yle kız çocuklarının miras hakkına sahip olabilmesi kadınların statülerinde oldukça önemli bir değişim sağlarken, asıl değişiklik kendini eğitim alanında göstermiştir. Tanzimata kadar sadece sıbyan mektebinde eğitim alabilen kızlar, ebelik okulları, kız rüştiyeleri ve kız sanayi mekteplerinde eğitim almaya başlamışlarsa da öğretmen açığı nedeniyle sıkıntılar yaşamışlardır. Kızlar için açılan bu okulların öğretmen eksikliğini gidermek için darülmualimat yani kız öğretmen okulları açılmış, bu okullarla birlikte eğitim gören kadınların yayın hayatında kendilerini göstermeye başladıkları bir dönem karşımıza çıkmıştır.¹²¹ Bu kendini gösteriş iki eksenle gerçekleşmiştir. İlki, edibelerin (kadın yazarların) erkeklerin hakimiyetlerindeki matbuat alanında ve edebiyatta kendilerini kanıtlamalarıyla gerçekleşmiştir. İkicisi de daha geniş kitlelere ulaşılabilen kadın dergilerinde yazmalarıyla gerçekleşmiştir. Hatta bazı tarihçiler

¹¹⁹ Ortaylı, 1985a: 138.

¹²⁰ Güven, 2016: 2.

¹²¹ Denman, 2010: 1-2.

1880'lerden itibaren kadınların birleşerek bir kadın yazar grubunu oluşturduklarını ifade etmektedirler.¹²²

Gerçekleştirilen reformlarla birlikte değişim ve dönüşüm içerisinde olan Osmanlı kadını kendisine verilen geleneksellik ile modernlik arasında dengeyi kurma rolünü üstlenmiş ve bu çerçevede kadınlara yönelik birçok dergi ve gazete yayınlanmıştır. Bu yayınlarla geleneksel ve modern düşünce tarzları karşılaştırılmış, kadın erkek ilişkilerinin eleştirilmesiyle kadının toplumsal statüsünün yeniden inşası için mücadele verilmiştir. Başta erkekler tarafından oluşturulan yayınlara, zaman içerisinde kadınlarında aktif katılımlarıyla bu yayınlar, toplumun kurtuluşunun ancak kadının yükselişiyle mümkün olabileceği görüşünün savunucusu olmuşlardır. Bu yayınlarla başlayan hareket, Osmanlı'daki kadın sorununa farklı açılardan yaklaşılmasını sağlamış ve kadının toplumsal konumunun iyileştirilmesinde başlangıç noktasını oluşturmuştur. II. Meşrutiyet sonrası, artan yayın hareketleriyle kadın gazete ve dergileri, mahrem görülen ve olabildiğince sınırlanan kadın yaşam alanlarının giderek toplumsallık ve görünürlük kazanmasında başat rol oynamışlardır. II. Meşrutiyet sonrası kadınlarla ilgili özgürlükçü düşüncelerin rahatça ifade edildiği bir dönem olmasının yanında, maalesef özgürlükçü düşüncelerin uygulandığı bir dönem olmamıştır. Kadının iyi bir anne, iyi bir eş ve iyi bir Müslüman olmasına katkıda bulunmak şeklinde son derece basit ve sınırlı bir amacı oluşturan karşıt düşünceler ağır basmıştır. Dönemin aydınları, kadın konusunu benimsedikleri fikir akımları bağlamında gündeme getirmiş ve kadının nasıl olması gerektiği konusunda tartışmalara girmişlerdir. Kadının toplumsal konumuna ilişkin tartışmalar "ilerici-gerici" bağlamında oluşmuş ve Cumhuriyet Dönemi'ne kadar da böyle devam etmiştir. Türk modernleşme sürecinde kadınların hak ve özgürlük mücadelesindeki kazanımlarında etkin rol oynayan gazete ve dergilerin varlığı kadın hareketinin gelişimini anlama açısından önemlidir.¹²³

19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nde yaşanan Batılılaşma süreci öncelikle kendini İstanbul'da gösterirken burada yaşayan kadınlarının toplum içindeki yerlerini sorgulama ve hak arama mücadelesine girdikleri bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan kadın hakları olgusu kendisini yayınlarda da göstermeye başlamış, çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla kadın hakları ifade edilmeye başlanmıştır.¹²⁴ Öncelikle kadın hakları konusunda yazarların diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da aydın erkeklerden oluştuğu bilinmektedir.

¹²² Zihnioğlu, 2016: 45-46.

¹²³ Yıldırım ve Seyhan, 2015: 41-43.

¹²⁴ Burada genel bir ifade kullanılmasının nedeni, Osmanlı'da kadın haklarını ifade eden ilk kesimin erkeklerden oluşmasıdır. Dönemin kadın dergileri yazarlarına bakılacak olursa çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir.

Namık Kemal, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat, Ziya Gökalp gibi yazarlar kadın hakları konusunda yazılar kaleme alan öncülerdendir.

19. yüzyılda ortaya çıkan kadın yazarların çoğu, yeni bürokratik ve askeri alanlarda görev yapan mevcut devlet seçkinlerinin kızları, kız kardeşleri ya da eşlerinden oluşmaktadır.¹²⁵

Osmanlı'da Türkçe yayımlanan ilk kadın dergisi 1869 tarihli *Terakki-i Muhadderat*'tır. Ali Raşid tarafından haftada bir kez olmak üzere 48 sayı çıkarılan dergide “Muhadderat için gazetedir.” ibaresiyle basılmıştır. “Muhadderat” kelime anlamıyla “muhadder” kelimesinin çoğulu anlamına gelen örtülü ve iffetli ya da Müslüman kadın anlamına gelmektedir. Derginin konuları Tanzimat aydınının düşünce sistemini anlatan, kadının daha iyi bir eş, daha iyi bir anne ve ev kadını olmasını isteyen yazılardan oluşmaktaydı.¹²⁶ Böylece Osmanlı kadını, 28 Haziran 1869 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Terakki-i Muhadderat*'a gönderdikleri imzasız mektuplarla basında ve toplumda bizzat yer almaya başlamıştır. *Terakki*'nin kadın sayısı 1 yıl kadar yayımlandıktan sonra 1869'da *Kevkebi Şarki* (Doğu Yıldızı) adı ile çıkmaya başlamıştır.¹²⁷

19. yüzyılın sonlarında yayınlanan ve genel olarak çok incelenen *Hanımlara Mahsus Gazete* de kadınların seslerini duyurmaya uğraştıkları önemli yayınlardan biri olmuştur. *Hanımlara Mahsus Gazetenin* bu kadar önem arz etmesinin nedeni kuşkusuz, ilk kez kadınların kendileri tarafından ve yine kadınlar için bilgi ürettikleri bir forum niteliği taşımasıdır. Günlük gazetelerin çıkardığı özel kadın sayılarından sonra ilk kadın gazetesi olan *Şükûfezar*, yazar kadrosu ve ilk sayısındaki ifadelerle dikkat çekmektedir.¹²⁸

Biz ki saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şah-rah-isa'y-u amelde [çalışmanın doğru yolunda] mümkün olduğu kadar payendaz-ı sebât [ayak direktmek] olacağız.¹²⁹

Bütün yazarları kadın olan gazete 1885 yılında Arife Hanım tarafından çıkarılmıştır. *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1882), *Mürüvvet* (1888), *Âyine* (1875), *Parça Bohçası* (1889) isimli yayınlara kadın konularına eğildiği görülmektedir.¹³⁰

Kadın Eserleri Kütüphanesi Bibliyografya Oluşturma Komisyonu'nun 1993 yılında yaptığı çalışmaya göre, İstanbul kütüphanelerinde 1869–1927 yılları arasında yayınlanmış 38 Türkçe kadın dergisi bulunmaktadır. *Aile*, *Âlem-i Nisvan*, *Âsâr-ı Nisvan*, *Âyine*, *Bilgi Yurdu*, *Işığ*, *Çalikuşu*, *Demet*, *Diyane*, *Erkekler Dünyası*, *Ev Hocası*, *Firuze*, *Genç Kadın*, *Hanım*,

¹²⁵ Çiçek, 2015: 271-284.

¹²⁶ İbar, 2017: 22.

¹²⁷ Zihnioğlu, 2016: 20.

¹²⁸ Hanay, 2008: 67-68.

¹²⁹ Çakır, 2016: 65.

¹³⁰ Hanay, 2008: 67-68.

*Hanımlar, Hanımlar Âlemi, Hanımlara Mahsus Gazete, Hanımlara Mahsus Malumat, İnci/Yeni İnci, İnsaniyet, Kadın (İstanbul), Kadın (Selanik), Kadınlar Âlemi, Kadınlar Dünyası, Kadınlık/Kadın Duygusu, Kadınlık Hayatı, Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu, Mehasin, Musavver Kadın, Mürüvvet, Parça Bohçası, Seyyale, Siyanet, Süs, Şükûfezar, Terakki, Türk Kadını, Vakıt Yahud Mürebbi-i Muhadderat.*¹³¹

Başlarda kadın hareketine öncülük ve sözcülük eden isimlerin hep erkekler arasından çıkmış olması hem dikkat çekici hem de sorgulanması gereken bir durumdur. Nitekim yüzyıllarca süren baskıların sonucunda en temel insan haklarından olan, birey olma ve özgür olma niteliklerinden yoksun bırakılan Türk kadınının bu süreçte fazla etkinlik gösterememiş olması sürecin doğal sonucudur.¹³²

Tekeli, Osmanlı Devleti'nin bu dönemi için şöyle der: "...Viktoryen İngiliz Burjuvazisi kadınlar nasıl iyi ana, iyi eş, dindar kadın olarak görmek istiyorsa bu dönemde burjuvalaşmakta olan yönetici sınıflar da kadını aynı şekilde görmek istiyorlardı."¹³³

Bu dönemde bu kadar çok yayına rağmen kadının sadece evin içinde kalmasını eleştiren herhangi bir yayın olmamasının yanı sıra evin içindeki düzeni sağlayan örnek kadına yönelik yazılar yayımlayan yayınlar mevcuttur. Osmanlı Devleti değişiminin gerekliliğini görüp Tanzimat Dönemiyle birlikte iyice Batı'ya yönelse de buna ne toplum yapısı ne de içinde bulunduğu zaman uygun değildir. Timur, reform hareketlerinin karşılık bulamamasını Tanzimat'la başlayan sürecin Osmanlı'da Batı'dakinden çok farklı bir biçimde oluşmasına bağlar. Ona göre tarih yazımında "reform hareketleri", "modernleşme", "laikleşme" gibi kavramlarla ifade edilen bu süreç, Batı'daki gibi kendiliğinden ve bağımsız bir gelişimin ürünü olmamıştır. Farklı bir toplum yapısında ve farklı koşullarda gerçekleşen bir sürecin ürünü olan bir "toplum modeli" Osmanlı'ya uyarlanmaya çalışılmıştır. Sözü edilen toplum modeli, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının, kendi toplumlarının gerçeklerinden hareket ederek, özgürlük içinde ve karşılaştırmalı bir biçimde kendi doğasında gerçekleştirilen bir "model" olmamıştır. Daha çok Batılı devletlerin Osmanlılara dayattıkları eylemler bütünü olarak bu reformlar tam olarak karşılığını bulamamıştır.¹³⁴

3.4. *Âyîne Dergisi*

"Muhadderat ve etfale mahsustur." açıklamasıyla 14 Kasım 1875 (2 Teşrin-i Sani 1291) tarihinde yayın hayatına başlayan *Âyîne* dergisi 11 ay boyunca 41 sayı olarak 15 Ekim 1876

¹³¹ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1993.

¹³² Kaymaz, 2010: 338.

¹³³ Sevim, 2005: 96.

¹³⁴ Timur, 1985: 139

(26 Ramazan 1293) tarihinde yayın hayatını sonlandırmıştır. Derginin sayılarına Hakkı Tarık Us Kütüphanesi (HTU) ve Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi Vakfı'ndan (KEKBM) ulaşmak mümkündür. Dergi daha önce 3 ayrı çalışmaya konu olmuştur. Bunlar: *93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: Ayine (1875-1876)*¹³⁵, *Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Bir Dergi: Âyîne*¹³⁶ ve *Muhadderât Ve Etfale Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Âyîne*¹³⁷ isimli makalelerdir.

Dergi haftalık olarak Pazar günleri yayınlanmıştır. 20 paraya satılan dergiye abone olmak için Zaman gazetesine müracaat edilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Dergi, Zaman gazetesiyile aynı dönemde ve aynı matbaa olan vilayet matbaasında basılmıştır.

Dergiyi yayımlayan Mustafa, sahib-i imtiyaz vekili ise Mahmut ve Hamdi Beylerdir. Derginin her sayısında sadece bir kişinin imzası bulunmaktadır. Derginin sahibi Mustafa ilk 9 sayı ile 19. ve 27. sayıları arasında olan sayıların yazarlığını yapmıştır. Mahmut, 10. ve 18. sayıları arasının yazarlığını yaparken Hamdi Bey ise 28. sayıdan 41. sayıya kadar yazarlık yapmıştır. *Okumak Yazmak, Taleb-i İlim, İlm-i Ahlak, Terbiye* gibi konulara değinen dergi, çocuklara ve kadınlara vatan sevgisini aşılama çalışmaktadır. 164 yazının 132 tanesi kadınlara yönelik olan derginin temel politikası o dönem basın organlarının öğretici politikalarıyla benzerdir. Derginin toplumu eğitime ve güzel ahlaka yönlendirilmesi bakımından bir görev üstlendiği görülmektedir. Yazar kadrosu bulunmayan dergide konu olarak ahlak ve karaktere ait yazılar, tarih yazı dizisi, haberler, hikayeler, İnas mekteplerine ait soru ve cevaplar, okuyucu mektupları yer bulmuştur. Dergide sürekli Tanzimat Dönemi'nin ve II. Abdülhamit'in reformlarıyla birlikte oluşan eğitime teşvik edici yazıların olduğu görülmektedir. Eğitim almayı insan olmanın bir gerekliliği olarak ifade eden dergi, bu konuda anne ve babalara sorumluluklar yükleyen yazılar yayımlamıştır. Batı'daki kadınlar ile Osmanlı kadınları arasındaki farklılıklara değinerek Osmanlı kadınlarının geleneksel çeyiz hazırlama işlerinden kurtulmaları gerektiğini ifade etmektedir. Kadınların sağlığı konusunda yazılar yayımlayan dergi aslında dönemin algısına yönelik nüfus politikasına destek vermeyi amaçlamıştır. Çünkü kadın sağlığı başlığı taşıyan yazıların tamamı ıskat-ı cenine yani nüfus politikasına çıkmaktadır. Kayınvalide gelin çatışmalarından, Batı'ya açılmanın bir sonucu olan moda olgusuna kadar çeşitli konularda yazılar barındıran derginin eğitim politikasına göre dilinin çok sade olduğu söylenemez.

¹³⁵ Bozkurt, 2005: 73-97.

¹³⁶ Durgun, 2010: 369-383.

¹³⁷ Zorba, 2018: 155-170.

19. yüzyılda ortaya çıkan kadın yayınlarının bir yansıması olarak ifade edilebilecek olan *Âyîne* dergisi elbette kendini bir gayeyle var etmiştir. *Âyîne* dergisi bu amacını ilk sayıda *Mukaddime*’de net bir şekilde ortaya koymuştur:

Efrad ve teb’asından bulunmağla müftehir olduğumuz millet ve devletin temayülatını iğtinam etmek bizim için ek mukaddes bir vazife ve bu uğurda hizmet-i mümkinede bulunmak ‘indimizde en ‘ali, en şerefli bir mertebedir. Anın için devlet ve milletimizin ma’arifle tertib-i ‘umumiye hususunda ciddi ve samimi görülen temayülat-ı sahihasına tabi’ olarak nisvan ve sıbyan için dahi bir gazete tesisine heveskar olduk. Ve şayan buyurulan müsa’ade-i ‘aliyye üzerine şimdilik haftada bir gün için tab’ u neşrine başladık. Kadınlar tabi’aten mail-i ziyet ve ariş olarak tezyinat-ı zahirede en ziyade *Âyîne*ye muhtaç olduklarından ma’arifle tezyin-i ahlak ve efkar etmelerine delalet edecek vasıtayı dahi meyl ve ülfetlerine tevfik etmek ümniyesiyle işbu gazetenin adına (*Âyîne*) denilmiştir.¹³⁸

Yukarıdaki yazıda, devlete ve millete bağlılığın bir sonucu olarak halkın gelişimi için gerekli olan kadın ve çocuk eğitimi konusunda bir görev üstlendiklerini ve bu sebeple haftada bir *Âyîne*’nin yayımına başladıklarını söyleyerek derginin amacı ifade edilmiştir.

Dergide hükümetten izin alındıktan sonra tab ve neşrine başladık denilerek yasal bir süreçte işleri düzenledikleri belirtilmiştir.¹³⁹ Şimdilik haftada bir defa çıkarılmaya başlandı ifadesinden de ileride yayın sayısının artılma isteği çıkarılabilir.

Yine kadınların eğitimle ahlaklarını ve düşüncelerini düzenlemek için gerekli olan aynanın veyahut aracın bu gazete olacağından dergiye, *Âyîne* ismini verdik denilerek derginin amacının eğitimle bağlantılı olduğu giriş kısmında ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Hükümet politikalarının izlenebildiği derginin elimize ulaşan son sayısında yayın hayatını sonlandıracağına dair bir ibare olmamasının “mabadı var” ifadesinin kullanılması dikkat çekici bir husustur. Derginin açıklama yapmadan birden yayınlarını durdurmasında dönemin özelliklerine bakarak iki neden akla gelebilmektedir. Bunlardan birincisi, devlet politikasına karşı bir politika nedeniyle siyasi

¹³⁸ “Mukaddime”, *Âyîne Dergisi*, 1:1-2.

¹³⁹ Kırım Savaşı’nın etkileri basın hayatında hareketliliğin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle 1856 tarihli irade ile basımevlerinin yayınlarını kontrol etmek ve yerli yabancı bütün kitap ve broşürlerin yayımlanmasında “şer’an ve mülken” bir sakınca olup olmadığını saptamakla bir görevli işe koşulmuştur. Bab-ı ali’den izin alınmadan baskı yapmanın yasak olduğu vurgulanmıştır. 1273 (1857)’te çıkarılan “Matbaa Nizamnamesi” ile de ön kontrol ve izin koşulu bir yasal düzenlemeye bağlanmıştır. Aynı nizamnamede gazete çıkarmak isteyen yabancı uyrukluların da Hariciye Nezâretinden izin almadıkça basımevi açamayacakları belirtilerek toplumun her kesimi için basın kontrollü bir hale getirilmiştir. 1878’de Maarif Nezareti, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezâreti’nin etkisiyle basın üzerindeki sansür daha da arttırılmıştır. Dışişleri’nde basın ayağını kontrol için de Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. 1880’de sansür, siyasi olmayan dergilere de uygulanmış olup 1881’de Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur. Bunların yanında Maarif Nezareti’nde Tetkik-i Müellefat Komisyonu görevlendirilmiştir. 1888’de matbaaların bastığı bütün yayınlara izin aldıktan sonra basma koşulu getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Koloğlu, 1985: 77-78.

¹⁴⁰ “Mukaddime”, *Âyîne Dergisi*, 1: 1-2.

olarak derginin yayımına son verilmesidir ki bu Âyîne dergisinin yazıları açısından doğru bir tespit olamaz. İkincisi ise ekonomik sebeplerdir. İkinci neden 13 Mart 1875 tarihinde yürürlüğe giren Resm-i Damga Nizamnamesi ile gazete ve dergilere uygulanan pul vergisi dolayısıyla daha doğru olabilir. Nizamnamenin uygulanmaya başlamasıyla birçok dergi ve gazete her nüshaya ‘2 para’ değerinde pul yapıştırma zorunluluğundan dolayı ekonomik sıkıntı çekerek yayımlarını durdurmuştur. Nizamnamenin uygulama tarihi ve derginin yayın faaliyetlerini durdurma tarihlerinin yakınlığı ekonomik nedenin baskın olduğu düşüncesini akla getirmektedir.¹⁴¹

3.4.1. Neden Selanik

19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti’nin 20 milyona yaklaşan nüfusunun çoğunluğu kırsal kesimde yaşayanlardan oluşmaktaydı. 1858 Arazi Kanunnamesi’nden sonra özel mülkiyet edinme hakkıyla birlikte tarımsal alanda yeniden yapılanma başlamış, bu nedenle köyden kente göçler artmıştır. İpek, pamuk, tütün gibi ürünlerin üretiminin yapıldığı ülkenin batı bölümünde ise bu ürünlerin işlenmesi için İstanbul, Selanik, İzmir gibi şehirlerde hafif sanayi gelişmeye başlamıştır. İngiltere ile 1838, Fransa ile 1861 yıllarında imzalanan ticaret antlaşmalarından sonra dış ticaret artmış, bu şehirlerde bir burjuvazi sınıfı oluşmaya başlamıştır. Devletin Batı’ya en açık kenti olan Selanik’te hızla gelişen ticaret burjuvazisinin yarısını Museviler, diğer yarısını ise Türkler ve Rumlar oluşturmaktaydı. Tümüyle Batı’ya dönük olan bu sınıf, Osmanlılığı benimsemiş ve Osmanlı devrimlerine sahip çıkan bir profil sergilemiştir. Osmanlı ticaretinin gelişmesiyle sadece Selanik’te değil, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde de burjuva sınıfı oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda Batılılaşma eğilimi değişik çevrelerde zuhur ederken özentî, züppelik ve hatta taklitçilik kendini sadece egemen erkek toplumunda değil kadınlar arasında da göstermiştir.¹⁴²

Osmanlı topraklarında değişimin sonucunda başlayan fikir hareketlerinin oluşum coğrafyalarına bakarsak ilk İstanbul, arkasından da Selanik gelmiştir. Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalan şehir günümüzde Yunanistan’ın ikinci büyük şehri olarak varlığını sürdürse de uzun yıllar hem Yunanlı hem de Türk tarihçileri tarafından ötekileştirmeye maruz kalmıştır. Selanik ne tam bir Yunan kenti ne de tam bir Türk kenti olarak iki taraf açısından uzun bir süre kabul edilmese de bu durum 1912 sonrası Yunanistan’ın kentin etnik yapısını neredeyse tamamen değiştirmesiyle son bulmuştur. Osmanlı için önemli bir kavşak olan Selanik, fikri hareketlere de ev sahipliği yapmaktan geri kalmamıştır. Çünkü Selanik

¹⁴¹ Demirkol, 2019: 313-336.

¹⁴² Sertel, 2012: 23-25.

Osmanlı'nın Batı'ya açıldığı dönemde Avrupa başkentleriyle bağ kurmasını sağlayan önemli bir halkayı oluşturmuştur. Hem kentin çoğulcu etnik yapısı hem de stratejik coğrafi konumu 19. yüzyılda kente küresel bir çehre kazandırmıştır. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin burayı üs edinmesi bu "küresel" yapısının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı'nın liberal kenti olarak adlandırılan Selanik'te her türlü çağdaş düşünce akımı Beyazkule Gazinosunda, Mısırlı Kıraathanesinde, Olimpos Palas'ta tartışılabilmiş ve bu nedenle de Selanik Osmanlı'da ulus-devlet anlayışının doğduğu kent olarak adlandırılmıştır.¹⁴³

Osmanlı dönüşümüyle birlikte karşımıza çıkan yeni hayat, yeni aile düşünceleri, yeni kadın düşüncesinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Yeni kadın düşüncesi değişik fikirlerin can bulabildiği Selanik'te oluşum sürecine başlamış, sonraki dönemlerde de feminizm hareketinin kaynağı olarak bu şehir anılmaya devam etmiştir.¹⁴⁴

Selanik her yönüyle Batı'ya entegre olmuş bir liman kenti görünümünün yanı sıra düşün dünyasında da öncülük yapan bir yapı sergilemekteydi. Türk ulus kimliğine yönelik bir anlayış, Osmanlı sosyalizmi, Osmanlı kadın hareketi hep bu kentin çıktıkları olarak karşımıza çıkmıştır. Feminizm üzerine derinliği olan ilk metinlere Selanik'te rastlanması ve bu bilgilerin Selanik Hukuk Mektebi Müdürü Muslihiddin Abdil Bey'in hukuk öğrencileri için yazdığı *İktisad Dersleri* adlı ders kitabında bulunması bu durumun bir kanıtıdır.¹⁴⁵

İşte bu özelliklere sahip Selanik, Âyîne'nin yayın hayatına başladığı kent olarak konu bakımından önem arz etmektedir. O dönemde artan basın faaliyetleriyle ve kadın haklarının dillendirilmeye başlamasıyla dikkat çeken bir ortamda derginin Selanik menşeli olarak başlaması dikkat çekici bir husustur. Âyîne dergisi Selanik'e yayınlanan ilk kadın dergisi olması bakımından da çok önemlidir. Çünkü ilerleyen süreçte kent önemli kadın dergilerine de ev sahipliği yapacaktır. Aydın, makalesinde 1908 yılında yayın hayatına başlayan *Kadın* dergisine dair açıklamalarda bulunurken Selanik'te yayınlanan ilk kadın dergisidir açıklamasında bulunmuştur. 1875 yılında yayın hayatına başlayan Âyîne gerçeğiyle bu tezin doğru olmadığı kabul edilmelidir.¹⁴⁶

Bu dönemde basın hayatı İstanbul merkezli olarak ilerlerken bir kadın ve çocuk dergisi olan Âyîne niçin Selanik merkezlidir? Bu soruya bir yanıt bulmak bizim için elzemdir. Bu konuda İlber Ortaylı'nın şu cümlesi yol gösterici özelliktedir: "Avrupalılar İzmir'de -tıpkı Selanik ve Beyrut'ta olduğu gibi İstanbul'dan daha önce ve etkin biçimde örgütlenmişler, kendi hayat tarzlarını, toplumsal kurumlarını yaratmışlardır."¹⁴⁷

¹⁴³ Toprak, 2017: 21.

¹⁴⁴ Toprak, 2017: 51.

¹⁴⁵ Toprak, 2016: 38-41.

¹⁴⁶ Aydın, 2009: 147.

¹⁴⁷ Ortaylı, 1985b: 108.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYİNE DERGİSİ YAZILARI IŞIĞINDA OSMANLI'DA KADIN

4.1. Âyîne Dergisinde Eğitim

George Rolleston isimli bir seyyahın Osmanlı eğitimi ile ilgili raporunda ülkenin hemen her tarafında, Türk okullarının eşit düzeyde olduğundan, burada sadece erkeklerin öğrenim gördüğünden ve kadınların eğitim almasının gereksiz görüldüğünden bahsedilmektedir. Rolleston'un raporunda geçen kızların okutulmaması ile ilgili ifadeleri, bu bağlamda doğru olarak kabul edilebilir, zira Osmanlı Devleti'nde kızlar, mekteplerde ilköğretim düzeyinde basit bir eğitim alabiliyorken daha üst eğitime devam edemiyorlardı. Kızlara yönelik ilk üst eğitim kurumu olan Rüştiye 1855 yılında, kızların mesleki eğitime katılmasını sağlamak amacıyla Kız Sanayi Mektebi de 1869 yılında açılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde, kadın öğretmen yetiştirmek için nizamname düzenlenmiş ve II. Abdülhamit döneminde lise seviyesinde eğitim veren idadiler, kız öğrenciler için de açılmaya başlanmıştır. Üniversite düzeyinde ise kızların eğitime katılması 1914 yılında olmuştur.¹⁴⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde ilk sayısından itibaren kadın ve çocukların eğitimine önem veren bir tavır sergilemiş olan Âyîne dergisinin eğitimle ilgili yazılarına değinilecektir.

Pedagoji çağı olarak adlandırılan 19. yüzyılın en önemli yanlarından biri de dünyanın her yerinde eğitimin gücünü, annenin çocuk yetiştirme rolünü takdir etmesiyle şekillendi. Genç kadınların eğitimi için teoriler ve programlar hazırlanmıştır. Devlet okulları, yatılı okullar ve kurslar çoğalırken bu okullar arasında rekabet de yaşanmıştır. Kadınların okuryazarlığı, Fransız Devrimi'nden sonra duraklamasına rağmen daha sonra birden hızlanmaya başlamış, kadınların eğitimi dinsel çerçeveden laik bir çerçeveye doğru evrilmiştir. Kadınların eğitimi milliyetçi özelemlerin arttığı Avrupa'da dinsel ve siyasal bir sorun olmanın dışında etnik bağlamda da sorun olarak var olmuştur.¹⁴⁹ Bu yüzyılda dünyada algılanan kadın eğitimi Osmanlı'daki anlayıştan çok da farklı değildi.

Osmanlı'da modernleşme çabalarının birkaç noktadan başladığı bilinen bir gerçektir. Modernleşme çabaları kendini öncelikle askeri yeniliklerin yapılması, anayasal rejimin inşası, parlamenter sistemin kurulması, idari reformların yapılması ve eğitimin modernleşmesinde göstermiştir. Modernleşme bu dönemde bir kesim tarafından Batılılaşmayla eş tutularak bu anlamda yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da hukuksal ve yönetsel anlamda Batı'ya

¹⁴⁸ Çelik, 2015: 1-2.

¹⁴⁹ Fraisse, Perrot, 2005: 113.

yönelme çabalarının dışında yapılan en dikkat çekici reformlardan birisi de eğitimle ilgili olanlardır. Osmanlı Devleti eğitim reformları içinde kadının eğitimini merkezi bir noktaya koymaktaydı. Kadının Batı medeniyetine yönelişinin simgesi olarak kabul edilmesi sadece Osmanlı Devleti'ne özgü bir olay değildi, başta Orta Doğu olmak üzere birçok az gelişmiş ülkede modernleşme çabalarında kadın imgesi önemli bir yer tutmaktadır.¹⁵⁰

Modernleşme olgusunun sonucunda Osmanlı Devleti'nde başlayan eğitim reformları okuryazar kadın grubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eğitim reformları sonucu yetişen kadınların gazete ve dergilerde yazmaya başlamaları kadın yazarların oluşum sürecini hızlandırmıştır. Batılılaşma anlamında başlayan yönelim nedeniyle Batı'da gelişen kadın haklarına yönelik söylemlerin Osmanlı kadın yazarlarında da görülmesi sürecin bir doğal sonucu olarak kabul edilmektedir. Bu kadınların yazdıklarına bakıldığında, öncelikle yeni nesli yetiştirecek olan kadının okutulması düşüncesinin hepsinde ön plana çıktığı görülmektedir. Ardından ele alınan konular çocuk eğitimi, kadın terbiyesi, sağlık, güzel sanatlar, çok eşlilik ve moda gibi alanları içermektedir.

Osmanağaoğlu, Müslüman kadınların feminizme yönelmelerinin ilk adımı olarak kadınların süreli yayınlarda çıkan yazılarını göstermektedir. Bu yayınlarda temel vurgunun kadınların aile içinde güçlenmesi ve bu sayede ailenin güçlenmesi için kadının eğitilmesi konularının baskın olduğu görülmektedir.¹⁵¹ Osmanlı topraklarında başlayan kadın hareketi nerdeyse baştan sona kadınların neden geri kaldıkları sorgusu ve cevaplamalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Âyîne dergisinden çok sonra yayıma başlayan *Kadınlar Dünyası* dergisinde de aynı sorgular karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki:

Osmanlı kadınlığında hayatı mesaiyi tanzim edip uyandırmak, irfanı yükselterek münevver bir nesl-i ati yetiştirecek kabiliyeti bulmak ne gibi esasatın takibine mütevakkıftır? Biz bu hususa dair bir hayli düşündük. Akıllı bildiğimiz hanımefendilerle de birçok istişarelerde bulduk. Nihayet atideki üç esası takip edersek gayemize vasıl olabileceğimize kanaatler hasıl eyledik. Bu esaslardan biri kıyafet-i hariciyemizin ıslahı, ikincisi işçilik hayatının ihyası, üçüncüsü maarifin tamimidir.¹⁵²

Modanın kadınları yanı sıra yönlendirdiği ve kadınların eğitimindeki yetersizlik söylemleri Âyîne dergisinde de sürekli karşımıza çıkmaktadır. Yalnız Âyîne'den 30 yıl sonra yayın hayatına başlayan *Kadınlar Dünyası*'nda Âyîne'de yer almayan işçilik hayatının ihyası bize Âyîne'nin yayını sonrasında kadınların da çalışma hayatına aktif katılımlarının

¹⁵⁰ Çaha, 2012: 91-92.

¹⁵¹ Osmanağaoğlu, 2015: 24.

¹⁵² Osmanağaoğlu, 2015: 74-75.

gerçekleştiğini göstermektedir. İşte tam da bu anlamda incelenen Âyîne dergisinin konuları yukarıda sayılan konularla benzerdir.¹⁵³

4.2. Âyîne Dergisinde Kadın Eğitimindeki Temel Amaçlar

4.2.1. Âyîne Dergisinde Çocuk Eğitiminden Kadının Eğitilmesine

Kadının eğitimi ve kamusal hayata entegrasyonu, dönemin aydınları tarafından Batı medeniyetini yakalama simgesi haline gelmiş ve imparatorluğun kültürel problemlerini çözmedeki en önemli aracı sayılmıştır. Batıcı kesim Osmanlı toplumunun geri kalmışlığını kadının eğitimsizliğine bağlarken, gelenekçi kesim aile mahremiyetinin bozularak kadının kamusal alana dahil olmasıyla toplumun daha da bozulacağını bu nedenle Asr-ı Saadet Dönemi'ne dönülerek kurtuluşun gerçekleşeceğini savunmaktaydı. Birçok Osmanlı aydını kadının kamusal alanda eğitimini ve erkekle eşit statüye sahip oluşunu bir medeniyet projesi olarak kabul etmişlerdir. Bu anlamda Tanzimat Dönemi'ni yaşamış yazar ve aydınların neredeyse tamamı kadın konusuna değinmeden yapamamışlardır. İşte bu noktada Âyîne Dergisi'nde de ilk değinilen konu kadının eğitilmesi olmuştur. Hatta Âyîne dergisinin genelinde kadının eğitilmesi temel unsur olarak belirlenmiş, diğer unsurlar bunun etrafında şekillendirilmiştir. Kadınların eğitimi Âyîne'nin ilk sayısında *Mukaddime* ile başlar.

Mukaddimenin ilk cümlesi “İnsan küçükten her ne terbiye alır ise büyükte o terbiye ile mütehallik olur.” ifadesiyle çocuk eğitiminin önemine vurgu yapıp başlar, ilerleyen kısımlarda ise kadın eğitiminin önemi üzerinde ayrıca durulmuştur. Çocuk ve kadın dergisi olan Âyîne'nin eğitimi çocukluktan başlatması yadırganmayacak bir durumdur. Özellikle bazı bilim adamlarının kabul ettiği bir gerçek vardır ki insanın kişiliği çocuklukta gelişimini tamamlamaktadır. Kuramında, kişilik ve ahlak gelişiminin ana hatlarının ilk beş yılda tamamlandığını ve altı yaşından sonra önemli başka bir gelişmenin olmadığını belirten Freud'un düşünce yapısının Âyîne'deki makalelerin tamamında egemen olduğu görülmektedir. Ayrıca Freud'un, çocuğun ihtiyaçlarının karşılanmasının, ana-baba-çocuk arasında oluşan güven duygusunun ahlak gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olduğu vurgusu yine makalede kadınların görevi olarak ifade edilmiştir.¹⁵⁴

Celal Nuri *Kadınlarımız* adlı eserinde Âyîne'nin *Mukaddimesi'nde* geçen düşünce tarzını destekleyen görüşler savunmuştur:

¹⁵³ Asker, 2004: 81.

¹⁵⁴ Freud'un konu hakkında fikirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çam vd., 2012: 1212.

Çocukluk önemli bir yaşdır. O dönemde kafaya, beyne, huylara, sınırlara yerleşen şeyler kolay kolay çıkmaz. Küçük yaşta bozuk konuşmaya alışmış bir adamın, daha sonra ne denli çalışsa, çabalasa dilini düzeltmeyeceği gibi, bir kızın çocukluğunda edindiği alışkanlıklar pek kolay değişmez. Onun için, düşünceme göre, ilk öğrenim yüksek öğrenimden kat kat önemlidir.¹⁵⁵

Celal Nuri'nin savunduğu bu ve benzeri düşüncelere Âyîne'de sıklıkla rastlanmaktadır. Şöyle ki: "Vakı'a insan yaş aldıkça ve 'aklı başına geldikçe sabiliği 'aleminden tabi'atına yerleşmiş olan fena terbiyeden ikrah eder ve mümkün olduğu kadar tehzib-i ahlaka çalışırsa da tabi'ata tamamiyle galebe edemez."¹⁵⁶ denilirken çocuklukta fena terbiye ile büyüyen kişinin ilerleyen dönemlerde bundan kurtulamayacağını ve ömrü boyunca bu fena terbiyenin etkisinde kalacağı gibi masumiyetin kişinin kendisinin fotoğrafı olduğu ortaya konulmuştur. Aslında metinde geçen fena terbiye kavramı karanlık bir nokta olarak kalsa da bu kavram toplum tarafından kabul görmeyen davranışlar olarak genellenebilir. Şemseddin Sami'nin o dönem için klasiklerden sayılan *Kadınlar* adlı eserinde geçen görüşlerinin Âyîne'nin yukarıdaki görüşleriyle birebir aynı olması dönemi yansıtmaları bakımından önemlidir. Sami eserinde bu durumu şöyle ifade eder:

İnsan türünü, amaç olan uygarlık ve eğitime ulaştırabilmek için, insanlara eğitim dünyaya gelir gelmez vermelidir; çocuk dünyaya gelir gelmez, bedenini beslemek için, kendisine süt verildiği gibi ruhunu beslemek için de, eğitim verilmesi gerekir; cahillik kendisini zaptettikten sonra verilecek eğitimin faydası az olur. Eğitim kendisine annesinin sütüyle beraber verilmeye başlanmalı ve bundan dolayı kendisine sütü veren annesi tarafından verilmelidir.¹⁵⁷

Âyîne'nin *Mukaddimesine* devam edildiğinde kadın eğitiminin önemine şöyle değinilmiştir:

"...Bu takdirce nisvanın 'ilm ve ma'rifet ve hüsn-i terbiyet (terbiye) ashabından olması lazımdır ki terbiyesiyle mükellef oldukları evladın Âyîne-i tabi'atı hal-i ma'sumiyetlerinde münkedir olmasın."¹⁵⁸ Yazar konuyu, 19. yüzyılda çocuk eğitiminin en önemli noktası olarak görülen kadının eğitilmesine getirerek çocukları eğitecek kadının ilim, beceri ve iyi terbiyeye sahip olmasının çocukların ahlakında önem arz ettiğini ifade etmenin ötesinde sorumlu olarak anneyi göstermektedir. Derginin genelinde bu görev anneye ithaf edilmişken babanın çocuk eğitimdeki yeri dergide hep karanlık bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Şemseddin Sami'nin eserinde de aktardığı gibi erkeklere verilen terbiye sadece o kişide kalıp o kişinin

¹⁵⁵ Celal Nuri, 1993: 77.

¹⁵⁶ "Mukaddime", *Âyîne Dergisi*, 1: 1-2.

¹⁵⁷ Şemseddin Sami, 1996: 42-43.

¹⁵⁸ "Mukaddime", *Âyîne Dergisi*, 1: 1-2.

ölmesiyle biter ancak kadınlara verilen terbiye çocuklara ve torunlara geçer. Hatta Sami bu yöndeki görüşünü şu güzel örnekle taçlandırmıştır: “Erkeklerle terbiye vermek gölge verecek bir ağaç dikmekse, kadınlara terbiye vermek hem gölge hem yemiş verecek bir ağaç dikmektir.”¹⁵⁹ Yazarın düşüncesinin temelinde kadının eğitilmesinin bir süreci başlatacağı ve toplumu eğitebileceği düşüncesi hakimdir. Yazar düşüncesine, Fransız imparatorun eğitimi düzenlemek için çareler ararken ünlü bir eğitimci olan Jeanne-Louise-Henriette Campan ile olan diyalogunu aktararak devam eder. “Bonapart, Fransa’nın ünlü kadınlarından olan Madam Campan’a Fransa’da çocukların terbiye olunmak için ne noksanları vardır sorusuna Madam Campan “anneleri” cevabını vermiştir.”¹⁶⁰

Âyîne ilk sayısında kadının eğitiminde nelere önem verilmesi gerektiği yönünde çözümler aramıştır.

İslam nisvanı için dünyanın tabakat-ı ‘asriyesiyle ihtilaf eden terbiyeden bahs etmek maziye ‘avdet olub geçmişleri anmak ise ‘abes olacağından istikbal için hale nazar etmek lazım geldükde, vakı’a hale bakılsa nisvanın terbiyesince noksanlık hem pek aşırı noksanlık görülmemek mümkün değildir. Çünkü biz de layıkıyla ve ihtiyaç derecesinde ma’arif intişar edemedi.¹⁶¹

Müslüman kadın için neler yapılabileceği sorgulanırken geçmişin yaşanıp bittiğini ancak gelecek için çözüm önerilerinin neler olabileceğinin sorgusu üzerinde durulmuştur. Birey, sosyal gelişim süreci içinde çocukluktan başlayarak hangi davranışların hangi sorunları doğuracağı ve sonuçların kendi davranışlarından kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda kararlar verir. Osmanlı Devleti’nde kadın eğitimine dair okulların o döneme kadar eksik olduğu ama artık okulların açıldığı vurgulanırken yeni açılan okullara teşvik için çaba sarf edilmeye başlandığını görürüz. Çünkü ikinci bölümde kadınlar için açılan okullarda da bahsettiğimiz gibi yeni açılan okullara¹⁶² yönelik istek beklenen kadar olmayacaktır. Âyîne bu noktada kendisini görevli saymaktadır. Âyîne, gerekli olan değişimler için devletin yürüttüğü eğitimin düzenlenmesi çabasını samimi bulduklarını; bu çocuk ve kadın dergisi yayımı için hevesli olduklarını ifade ederek derginin çıkarılma nedenini devlet politikasına bağlamıştır.¹⁶³

¹⁵⁹ Şemsettin Sami, 1996: 47.

¹⁶⁰ Şemsettin Sami, 1996: 49.

¹⁶¹ “Mukaddime”, *Âyîne Dergisi*, 1: 1-2.

¹⁶² 1842 yılında kadınlara ilk kez Tıp Fakültesi bünyesinde hemşirelik eğitimi verilmeye başlanmış olup bu durum 1858 yılında Kız Rüştüeyleri (Kız Ortaokulları) ile daha da artmıştır. Kadınlar 1869 yılında sanayi mekteplerinde eğitim görmeye başlamışlardır. 1870 yılında Dar-ül Muallimat (Kız Öğretmen Okulları) ile kadınlardan bir eğitim ordusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Âyîne dergisinin mukaddimesinde geçen yeni açılan okullardan kasıt bu okullar olmalıdır.

¹⁶³ “Mukaddime”, *Âyîne Dergisi*, 1: 1-2.

4.2.2. Cehaleti Kaldırmak

II. Abdülhamit, Tanzimat’la başlayan reform hareketlerinin önündeki en büyük engeli cehalet olarak görmüş bu engeli ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden ilki olarak ülkenin gereken yerlerinde mektepler açılması gerektiğini belirtmiştir. Padişahın bu direktifi üzerine harekete geçilmiş, 1 Mart 1875 tarihinde Meclis-i Muvakkat-ı Maarif kurularak eğitimde yapılacak reformlar belirli bir plan etrafında oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu planların sonucunda oluşan layihalarda rüştiye mekteplerinin dini usuller çerçevesinde tüm toplum için öğrenilmesi zaruri olan ilim ve fennin, faydalı olacak bir suretle ve zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenip ıslah edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁶⁴ Devletin politikalarının birer yansımalarını göreceğimiz Âyîne dergisi kendi yazımıyla devlet politikasını desteklemiş ve cehaletle mücadele konusunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiştir.

Derginin ilk sayısında *Mukaddime*’de geçen eğitimle ilgili yazılardan sonra aynı sayıda *Taleb-i İlim* başlığı altında akılla cehaletin farklılığı ortaya konulurken eğitime yönelen bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Şöyle ki:

Erkek karı cümleye farz-ı ‘ayn olub bu babda varid olan o emrin külliyyet mefhumu dahi bila istisna ‘umuma ‘aid ve şamildir. Çünkü Cenab-ı Hakka ‘ibadetle tahsil rıza-yı ‘alisi hikmetine binaen halk olunan insan için ‘ilm-i şerif delaletiyle dünyevi ve uhrevi meratib-i naciyye vusul hakkında varid olan mübeşşirandan başka şu fani dünyada hoş yaşamak, mücerred hoş yaşamak yolunu bilmek ile olub, bilmek ise ‘ilm-i şerifi tahsil etmekle vücuda geleceği bedihidir.¹⁶⁵

Yukarıdaki parçada da gördüğümüz üzere dergi, kadın ve erkeği eğitim anlamında aynı sorumluluğa sahip olarak görmektedir. İnsanların bu dünyada hoş yaşamalarının bilme eylemiyle gerçekleşebileceğini; bilme eyleminin ise ancak ilim öğrenerek olabileceğinin altı çizilmiştir. Bu eşitlikçi söyleminden sonra yazının devamında tam tersi bir düşünce yapısı karşımıza çıkarak kadın ve erkek görevleri olarak tanımlanan cümlelerle derginin ayrımcı bir yapı ortaya koyduğu görülmektedir. Hatta dergi daha ileriye giderek “Kaldı ki erkeklerin emri dünyaca (cem’iyyet-i beşeriyye içinde mükellef olduğu vezaif-i mahsusa ve hariciyesinden başka) kuvvet ve tahakkümleri hasebiyle kadınlar üzerine derkar olan hakk-ı himayet ve nezaretlerinin...” ifadesiyle kadını himaye altına alınan bir figür olarak ortaya koymasını kadın dergisi olarak yayımlanan bir dergide oldukça dikkat çekicidir.

¹⁶⁴ Görür, 2015: 313.

¹⁶⁵ “Mukaddime”, *Âyîne Dergisi*, 1: 1-2.

Derginin 18. sayısında *Cehalet* isimli makalede eğitimle cehalet kavramının açıklandığını ve eğitimin öneminin ortaya konulduğunu görmekteyiz: “Cehalet, bilmemek demektir. Bilmemek ise nîk ü bedi fark ve temyiz etmemek oluyor. İyiyi, kötüyü bilmemek, anlamamak ise hayvanata mahsus olduğundan şu surette cahil olan kimsenin hayvandan fazla yalnız bir nutku, yani lisanı kalıyor.”¹⁶⁶ Bilmemenin cehalet olduğunu, iyi ve kötüyü fark edememek olduğunu ileri süren yazıda insanın bu özellikleriyle hayvandan ayrıldığı ifade edilmiştir. Fakat yazı bilmeyen insanın bu çıkarımla hayvandan sadece konuşabilme özelliğinden dolayı ayrıldığını ifade etmiştir. Çok sert bir çıkış olan yazıya o dönemin okur kitlesi tarafından verilen tepki açıkçası merak oluşturacak cinstendir. Sonraki sayılarda bu yazıyla ilgili dergide yayımlanmış bir mektuba rastlanmamıştır.

Cehaleti ortadan kaldırmak için şüphesiz kişinin ya ciddi bir eğitim sürecine dahil olması ya da kendi gayretiyle bu yolda çaba sarf etmesi gerekir. Yalnız bilinen bir gerçek vardır ki cehalet sadece eğitimle ortadan kaldırılamaz, kişilerde kötü düşünce yapılarının varlığı ve çalışmama, kolaya kaçma gibi özelliklerin olması kişileri boş ve faydasız işlere yönlendirir. Osmanlı Türkçesi'nde boş ve faydasız işler anlamına gelen “malayani” kuşkusuz çoğu metinde cehaletle yan yana durmuştur. Âyîne dergisinde *Malayani* başlığı altında yine cehaletle iç içe bir kullanım karşımıza çıkmaktadır.

Manasız ve münasebetsiz sohbetler der ki insan için vaktini böylelikle geçürmek enfas-ı hayatını boş yere harc etmek olmağla zayı'at-ı 'azimeden sayılır. Ekseri rüzgarını böylelikle heder edenler erkek olsun karı olsun cahil kısmıdır. Cehaletin mazarratını saydık, saydık, hala tükedemeyiz. Çünkü insanın 'ömrü biter de cehaletin fenalığı yolunda kaleme getirülecek şeyler bitmez, tükenmez. Hasılı malaya'ni ile iştiğal etmek insan işi değildir.¹⁶⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi malayaninin gerekçesi olarak cehalet gösterilmektedir. Haklı sayılabilecek bir serzenişte bulunan yazar gereksiz ve faydasız şeylerle uğraşan kişileri cahil olarak tanımlamaktadır. Genel kanı neticesinde boş işlerle uğraşan kişiler günümüzde de cahil olarak adlandırılmaktadır. Cahil kişinin kötü davranışlarının bitmeyeceğini ifade eden yazar malayaninin kadın erkek fark etmeksizin insan işi olmadığını vurgulamaktadır. Yazarın insan kavramından yola çıkarak böyle bir yazıyı kaleme aldığı düşünülse de aslında yazının asıl amacı sonlara doğru anlaşılacaktır. Dergiye gelen mektuplarda başkalarına lakap takarak yazılan yazıların sahiplerine gönderme yapılmıştır.

¹⁶⁶ “Cehalet”, *Âyîne Dergisi*, 18: 1-2.

¹⁶⁷ “Malayani”, *Âyîne Dergisi*, 20: 1.

Mesela şuna buna lakab takmak ve alemlerini masharalığa nisbet etmek ‘aklı ve iz’anı olanlar için yakışmaz. Bu aralık buna müte’allik münasebetsizliklerden dolayı gazeteye derc olunmak üzere mektuplar geldiyse de yazmadım. Çünkü (doğrusu ya) yazıldığı mertebede ve isimleri yazılan hanım kızlarda bu kadar münasebetsizliğin vücuduna inanamadım. İşte şimdilik tahzir bir daha tekrar eder ise takbih, nihayet tasrih olunur ha...¹⁶⁸

Kadınların yazdıklarına inanamadığını belirten yazar tekrarlanması durumunda beğenilmeyen bu yazıların açık açık belirtileceği uyarısını da yapmaktadır. Kadınların gönderdiği mektupların içeriği bilinmese de toplum tarafından hoş karşılanmayacağı anlaşılan mektuplar konusunda bazı kadınların hemcinslerine çok acımasızca göndermelerde buldukları çıkarımı yapılabilir.

Derginin genelinde gördüğümüz cehaletle mücadele söylemi için dergi çok güzel bir çıkarımda bulunmuştur: “Meşhur bir söz vardır: Kabahati gelin etmişler, kimse kabul etmemiş. ‘Acaba cehalet ta’bir-i aher bilmemek kabul olunmamakda kabahatden aşağı kalur mu? Belki kendisi bir nev’i kabahatdir. Bu halde şu büyük kusuru kime havale edelim?”¹⁶⁹ Cehaleti kimsenin kabul etmediği fakat cehaletin ne olduğunu kabul etmemenin aslında bir kabahat olduğu ifade edilirken cehaletin sorumlusunun sorgulandığı görülmektedir.

4.2.3. Okuma Yazmayı Arttırmak

Kadınlar Avrupa’da gece gündüz okumayı, dinsel metinler üzerinde düşünmeyi öğrendikten sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru kazandıkları bu yetenekleri sonuna kadar kullanmaya başladılar. Erkek çağdaşları bu konuyu “okuma öfkesi” olarak nitelendirdi. Onlara göre genç kızların romanların içinde buldukları dünya onların masumiyetlerinin kaybolmasına ve yapay bir cennete sığınmalarına neden olmaktadır. Bazı çevrelerin görüşlerine göre okumak düşlemektir, normları ve gelenekleri yok sayarak, 19. yüzyılda ailenin temel taşı olan düzen sağlayıcı kadın figüründen uzaklaşmaları demektir. Kadınların geneli ise tabii ki bu görüşte değillerdir. Özel yaşamın yalnızlığı içinde okumak, çoğunlukla erken yapılmış kötü bir evliliğin telafi aracıydı.¹⁷⁰

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kadınların okuması dikkatle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Okunmaması gerekenlerden en önemlisi roman kabul edildi. Kilise, hem Katoliklerin hem laiklerin eşit

¹⁶⁸ “Malayani”, *Âyine Dergisi*, 20: 1.

¹⁶⁹ “Okumak-Yazmak”, *Âyine Dergisi*, 28: 2-3.

¹⁷⁰ Hooek-Demarle, 2005: 145.

hararetle özdeşleştikleri Rousseau kaynaklı bir ahlaki yargı koduna -“namuslu bir kız aşkla ilgili kitaplar okumaz”- kuralına uygun cezalar verildi.¹⁷¹

19. yüzyılın 2. yarısında İstanbul’u ziyaret eden Batılı seyyah kadınların anılarında da okuma yazma bilmeme konusu çokça işlenmiştir. 1856 sonlarında İstanbul’a gelip 1858 yılı ortalarına kadar burada yaşamış olan La Baronne Durand De Fontmagne Osmanlı kadınlarını şöyle anlatır:

Bu zavallı mahkumların bilinmeyene, hürriyete olan arzularını isteklerini sorup öğrenen olmamıştı. Yazı yazmasını bilmiyorlardı. Hiçbir kalem onların neşesinin ve hüznünün sırrını açmamış, gözler önüne sermemişti. Harem hayatını, onu görüp saklayan gizin ardına girip çözmeli.¹⁷²

Seyyah haremın arkasına saklanan kadınların sır dolu dünyasını çözmeye çalışırken onları aşağılayıcı bir tavır takınmaktan da çekinmemiştir. Dışarıdan bir gözlem olan bu bilgiler bizim için önemli olsa da yanlış olduğu düşünülebilir. Fakat dışarıdan bir göz olarak La Baronne Durand De Fontmagne’nin söylemlerinden Osmanlı kadınları arasında okuma yazma oranının az olduğu çıkarımının diğer kaynaklarla da bağlantılı olarak doğru olduğu söylenebilir. İşte bu tablodan dolayı Osmanlı 19. yüzyılda kız çocuklarının eğitime ayrıca önem göstermiş olmalıdır.

Derginin 17. sayısında bir hanım tarafından gönderilen bir varakada okuma yazma heveslisi kadınların varlığından bahsedilmektedir. Bu bahsedilen kadınların II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkacak kadın hakları savunucuları olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Geçen hafta çıkan gazetenizde bir hanım canandan verildiği münderic olan varakada hanımların okumak yazmak hevesine düştükleri gösterilmiş hakikaten içimizde yeniden çok kimseler okuyup yazmaya başladıkları evvelden cüzi yazması okuması olanlarda bu yoldaki malumatlarını ilerletmek kaydına düştüler.¹⁷³

Bu bilgidan anlaşıldığı üzere kadınların eğitime ilgisi yeni açılan okullarla birlikte artmaya başlamıştır. Yukarıda geçen Leydi Fontmagne’nin gözlemlerinin doğruluğu *Âyîne* dergisinde de karşılığını bulmaktadır. Yazıda kadınlar arasında bir okuma yazma furçasının başladığı ve okuma yazmayı bilenlerin de kendilerini geliştirme yoluna gittikleri ifade edilmektedir. Aynı yazıda sadece eğitime değil sanata da merakın arttığı şu cümleyle ifade edilmektedir: “Evet yalnız yazmak okumak değil içimizde sanata heveskar olanlar

¹⁷¹ Giorgio, 2005: 168-169.

¹⁷² Akgökçe, 2001: 66.

¹⁷³ “Bir Hanım Tarafından”, *Âyîne Dergisi*, 17: 1-2.

bulunuyor.”¹⁷⁴ Artık 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı kadınının bilinmeyi bilme, kendini geliştirme arzusunda olan bir profil çizmeye başladığını söylemek yanlış olmasa gerek.

Okuma yazma alışkanlığı çocuklukta verilen bir eğitimken bu meziyeti kazanamayanların sonradan öğrenebilmeleri de mümkündür. Başlarda belirli ailelerin kız çocuklarına sağlanan bu imkan zamanla tüm kadınlara verilmeye çalışılmıştır. Fakat yine de Anadolu'nun geneline yayılmak bir kenara bazı mecralarında duyulmamıştır bile. Osmanlı'nın büyük şehirlerinde görülen kadın okur yazarlığı çalışmaları elbette ilk yansımasını çocuklarda bulmuştur. Hüsn-ü hat başlığında şu bilgiler dikkatimizi çekmektedir:

Ya'ni güzel yazı yazmak ve yazmağa çalışmak çocuklar için lazımlı şeylerin birisidir. Vakı'a ticaret ve erbab-ı zira'ate yalnız zabt-ı mu'amelat için okunacak derecede yazı öğrenmek kafi olduğundan zira' ve tüccar çocuklarının hüsn-ü hatta sarf olunacak mesa'iyi zira'at ve ticaret fenlerinin tahsiline hasr etmeleri münasib ise de hocalık ve kitabet ve sair umur-ı kalemiyede bulunacaklara hüsn-ü hatt her halde lazımdı.¹⁷⁵

Güzel yazı yazmanın çocuklar için gerekliliği ifade edilirken ileriki yaşlarda hangi mesleklerde güzel yazı yazmanın fayda sağlayacağına değinilmiştir. Yazının devamında güzel yazı yazmaya başlayacak çocuklar için dikkat edilmesi gereken hususlar ve hat sanatının önemi üzerinde durulurken kadınlarla ilgili ayrıca bir malumata ulaşamamıştır.

Dergide okuma yazma üzerinde fazlaca durulurken okuma yazma bilmeyen kişiler için değişik benzetmelerde bulunulmuştur.

Bilmeyen nur-ı basıradan mahrum olan adam gibidir derler. Çünkü bu hasais-i celile-i insaniyeye malik olmayanlar işitmek ve söylemek hassalarından dahi mahrum gibi 'add olunur. Vakı'a kulağıyla işidir ve gözüyle görürse de mesmu'at ve meşhudatının nik ve yedini temyize muktedir olamayınca yalnız görmek ve işitmekden insaniyetin maksadı hasıl olamayacağından hissiyat-ı mebhuse ile hayvaniyet derecesinde maksur olur, kalur. İşte bu takdire göre yazı ve okumanın insana derece-i lüzumu derpiş edildiği halde bu sözü müzün mübalağasız olduğu tasdik olunmuş olur.¹⁷⁶

Okuma bilmeyen kişi bu yazıda gözleri görmeyen birine benzetilmiştir. Görmeyen kişinin duymayan ve konuşamayan kişi gibi sayıldığı görülmektedir. Yazıda okuma yazma bilmeyen kişinin bazı özelliklerden yoksun olacağı ve hayvanlar gibi ancak hisleriyle hareket edebilecekleri ifade edilmektedir. Devamında ise okuma ve yazmanın faydalarına değinilmektedir.

¹⁷⁴ “Bir Hanım Tarafından”, *Âyine Dergisi*, 17: 1-2.

¹⁷⁵ “Hüsn-i Hat”, *Âyine Dergisi*, 26.

¹⁷⁶ “Okumak-Yazmak”, *Âyine Dergisi*, 28: 2-3.

İnsan aşına olmadığı bir ecnebi lisanı işitdiği vakit nasıl –kulağına giren sadadan- bir şey anlayamaz ise okumak bilmeyen adam dahi gördüğü yazıyı karaltıdan ‘ibaret bir cisim görüb cevher-i me’anisinden nesne iltikat edemez. Okumak insanın feraiz-i diniyesini bila-vasita öğrendiği misillü ahval-i ‘alemden haberdar eder ve gönül eğlendirmekte bin ahbabdan yeğdir. Yazmak bilmeyen adam söylemek ni’met-i ‘uzmasından bînasıbdır dedik. İnsan (me’ayib-i müstesna) hissiyat-ı kalbiyesini alam ve sevincini yalnız yanındaki ahbab ve mukarinine söylemekle iktifa edemez veya söyleyemez. İster ki aher bir mahalde bulunub süruruyla mesrur, hüznüyle mahzun olan yar-i vefadarına bildirsün. Halini ana şerh eylesün.¹⁷⁷

Okuma yazma bilmeyen kişinin sayfalarda gördüğünün ancak bir karaltıdan ibaret olduğunu, içindeki anlamları anlamasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Neticede okuyabilmenin kişiye birçok bilgi sunduğu ve çok sayıda dosttan daha iyi olduğu vurgulanmaktadır. Yazmayı bilmeyen adamı konuşma konusunda yetersiz olarak ifade ederken, sözlerinin sadece dostlarına ulaşabileceği için yazmayı bilmeyeni de söyleme konusunda da yetersiz olarak ifade etmektedir. Burada yazarak kişinin daha geniş kitlelere ulaşabileceği teması verilmek istenmektedir. Yazının devamında daha keskin bir ifadeyle yazı bilmeyen kişi dilsizdir, benzetmesi yapılmaktadır. Ardından “Bu misalleri beğenmeyen hanım efendiler yazı yazamayanları neye teşbih edecekler?”¹⁷⁸ sorusuyla yazı yazamayanlar konusunda yapılan benzetmeleri beğenmemeleri halde kendilerinin bir benzetme bulmaları istenmiştir. Kadınları düşüncelerini yazarak geniş kitlelere ulaştırma konusunda teşvik eden yazarın dergiye böyle bir yazı yazarak aslında örnek teşkil ettiği bir gerçektir. Yalnız Âyîne dergisinin yazarlarının cinsiyetlerini bilemediğimiz için bu yazıda kadın figürünün bir ütopya mı yoksa hedefler için bir adım mı olduğu açık değildir.

“Şimdi binde bir hassasını ta’rif edemediğimiz bu iki ni’met-i celileden kadınlar neden ve niçün mahrum olsun? ‘İlmi Müslümanlara tavsiye değil, emr eder. (Şeri’at)ımız kadınları aşufta eder mi?”¹⁷⁹ Yazma eyleminin gücü üzerinde durulan yazı konu genel anlamdan özele indirgenerek kadınların bu nimetten niçin geri kalmamaları gerektiği üzerinde şekillenmiştir. Yazıda kadınların okuma ve yazma öğrenmelerine teşvik için iğneleyici bir yöntem kullanılmış, dönemin en üzerinde durulan konusu cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Kadınların okuma yazma vasfından eksik kalmamaları gerektiği yine İslamiyet’e vurgu yapılarak öne çıkartılmıştır. Bu dönemde sıkça karşımıza çıkan kadının eğitilerek hem dinin gereklerini yerine getirmesi hem de iyi bir eş ve iyi bir anne olmasını sağlama düşüncesi temel amaç olarak dergide varlığını sürdürmüştür.

¹⁷⁷ “Okumak-Yazmak”, *Âyîne Dergisi*, 28: 2-3.

¹⁷⁸ “Okumak-Yazmak”, *Âyîne Dergisi*, 28: 1-2.

¹⁷⁹ “Okumak-Yazmak”, *Âyîne Dergisi*, 28: 1-2.

4.2.3. İyi Eş İyi Anne Olabilmek

Derginin genel amacı olarak ifade edilen iyi eş ve iyi anne olabilme hususlarına gelindiğinde şu söylemlere rastlanılmaktadır.

Bir cahil valide elinde büyüyecek evlad bilahare ‘aile teşkil etse de şu terbiye ile alüfteliği cihetiyle mu’aşeretin adab ve erkanını bit-tabî’ bilemeyeceğinden ni’met-i dünyadan bihakkın kam ve meramını alamaz. Bimennihi te’ala bundan sonraki nüshalarımıza ‘aklımızın erdiği ve iktidarımız yetdiği mertebede meva’ızlar nesaih-i nafi’ayı şamil bendler yazaruz.¹⁸⁰

Cahil bir kadının akıllı bile olsa cahilliği nedeniyle sorumlu olduğu ev ahalisine adap ve eşlik görevlerini yerine getiremeyeceği ve koruyamayacağı gibi İslamiyet’ te farz olan ilim ve adabın tahsili konusunda evlatlarına karşı kadınların sorumlu olduğu belirtilmiştir. Bir kadının akıllı olmasının yetmediğini eğer eğitimle şekillendirilmezse ne çocuklarına ne de kendisine fayda sağlamayacağını savunan dergi kadınların eğitimle iç içe olması gerektiğini her fırsatta ifade etmiştir. 19. yüzyılda dünya genelinde kadına biçilen iyi eş, iyi anne olma görevi dergi aracılığıyla Osmanlı kadınlarına da yüklenmeye çalışılmıştır ki zaten halihazırda Türk kadını bu misyonları küçük yaşta aile içerisinde bizzat deneyimleyerek öğrenmektedir.

Kadınlar okuma yazmayı bilseler ve yaşamlarını kazanabilmek için çalışsalar hem kendilerine hem de ailelerine çok büyük fayda sağlayabileceklerdir. Bu özellikleri kazanan kadın evlendiğinde kocası karşısında çok değerli olacakken, kocasına bir şey olması halinde ailesini kalkındırabilecek durumda da olabilecektir.¹⁸¹

4.3. Eğitimde Geri Kalmışlığın Nedenleri

4.3.1. Çocukların Eğitimden Mahrum Edilmesi

Çocukların eğitimden uzak kalmasının nedeni Âyîne’de çıkan bir yazıda oyunlara ve değişik uğraşlara bağlanmıştır.

En birincisi sokaklarda ceviz ‘aşık, buna mümasil vahi birtakım oyunlar ile vakit zayı’ etmek, başlucası da evlerinde güvercin beslemektir. Çocuklara gerek zikir olunan oyunlar ve gerek güvercin merakı olmalarına te’sir eder ki ‘adeta uyurken gece rü’yasında anlarla sayıklar. İşte çocukları başdan çıkarmağa edebsiz alışdırmağa başluca sebep bu oyunlar ile güvercin merakı olduğundan çocukları o gibi oyunlara alışdırılmamak ve güvercin kuşunu evlere uğratmamak ehemm ve belki de elzemdir.¹⁸²

¹⁸⁰ “Taleb-İ İlim”, *Âyîne Dergisi*, 1: 2-3.

¹⁸¹ Celal Nuri, 1993: 149.

¹⁸² “Çocukları Maariften Mahrum Eden Esbap”, *Âyîne Dergisi*, 13: 1-2.

Oyun oynamanın çocuk için vakit kaybı olduğu ve çocukları oyun ve güvercin besleme gibi uğraşlardan uzak tutma gerekliliği ifade edilmektedir. Ayrıca bu yazı bize oyun dışında o dönemde güvercin besiciliğinin yoğun olarak yapıldığını göstermektedir. Yine yazıda kız ve erkek çocuğu ayrımı yapılmadığı için kız çocuklarının da kastedildiği düşünülebilir. Günümüzde oyun oynamanın ve hayvan beslemenin çocukların gerek zihinsel gelişimi gerekse psikolojik ve sosyal gelişimleri için oldukça önemli olduğu kabul edilirken, çocukların oyun ve hayvan beslemekle geri kaldığı kaanatine nasıl varıldığı düşüncesi tartışma konusu olabilir.

Âyîne dergisinin 18. nüshasında geçen yazının devamında hem çocukların eğitiminde hem de yetişkin eğitiminde cehaletin varlığını sürdürdüğüne vurgu yapılmaktadır.

İşte cehl şu suretle mezmum ve çirkin bir şey olduğuna mebni çocukların kendi hevesine bıraktırılmayarak okudub yazdırılması velilerine farz-ı 'ayın gibidir. Ana ve babasız veya anların tekasülünden veya sair bir cihetden dolayı okuyub yazmağa muvaffak olamayanlar dahi vaktin, ya'ni tahsil çağının geçdiğini ma'zeretle asla tenbellikde bulunmamalıdır. Tahsil yalnız çocukluğa mahsus olmayub her ne zaman mübaşeret olsa önu açık olduğundan o yoldaki i'tizar-ı şayan kabul sayılıyor.¹⁸³

Yazar cehaletin kötü bir şey olduğu üzerinde ısrarla durarak, cehalete düşmemeleri için velileri görevli addetmek. Çünkü çocukların hevesiyle hareket etmenin çocukları bilme eyleminden uzaklaştırabileceği vurgusu keskin bir şekilde yapılmıştır. Hatta cehaletle mücadele etmenin sadece çocukluk çağında yapılan eğitimle değil, yetişkin eğitimiyle de mümkün olduğu ifade edilmiştir. Okuyup yazmayı bilen kişiyi hayvandan ayıran yazar, cehaletin kişiye birçok sorun getirebileceğini ifade etmektedir.

Cehaletin şu fenalığından fazla dünyaca birçok belgesi de vardır. Şöyle ki bir cahil kimse ne kadar 'akıl olsa yaptığı, etdiği işler sehv ü hatadan salim olamaz. Çünkü 'aklı 'ilim ile terbiye görmediğinden terbiyesiz 'aklın yapacağı bir iş hem nakıs oluyor, hem de çok def'alar cehalet sebebiyle insanı bela-yı 'azimeye sokuyor.¹⁸⁴

Aklın ilim ile terbiye edilmediğinde eksik veya sorun oluşturabilecek haller içine sokulabileceğinden yazar kaleme aldığı bu metinde kadın ve erkek eğitimi gibi bir ayrım gözetmeyerek, derginin genelinden farklı bir yapı ortaya koymuştur. Çünkü eğitimle ilgili yazıların geneline çocuk eğitimiyle başlanmış, kadınların iyi anne ve iyi eş olabilmeleri için gerekli eğitimle devam edilmiştir.

¹⁸³ "Cehalet", *Âyîne Dergisi*, 18: 1-2.

¹⁸⁴ "Cehalet", *Âyîne Dergisi*, 18: 1-2.

“...insan cehaleti üzerinden def’ etmek için ‘ömrünün bir çar u yekini olsun ‘ilim uğruna hasr ile cehaletten kurtularak sıfat-ı insaniyeti ihraz etmesi akdem-i umurdur, vesselam.”¹⁸⁵ Yazar, insanın cehaleti üzerinden atması için ömrünün dörtte birini ilim için çalışarak geçirmesi ve insan sıfatı kazanmanın çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Yazının sonunda görülmektedir ki yazar cinsiyet ayrımını ortadan kaldırıp, insan kavramıyla ilgili çıkarımlarda bulunarak dünya konjonktüründe devam eden bir düşünce yapısını izlemiştir.

4.3.2. Kadınların Eğitimden Mahrum Edilmesi

Eğitilmiş kadınların hem ailenin hem de ulusun gelişiminde daha iyi ve erdemli olacağı fikri Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın sonunda kabul görmeye başlamıştır. Bu düşünceyle yetişen Osmanlı erkekleri artık Osmanlı kadınlarının eğitilmesine önem vermeye ve bu yönde adımlar atmaya başlamışlardır.¹⁸⁶ Bu noktada belki de ilk adım kadınların neden geri kaldığı sorusunun cevaplanmasıydı. Bu nedenle sıkça Âyîne dergisinde de kadınların neden eğitimden uzak kaldıkları üzerinde yazılar yazılmıştır. Bu başlık altında Âyîne dergisinde kadınların eğitimden mahrum kalma nedenleri incelenmeye çalışılacaktır.

4.3.3. Çeyiz Hazırlayan Kızların Eğitimden Mahrum Kalması

Avrupa’da çeyiz¹⁸⁷, *drahoma*¹⁸⁸ olarak adlandırılmaktaydı. Çeyize verilen önem ülkeden ülkeye değişiklik göstermekteydi. İngiltere ve Amerika’da çeyiz daha önemsiz olduğu için gençler daha özgür davranabilmekteydi. Fakat birçok ülkede aile serveti ne kadar mütevazı olursa olsun kızlar mutlaka çeyize sahip olurdu. 19. yüzyılın sonuna doğru bu ülkelerde çeyiz fikri değişmeye başladı. İnsanlar kadının yeteneğine, bilgisine ve dirayetine, bir kadının kocasına yararlı olmak için ihtiyaç duyduğu niteliklere çeyizden daha fazla değer vermeye başladılar.¹⁸⁹ Fakat bu ülkelerde yaşanan değişiklik Osmanlı Devleti için uzun bir süre geçerli olamamıştır. Bu eksiklik dergide sıklıkla dile getirilmiştir.

3. sayıda, ikinci sayıya da mektup gönderdim diyerek aslında derginin düzenli takipçisi olduğunu ifade eden kadın, Osmanlı toplumunda bulunan bazı adetlere artık karşı çıkıldığını ve batıdaki yaşayış tarzının takip edildiğini fakat usulünce daha Osmanlı toplumunda bu değişikliklerin uygulanamadığını belirtmektedir. Bu varakada kadınların eğitimiyle ilgili gelen yeniliklerin yanlış anlaşılma ile pek de uygulanamadığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak

¹⁸⁵ “Cehalet”, *Âyîne Dergisi*, 18: 1-2.

¹⁸⁶ Berktaş, 2015: 92.

¹⁸⁷ Çeyiz: Eski Türkler’de çeyiz baba malından kıza düşen pay olarak kabul edilir. Ögel, 1988: 263-264.

¹⁸⁸ *Drahoma*: Yunanca bir köke sahip olan kelime; Musevilerde ve Hristiyanlarda evlenirken gelin tarafından güveye verilen para, mal veya mülktür. Ayrıntılı bilgi için bk. Özcan ve Dalyan, 2011: 319-336.

¹⁸⁹ Knibiehler, 2005: 341.

da şunlar gösterilmiştir: “Başluca sebep şu oluyor ki can çıkarcasına çalışub ve bunca göz nuru dökülerek meydana getirüb de sonradan bir pula değmez beyhude, lüzumsuz bir takım cihaz eşyalarımız yok mu, işte odur.” Yazıda geleneksel bir yapıya değinilerek kızların “lüzumsuz”¹⁹⁰ çeyiz eşyalarıyla meşgul olduklarını ve bu nedenle okuryazarlığa ya heves etmediklerini ya da heves ettirilmedikleri ifade edilmiştir. Alafrangaya girilmiş olmasının kötü adetleri silmediğinden yakınan kişi Batı’da kız çocuklarının eğitim alarak daha iyi bir hayat yaşadıklarından bahsetmektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti’nde durumun tam tersine kızların dilencilik, eğlence ve çeyiz hazırlayarak kendilerine işkence ettiklerinden¹⁹¹ ve bu nedenlerle geri kaldıklarından dem vurmaktadır. Ayrıca kızların uğraş alanlarını ifade ederken fakara, zengin ve orta halli diyerek toplumsal yapıdaki sınıfsal farkın gelir kaynaklı olduğu belirtilmektedir.¹⁹²

Efendim dünyaya gelmekden murad zürriyet hasıl etmek değil mi? İşte şu ‘adet buna mani’ olduğu ve bizleri cahil bıraktığı, çoğumuzu ettiği ve bir çok kızlar evde kaldığı meydanda iken ve bu ‘adetin kalkması çün tekrar tekrar zaman gazetenizle nasihatler edilmişiken bir dürlü tesiri görülemedi.¹⁹³

İşte bu ifadeden de derginin amacı için mücadele ettiği sonucu çıkarılabilir. Sürekli hatırlatmalarda bulunan yazar, “Alafrangaya girdik. Ancak eski usulleri bir dürlü terk edüb bozamyoruz.” diyerek geçmişe ait olanların geçmişte bırakılması gerektiği ve örnek alınan milletlerin iyi taraflarını örnek almamızın gerekliliğini hatırlatmaktadır.¹⁹⁴ Çeyiz hazırlamak için ömrünü heba edenlerin aslında boşa bir çaba için uğraştıkları ifade edilen yazıda bu uğraşların kızların geri kalmasına neden olduğu açıkça dile getirilmiştir.

Bir taraftan kadınların cahil kalmasından yakınan yazarın diğer taraftan kadınların evde kalmasından yakınması bir hayli tuhaf karşılanabilir.

Evde kalub gidiyor. Niçün? Canım elbise olsun, eşya olsun, her gün birer modaya giriyor, değişüb tebdil oluyor. Şu ‘adet nasıl bir ‘adet? Nasıl bir adettir ki bir dürlü bozulmuyor. Bozulması mahşere mi kaldı?

¹⁹⁰ Burada çeyiz için ifade edilen lüzumsuz söylemi kültürden kültüre değişebileceği gibi aynı kültürdeki insanlar arasında da değişebilir.

¹⁹¹ Türkler’de evlenme kolay bir iş olarak görülmemiş, hatta evlilik müessesesine kutsal sayıldığı için evlilik ne kadar çok emek harcanarak gerçekleşirse o kadar değerli kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yüksekaya, 2007: 396.

¹⁹² “İki Numaralı Nüşamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

¹⁹³ “İki Numaralı Nüşamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

¹⁹⁴ “İki Numaralı Nüşamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

İşte hanım efendim, bizim cahil kalmamız bu ‘adet-i kadimeden zuhur ediyor. En evvel kalkması vacib olan budur.’¹⁹⁵

Kadınların cahil kalmasının nedenlerini sorgulayan kişinin, ilk neden olarak çeyizi gösterdiğini ve çeyizin kaldırılması gerekliliğini ifade ettiği görülmektedir. Devam eden kısımda ise: “İkincisi düğünde hocalık, mevlüd cem’iyyetlerinde usul-i belde diyerek düğüne da’vet olan kimse da’vetçiye, işçiye, telciye, hocalığa, mevlüde da’vet olanlar da kezalik birtakım kişilere para vermeğe ve hediye getürmeğe mecbur olmasıdır.”¹⁹⁶ diyerek bu cümleyle kadının cahil kalması ikinci neden olarak gelenekselleşen anlayışa bağlanmıştır. Düğün, mevlüt gibi merasimlerde sarfedilen emeğin ve paranın eğitimin önüne geçtiği düşüncesi savunulmaktadır. Bu düşüncenin onaylanabilecek tarafları varken bazı kısımları abartı olarak dikkat çekmektedir. Aslında yazarın anlatmak istediği hem modaya düşkünlüğün kadının cahil ve evde kalmasına neden olabileceği hem de düğün adetinin varlığının aynı kötü sonuçlara yol açacağıdır. Mektuptaki karşı çıkış artık kadın dünyasındaki değişimin net bir örneğidir. Mektubu yazan kişi sözü uzatmanın gereksiz olduğu ve Allah’ın bu adetlerden kendilerini kurtarması dileğiyle mektubunu sonlandırır.¹⁹⁷

Çağdaşı toplumlarda da evliliği kutlamak için eğlence düzenlenirdi ama Osmanlı’daki gibi adetler ve bunun sonunda oluşan israf bu toplumlarda görülmemektedir. Yazının genelinde de değinilen çeyiz hazırlama, Osmanlı kızlarını hem israfa yönlendirmekte hem de kendilerini geliştirmenin yolunu kapatmaktadır. Çünkü düğün töreni iki gencin mutluluğunun takdisini içermiyor adeta ailelerin düğün yarışına girmesine ve fakirleşmelerine neden oluyordu. Düğünden sonra karşımıza çıkan “bohçalıklar” ise yıllarca bireysel gelişiminden hatta rızkından kısararak hazırladığı çeyizlerin hediye olarak eş, dost ve akrabaya onları mutlu etmek düşüncesiyle dağıtılması kadınların bir adım daha geriye gitmelerinin nedenlerinden biriydi.¹⁹⁸ Tanzimat sonrası değişen ve dönüşen Osmanlı’da “yeni hayat” düşüncesiyle oluşturulan “yeni kadın” profilinin bu adetleri değiştirmesinin gerekliliği sıklıkla ifade bulmuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁵ “İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

¹⁹⁶ “İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

¹⁹⁷ “İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

¹⁹⁸ II. Meşrutiyetle birlikte çeyiz konusu Osmanlı toplumunda evliliği zorlaştırıcı unsurlardan biri sayılmış bu konuda bazı önlemler alınmaya başlandığı görülmüştür. Dahiliye nezareti çeyiz (cihaz), başlık gibi adlar altında alınmakta olan mal ve paranın ödenemeyecek boyutlara ulaştığını ve bu nedenle şeriata ve ahlak normlarına aykırı olarak kız kaçırma gibi istenmeyen olayların arttığını kaydetmiştir. Bu durumdan yola çıkarak vilayetlere bir tamim gönderen devlet, nüfusun artışıyla kolaylaştırmak, aile refahını ve saadetini önleyecek israfın engellenmesini sağlamak için bazı ülkelerde de bulunan evlenmeyi kolaylaştırıcı derneklerin açılmasını istemekteydi. Toprak, 2016: 9-10.

¹⁹⁹ Toprak, 2017: 45.

Âyîne dergisinde geçen bu yazıdan sadece çeyiz ile düğünler için yapılan masrafın kişilerle sınırlı kalmadığını ve devletin bununla ilgili girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. İzmir’de yayımlanan “Düğünlerde ve Doğumlarda Aşırı Harcama Yapılmaması” isimli genelge şöyledir:

İzmir’de ve bazı kazalarında düğün yapmak ve kız alıp vermek halka ağır bir yük haline geldi bunun mutedil bir usule konulması gerektiği hatta İzmir’in Karaburun kazasında düğün ve Çini çeyiz meşakkatinden dolayı üç yüzden fazla kızın evlenememiş olduğu bu konuda halka gerekli nasihatların yapıldığı Ermeni ve Yahudi milletlerinde dahi adetlerinin üzerinde olacak bu gibi düğünlerde fazlaca masraf yapıldığından bahisle ruhani temsilcilerinin de bundan yakındıkları bunun üzerine İzmir Valiliği’nin düğün, sünnet ve doğumlarda yapılan merasimler esnasında adet haline gelen aşırı harcamalara sınırlama getirdiğine dair genelge 17 Mart 1856²⁰⁰

Çeyiz ve düğün masrafları nedeniyle gençlerin evlenmekte zorluk çektikleri anlatılan genelgeden, Ermeni ve Yahudi ruhani temsilcilerin durumu İzmir Valiliğine bildirerek önlem alınmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Valilik başvuruyu haklı görmüş ki konuyla ilgili bir genelge yayımlamıştır. Bu genelge yukarıda sayılan adetlerin halkın bazı kesimlerini mağdur ettiğini göstermektedir. İzmir daha öncede bahsettiğimiz gibi Avrupalılar tarafından kurumsallaşmaya uğratılan şehirlerden olduğu için yukarıda verilen örnek genelgenin ahalinin bir kısmını temsil ettiği düşünülebilir fakat durum pek de öyle değildir. Şöyle ki: Sivas kadısının 2 Kasım 1831 tarihli sicilinde *Evliliklerde Başlık Parası Alınmaması Kızların Dengi Olmayanlarla Zorla Evlendirilmemesi* başlıklı kayıta evlenecek gençlerin ve ailelerinin geçmişten gelen adetler nedeniyle zorluklar yaşadığına dikkat çekilmektedir.²⁰¹ Sivas kadısının belirttiğine göre başlık parası ve çeyiz nedeniyle evlenmek isteyen gençlerin evlilik işleri gecikmektedir. Ayrıca kadı, kızların istemedikleri kişilerle evlendirilmemeleri gerektiğini ifade ederken böyle zorla yaptırılacak evlilikler için padişahın rızası olmadığına dair fermanın bulunduğunu ve Sivas’ta ilgili kişiler tarafından okunduğundan bahsetmektedir. Demek ki bu durum padişaha kadar ulaşmış ve padişah da rahatsız olduğu durum hakkında ferman hazırlatma gereği duymuştur.

Âyîne’de eğitim alanında birçok yazı kaleme alınmışken batıyla kıyaslamaya fazla değinilmemiştir. Ancak derginin yukarıda bahsettiğimiz sayısında Batı ile Osmanlı toplumundaki güncel durumun karşılaştırması yapılmıştır.

²⁰⁰ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2015: 39.

²⁰¹ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2015: 35.

Analar kızlarını büyüyünce mektebde terbiye ve ta'lim etdirerek dürlü dürlü san'atlar, ma'rifetler öğrenüb san'atı, ma'rifeti sayesinde kızlar kendüsini besler, rahat yaşarlar. Bizim ise fukara kızlarımız dilencilik, zenginlerimiz eğlence, orta takımdan olanlar da cihaz tedarik edeyim deyü kendi kendilerine işkence ile vakit geçiriyor.²⁰²

Batı'nın karşısında geri kalınmışlığı açıkça ifade eden yazar, daha ileri giderek örgütlenmenin önünün açılması gerektiğini ifade etmektedir. Toplumsal sınıf farkının kadınlara yansımalarına dikkat çeken yazar, fırsat eşitliğinin bulunmadığını göstermektedir. “Bari alafrangada böyle ‘adet bu kadar diyerek içimizde bu ‘adetin ‘aksine hareket edecek bir kimse kalmadı mı? Hey, yazıklar olsun! Ahar milletden ‘ibret alalım.”²⁰³ Bu sözler işe yararmış mıdır bilinmez fakat dergide kadınları açıkça ayağa kaldırma olarak ifade edebilecek bir yöntem kullanılmıştır.²⁰⁴ Derginin genelinde batıya yönelme üzerine yazılar dikkat çekmektedir. Batıya yönelme yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bazı yazarlar tarafından Batı taklitçiliği olarak yorumlansa da bir kesim tarafından çözüm yöntemi olarak değerlendirilmektedir.

Tunaya'ya göre, “Tanzimat kafası” olarak tanımlanan Batı'dan geri kalma sonucunda Batı'yı taklit etme özendirilmeye çalışılmaktadır. Tanzimat reformlarının amacını gelişmiş medeniyetler arasına girmek, Batılılaşmak olarak yorumlarken Osmanlı'da uygulamanın yanlışlığına vurgu yapmaktadır. Bir yandan Doğulu kalarak, bir yandan da Batı kurumlarını ithal ederek Batılılaşamayacağını ifade eden yazar, bu görüşün halktan gelmediğini ya da halka mal olmadığını; feodal çerçeve içine sıkışmış bir tarım ekonomisi ve değerler sistemi içinde yaşayan geleneksel Osmanlı toplumuna, aydın, despot ve bürokratik bir grup tarafından empoze edildiğinin altını çizmektedir.²⁰⁵

4.3.4. Ev İşlerinin Etkisi

Kadınların eğitilmesine önem veren dergi, eğitim alanındaki kapatılamayan açıkları sıklıkla irdeleme yoluna gitmiştir:

Geçen haftaki nüshamızın bir yerinde okumak yazmak hasais-i insaniyesinden kadınlar niçün mahrum oluyorlar denilmişidi. Evlerinin işleriyle meşgul olan evsaf-derun hanımlar diyelim ki silüb süpürmek ve yemek işleriyle hane halkının kendülerine münhasır olan dikiş gaillesinden ve çocuk bakmak

²⁰² İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3-4.

²⁰³ İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*,3: 3-4.

²⁰⁴ “İki Numaralı Nüshamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

²⁰⁵ Tunaya, 1985: 142.

meşgalesinden vakit bulamamalarını gösterünler. Ya (Allah devletlerini artırsun) cariyeli, debdebeli hanım efendiler, ‘acaba yazub okumamaya ne sebep bulacaklar?’²⁰⁶

Dergi, kadınların ev işleri ve çocuklarıyla ilgilendikleri için eğitimde ilerleyemedikleri gerekçesini kabul etmemektedir. Bahane sunduklarını çünkü yardımcısı olan kadınların bile bu bahanelere sığındıkları belirtilmektedir.

Vakitleri müsa’id olub da her vecihle, ya’ni gerek ihtilas-ı vakit edebilmeli. Nice ve gerek hoca tutmakta bir mani’aya tesadüf etmeyerek sa’ye-i hal sayesinde tahsil-i ‘ilme sarf-ı mukadderet etmeğe layık olan hanım efendilerin okumağa merak etmemelerine ve velileri tarafından olsun teşvik olunarak çalışdırılmamalarına ne kadar teessüf olursa sezadır.²⁰⁷

Yazar bu sözlerle hem kadınlar hem de ebeveynleri suçlanmaktayken, kadınların tek derdinin evlenmek için ilk öncül olan çeyiz hazırlama derdinde olduğunu ileri sürmektedir. Geleneklerin kızların eğitim hayatını olumsuz etkilediği de ifade edilmektedir.

Osmanlı’da kadın haklarına dair ilk söylemlerin kadınlar tarafından değil de iyi eğitim görmüş erkekler tarafından dile getirilmesine rağmen derginin 29. sayısında okuma yazma ile ilgili makalede erkeklerin kadınların okumaya ilgisizliklerinden dem vurulması, istisnai durumlardan sıyrılarak yapılan bir yorum olarak kabul edilebilir.

Eğitim için kadınların zaman yaratmaları gerektiği belirtilirken kadınlar okumaya merak etmemeleri ve velileri tarafından yönlendirilmemeleri nedeniyle eleştirilmektedirler. Hatta kızların dini eğitimlerini bile tam almadan fiziksel gelişmelerinin bahane edilerek okullardan alınması sorgulanmaktadır. Şöyle ki:

Ya mahalle mekteblerinde (kelam-ı kadim)î hatim değil, (Yasin-i) şerife çıkmadan serpilüb meydana gelen bir kızın artık erkekler arasına girmesi caiz görülememesiyle ve cihaz düzme zamanı geldi mütala’asıyla eve alınub işe oturtularak okumaktan bütün bütün men’ edilmesine ne demeli?²⁰⁸

Eğitime yönlendirme amacı ve sunulan bahaneler karşısında Endülüs Müslümanları dönemindeki alimleri örnek gösteren yazı şu şekildedir:

Gönül kail olmaz ki – zaman-ı sabıkda ve bahusus ‘ulum-ı ‘aliyeye dair bu kadar kitablar telif etmiş, güzel eserler meydana getürmüş olan Endülüs Müslümanları zamanında birçok ‘alime ve fazıla olduğu

²⁰⁶ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 29: 2-4. (28. sayıdaki “Okuma-Yazmak” yazısının devamı.)

²⁰⁷ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 29: 2-4. (28. sayıdaki “Okuma-Yazmak” yazısının devamı.)

²⁰⁸ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 29: 3. (Kadınların okul hayatıyla ilgili bir yazı.)

tarihlerde görüldükçe ve işidildikçe tahsil-i 'ilmde kadınların ma'zur olduklarını gösteren bir iki akval-i cahilaneyi irad edelim.²⁰⁹

Burada eski tarihlerde bile kadınların eğitimden mahrum kalmadıklarına dikkat çekilerek şimdi ise geri kalmanın nedeni olarak belirtilen eğitim yolunun önü açılmaya çalışılmaktadır. Bu yazıda ifade edildiği gibi içinde bulunulan dönem önceki dönemlerle kıyaslanarak bir sitem içerisinde olunması derginin geneline yansımış bir tutum olarak dikkat çekmektedir.

Cehaletle adeta savaş başlatan dergi tüm sorunların müsebbibi olarak cehaleti göstermektedir. "Fakir veya sui karin belaya-yı mübremesiyle dürlü habaseti irtikab etdiren kara gözlü cehalet değil midir? Böyle olduğu teslim edildiği halde kadınların zalam-ı cehaletde kalmalarına nasıl rıza gösterilebilir?"²¹⁰ denilerek cehaletin türlü sorunlara sebep olduğu bilindiği halde kadınların cehalete teslim edilmelerine rıza gösterilmemesi istenmektedir. Cehaletin bu kadar kötü etkilerine karşı neden kadınlar için harekete geçilmediği ise adetlere bağlanmaktadır. "Bak kadınların okumağa, yazmağa çalışmaları 'adet olmamış denilür ise işte buna inanılır. Zira ('adet) her şeyden ziyade hükmünü sürüyor."²¹¹ Adetlerin sosyal hayatta varlığını sürdürdüğünü ve adetlerin değişmesinin zor olduğunu ifade eden yazar, okuma yazma eylemine vakıf olmayan kadınların ev işi gibi işlerinden kalan vakitlerini gezmek ve malayani denilen boş işlerle geçirdiklerini ifade etmektedir. Bu nedenle okuma yazma eylemini gerçekleştiren kadınların faydalı işlerle meşgul olacağı iler sürülmektedir.

İnsanı her şey yorar ve bîhuzur edebilir. Lakin okumak insanı rahatsız etmez. Bil'akis gönlü ferahlandırır, zihne güşayış verir. Hem de eğleneceğim diye çan çan etmekte ve bir kimsenin kuyruğunu tutub da gıybet fi'il mezzumuna düşmekden ise tehrib-i ahlak yolunda yazılmış bir hikaye kitabını okumak veya dinlemek her halde faideden hali değildir. İnsanın meziyeti 'ilimle, okumakladır. Benaberin okumak 'ale'l 'umum kadın erkeğe lazım ve insaniyetin (...) bulunduğundan çalışmalı, insaniyeti ikmal etmeli.²¹²

Okuma ve yazmanın insanı boş uğraşlardan uzaklaştırarak kendisine fayda sağlayacak alanlara yönlendireceği belirtilirken, yazının genelinde okur kitlesini ikna ederek okur yazar oranını kadınlar arasında arttırmak gayesi dikkat çekmektedir.

Derginin genelinde okur yazarlığı desteklemek için yazılan yazılarda kadınların eğitimden mahrum kalmaları ve cehalet girdabına sürüklenmelerinin nedenleri olarak toplumun

²⁰⁹ "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 29: 3. (Kadınların okul hayatıyla ilgili bir yazı.)

²¹⁰ "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 29: 2-4. (28. sayıdaki "Okuma-Yazmak" yazısının devamı.)

²¹¹ "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 29: 2-4. (28. sayıdaki "Okuma-Yazmak" yazısının devamı.)

²¹² "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 29: 2-4. (28. sayıdaki "Okuma-Yazmak" yazısının devamı.)

değişmesi gereken gelenek göreneklerinin sürekliliği, anne ve babaların ilgisiz tutumu, kadınların günlük işlerini bahane ederek okur yazarlık için zaman ayırmamaları gibi etmenler gösterilmektedir.

4.3.5. Ebeveyn Etkisi

Kızlara yönelik açılan mekteplere talebin olmadığını ifade eden yazar sorumluluğu ebeveynlere yüklemektedir. Şöyle ki:

Bunda kızlara kabahat bulmam. Bütün kusuru valide ile pederdedir. Kızın çok okumuşu büyücü olur diyerek mektebe kızını verenler elif bayı öğrenmeden kız mektebden çeküb alurlar. Ba'zıları da bu i'tikad ile hiç çocuğunu mektebe vermiyor. Bu münasebetle karılar cahil kalub gidiyor.²¹³

Anne ve babaların yeni açılan mekteplere türlü bahaneler sunarak kız çocuklarını göndermediklerini ifade eden yazar kadınların cahil kalmasından anne ve babalarını sorumlu tutmaktadır. Kızlarını mektebe gönderenlerin ise daha kızları okuma yazmayı öğrenmeden büyücü olur korkusuyla onları okuldan aldıklarını ileri sürmektedir.

Osmanlı kadını okuma yazma konusunda gazete ve dergilerle bilinçlendirilmeye çalışılırken, bu çabaları tuhaf düşüncelerinden dolayı reddeden ebeveynlerin etkisi farklı coğrafyalardaki kadınlarla aynıydı. Marie- Claire Hoock-Demarle 19. yüzyılının ikinci yarısında Alman kadınları için şu tespiti yapmaktaydı:

Pek çok kız için, gerçek eğitim kaynağı evdi. İlkokullardan ya da manastır okullarında çok evde kendilerini keşfetmekte ve içinde yaşadıkları dünyayla ilgili sorular sormayı öğrenmekteydiler. Bazı eğitimciler, kızların gereğinden fazla öğrenmelerini önlemenin en iyi yolunun, onları evin dört duvarı içine kapatmak olduğunda ısrar etmekteydiler...kadın ve erkek eğitimcilerin başlıca korkusu, bilgilenme hayaletiydi. Kadınlara hitap eden bir eğitim dergisi olan Weekly Moral Review, aşırı bilgilenmeye karşı okuyucularını uyarmaktaydı. Bettina Brentano'nun büyükannesi ve öğretmeni Sophie von La Roche, 'Alman kızlar' için, 'çok bilme'nin nevroza ve evde kalmaya yol açabileceği konusunda sürekli uyarıda bulunduğu makaleler yazmaktaydı. İnsanlar bilgili kadından korkmaktaydılar. Bilgili kadın bir 'anomali'ydi ya da bir erkeğin gözünde, 'ateşler içinde titreme'ye yol açabilen bir saçmalıktı.²¹⁴

Almanya'daki durumun tersine Osmanlı kadınının okuma ve yazma faaliyetlerine heveslendirilmesi gerekmekteydi ve bu heveslendirme, yönlendirme işi için gazete ve dergiler başat rolü üstlenmek zorunda kalmışlardı. 19. yüzyılın sonunda Almanya'daki duruma bakacak

²¹³ "İki Numaralı Nüşamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir", *Âyine Dergisi*, 3: 3-4.

²¹⁴ Hoock-Demarle, 2005: 142-144.

olursak o dönem Osmanlısıyla bir bağlantı olmamasına rağmen günümüz Türk kadını hakkındaki görüşlerle benzerlik dikkat çekicidir.

4.4. Âyîne Dergisinde Kadın Eğitime Yönelik Çözüm Önerileri

4.4.1. İnas Mektepleri

Osmanlı modernleşmesinin öncelikle eğitim alanında başladığı birçok tarihçi tarafından kabul edilmektedir. Bu gelişmelerin başlangıcı olarak da Tanzimatla başlayan yenileşme hareketleri gösterilir. Kadınlar için ilk yenilik olarak eğitimin başı çekmesi hem ilgi çekici hem de çok değerlidir. Yeni açılan okullarla birlikte kadınlar eğitim alanına yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmelerle açılan İnas Mektepleri, Âyîne dergisine çokça konu olmuştur.

Yazıların çoğunluğu mektepteki sorularla ilgili olsa da 29. sayıda İnas Mektebine katılan kadınların durumlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

İnas Mektebinin imtihanı perşembe günü icra olundu. Şakird hanımların gerek el işleri ve gerek ‘Arabi ve Farisi ve hesabda ve yazıda görülen terakkileri cümle tarafından tahsin edildi. Kızların bir buçuk sene içindeki şu ma’lumat-ı müktesebe ve hüneleri zeka-yı fitrileriyle beraber ikdamlarına dal olmağa kendülerine ve hocaları Mustafa Efendiye Gazetemizle ‘umum ma’arif-perveran-ı vatan tarafından hassaten ‘arz-ı teşekkür olunur.’²¹⁵

İnas Mektebinin sınavı sonucunda bu mektepte yer alan kadınların hem el işleri hem de iki dilde olan yazı kabiliyetlerinin arttığı ve bu sebeple hem bu kadınlara hemde onların öğretmenleri olduğu söylenen Mustafa Efendi’ye teşekkür edilmiştir. Fakat dikkatten kaçmaması gereken nokta vatan eğitimi için teşekkür edilmesi ve yazının devamında vali paşanın sınavda hazır bulunduğu yani devletin kadın eğitime verdiği önemdir. Şöyle ki: “Devletlü Vali Paşa hazretleri imtihanda hazır bulduklarından şakirdanın meclis-i imtihanda gösterdikleri isti’dad ve asar mesa’ileriyle hüsn-ü terbiyeleri üzerine bilbedahe söyledikleri bir kıt’a teberrüken gazetemize derc olundu.”²¹⁶ sözleriyle İnas Mektebine verilen değer görülebilmekteyken Vali Paşa’nın söylediği dörtlük şu şekildedir:

(Ümmehat-ı vatanın terbiye-i kamilesi)

(Maye-i feyz olur evlad-ı vatan hakkında)

(Şükür gördük eser ü ‘ilminiz ey duhterler)

(Aferin sa’yinize san’at ve fen hakkında)²¹⁷

²¹⁵ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1-2. (İnas Mektebiyle ilgili bir haber.)

²¹⁶ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1-2. (İnas Mektebiyle ilgili bir haber.)

²¹⁷ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1-2. (İnas Mektebiyle ilgili bir haber.)

Vali'nin dörtlüğünde görüldüğü üzere o dönemdeki en temel düşünce, kadının iyi eğitilmesinin sonucu vatan evlatlarının da iyi eğitilmesidir. Vali Paşa, kızların başarı sonuçlarından bu amaca ulaşılacağını ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde farklı alanlarda farklı uygulamalar olduğu hep ifade edilegelmiştir. Dergide bu farklılıklardan bazıları da dikkat çekmektedir. Aynı sayıda İnas Mektebi'nde eğitim alan kadınların durumlarının iyiliği ile birlikte okur yazarlıktan kaçan kadınların varlığı da ifade edilmektedir. Tabi ki bu her dönemde görülebilecek bir farklılıkken, derginin aynı sayısında ve alt alta bu farklılığın yer alması düşündürücüdür.

“İnlerinde, evlerinin, konaklarının (Allah eksik etmesün) kendülerine ‘aid gailisi olduğunu inkar etmez isen de yazı ve okumak için günde iki üç sa’at kadar vakit tahsis edebilirler ya.”²¹⁸ Okur yazar olmayan kadınların ev işlerini, çocuklarını ve eşlerini bahane ettikleri ifade edilen yazıda kadınlara yönelik bir serzeniş söz konusudur. Kadınların imkanları olduğu halde türlü bahanelerle okuma yazma faaliyetinden kaçtıklarını, kadınlar arasında okur yazarlığın adet olmaması nedeniyle isteksiz davrandıkları ifade edilmektedir.

Âyîne dergisinin 29. sayısının aynı makalesinde okuma yazma cehaletine çözüm olarak İnas Mektebi'nin varlığı gösterilerek şu cümlelerle ifade edilmiştir:

İşte kızlar, kadınlar, hanım efendiler kendülerine okumak yazmak ‘adet edilmemiş olduğundan boş vakitlerini, kıymetli zamanlarını nafîle şeylerle geçürmeğe mecbur oluyorlar denilür ise hakikati söylemiş oluruz. İnşaallah (inas mektebi bu ‘adet-i kabihanın hükmünü yakın vakitte kaldırır.)”²¹⁹

Kadınların kıymetli zamanlarını boş işlerle tükettikleri ifade edilirken, İnas Mektebiyle bu kötü alışkanlıkların kaldırılabilceği ve kadınlar arasında okur yazarlığın artırılabilceğine dair güçlü inanç belirtilmiştir. İyiyi güzeli getireceğine inanılan İnas Mektebi adeta kadınlar için ufka açılan bir kapı olarak görülmektedir.

28. sayıda derginin giriş kısmında kadınların hangi mesleklere yönlendirilmesi konusunda eğitimin gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.

Hükümet me'muriyetlerinin ni'met ahrarından mahrum bir esaret-i daimi altında olduğunu ve bin kişiye temellukla bir ma'âşa nailiyet ahlak bozgunluna revaç idüğünü derk ve teyakkun eden adam mümkün değil bu tariki ihtiyar edemez. Şimdi erkekler böyle olunca ya'ni henüz hatt-ı hareketlerini ta'yin edememiş bir halde bulununca (halk içinde bundan artık 'ayıb olur mu ey kişi) (kendi 'ayıbı var iken zikr ede 'ayb-ı diğeri) medlülünü derpiş eden kızlar ve kadınlar için ne denilebilir? Ve tehzib-i ahlaklarına ne yoldan

²¹⁸ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1-2. (İnas Mektebiyle ilgili bir haber.).

²¹⁹ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1-2. (İnas Mektebiyle ilgili bir haber.).

başlanılmak lazım gelür? Şüphe yok ki okumak ve yazmağa terğib ve teşvikden başka tutulacak yol yokdur. İşte bu da kadınlarca henüz hall olunmamış bir müşkil mes'eledir.”²²⁰

Erkeklerin bile hükümette memuriyet için birçok kişiye dalkavukluk yapmaları gerektiği söylemi üzerinden kadınlar için hangi mesleğe yönlendirmenin yapılması gerektiği sorgulanmaktadır. Sonuç olarak karşımıza kadınların temiz ahlaka sahip olmaları için okuma ve yazmaya teşvik edilmelerinden başka yol olmadığı ve kadınların eğitimi sorununun zor bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Yazının devamında toplumda baskın olan zihniyetin yansıması karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki: “Zira kadın kişiye okumak ne lazım? Onlar evinin işine, idaresine baksun diyenler, kadınların okumuşu büyücü olur fikr-i batılını tutanlar bulundukda okumak tarafdarlığını edenler olsa bile onların yanında ağız açamazlar.”²²¹ Zihniyetin kadınların görevinin ev işleri dışına çıkamadığı ve okuyan kadının büyücü olacağı gibi çıkarımlara sahip olduğu ifade edilirken bu zihniyete sahip olmayanların ise azınlıkta oldukları için seslerini çıkaramadıkları aktarılmıştır. Kadınları eğitime teşvik yazıları çokça yer alan Âyîne’ de kadınların eğitiminin zarar getireceğine inananların olduğuna yönelik böylesi bir yazı yukarıda yer verdiğimiz Marie- Claire Hooek-Demarle’nin Almanya için aktardığı düşüncelerle benzeşim göstermektedir.

4.4.2. Dergiye Gelen Mektuplarda Kadınların Eğitime Bakışı

Âyîne dergisinin 2. sayısında *İstanbul Ahvalinde Vakıf Okur Yazar Bir Hanım Tarafından Letafet Gönderilen Varakadır* isimli mektupta yazan kadın okuma yazma konusunda güzel noktalara değinmiştir.

Bu kere karılara mahsus olmak üzere itina etmeyle Âyîne ismiyle çıkan gazete gerek bir danesini almaya kaçurdum birkaç defalar baştan aşağı okuyup ibaresi Türkçe yazılmadığı için bir takım sözlerine mana vermeyup her ne kadar lügat kitabına baktımsa da layıkıyla manasını çıkaramayup ancak murad alınız bizi cahillikten kurtarmak fena ahlaktan geçirip eyiyi kötüyü ve bize lazım olan vazifeyi bildirmek andan dışarı çıkmamak hasılı erkekler gibi bizleri de her şeyden haberdar etmek olduğunu anladım. Doğrusu hakkımızda böyle haberlü bir efkarda (fikirde)bulunuşunuzdan teşekkürler etmemek elde değildir. Sağ olasınız var olasınız işte şu hakkımızda meydana koyduğunuz güzel sözlerinizden hisseme düşen pek çok memnuniyetten evvel emirde borçlu olduğum teşekkürüasa ederek sonrada gazetenizi mübareklerim.²²²

²²⁰ “Okumak-Yazmak”, *Âyîne Dergisi*, 28: 2-3.

²²¹ “Okumak-Yazmak”, *Âyîne Dergisi*, 28: 2-3.

²²² “İstanbul Ahvalinde Vakıf Okur Yazar Bir Hanım Tarafından Letafet Gönderilen Varakadır”, *Âyîne Dergisi*, 2: 3-4.

Bu sözlerle Âyîne dergisinin kadınların eğitime katkı sağlayacağına dair güçlü inanç belirtilmiştir. Bu noktada gelen mektuplar bize dönemin kadınının da cehaletten kurtulmak için çareler aradığını ve belki de bu noktada dergiye sığınabileceğini gösterirken mektup gönderen kişinin bazı ibarelerin Türkçe yazılmadığını ifade etmesi Selanik'in coğrafi konumu ve demografik yapısını akla getirerek Avrupalıların İzmir, Selanik gibi şehirlerde kurumsallaşmaya gittiği tezini doğrulamaktadır. Her ne olursa olsun kadınlarda gelişim için istekli bir güruhun bulunduğu ve yenilikleri sevgiyle karşıladıkları derginin çoğu sayısında karşımıza çıkmaktadır. Yalnız eğitim konusunda yazılanların sadece okur yazarlıkla ilgili olması eğitime olan dar bir bakışın göstergesi sayılabilir. Kadınların dergilere mektuplar gönderdikleri dönemin başlangıcı olarak kabul edilen bu tarih, Osmanlı kadınının dar kabuğunu kırdığını, sesini geniş kitlelere ulaştırmak için yazılar yazdığını ve artık sadece erkek gücünün arkasında oluşmayan bir kadın hareketinin varlığını ortaya koyan bir kadın figürünün oluştuğunu göstermektedir. Dergiye yazan kadının söylediklerine karşılık Âyîne ise şu cevabı vermiştir:

Vakıa dediğiniz gibi ilk nüshamızda kadınların anlamayacağı suretde bir takım tabirat kullanılmış idi. Lakin her şeyin ibtidasında eksikliği olageldiğinden ve birinci numeromuzda bazı mertebe hususi tabirat kullanmağa mecbur olduğumuzdan inşaallah bundan böyle dilimizden geldiği mertebe sade ve açık sözler söylemeğe çalışacağız ve havadis ve hikayatdan Âyîneye konulacak münasebetli şeylere rast geldikçe ve sırası düşdükkçe anlardan dahi bazı şeyler yazacağız.²²³

Kadının tespitinin doğru olduğunu ifade eden dergi ilk sayılarda böyle bir yanlışlığın olabileceğini ve kendilerini düzeltmelerinin gerekliliğini fark ettiklerini ifade etmiştir. Fakat bazı yerlerde özel kelimeler kullanmalarının zorunluluğunu da belirten dergiye artık daha sade bir anlayışın geleceği açıklaması yapılmıştır. Bu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla dergi, gelişim ve eleştiriye açık bir anlayış izlemektedirken iyi eş ve valide olmayı gözeten 19. yüzyılın ulusçu anlayışının Osmanlı kadın dünyasında da yerini almasına çalışmaktadır.

Âyîne'nin 38 numaralı nüshasında *Bir Kadın Ağzından, Hanım Efendilere* başlıklı yazıda kadın zihniyetinin değişmesi gerekliliği üzerinde durulurken bu değişimin nasıl sağlanacağı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Ey hanım efendiler! Evvela bilmelisiniz ki şu hallerin hiçbiri meşru' değildir. Saniyen bu sebebden değilmi ki mürg 'aklımızı, heva ve hevese uçurub güzel güzel giyinmek, rahat rahat gezüb dozmak için

²²³ "İstanbul Ahvalinde Vakıf Okur Yazar Bir Hanım Tarafından Letafet Gönderilen Varakadır", *Âyîne Dergisi*, 2: 3-4.

kocalarımızın kise-i servetine dayanarak bu çarh dunun muradımızca dönmeyeceğini ya'ni kocalarımızın fikdan servetini görünce ciğerlerimiz hun oluyor ve sa'adet kabil arzusuyla düçar-ı nekbet oluyoruz.²²⁴

Kadının kadına seslenişi kuşkusuz her dönem için çok değerli bilgileri barındırabilmektedir. Bu yazıda kendi cinsine seslenen kadının, zihniyetin değişmesi yönündeki çağrısı görülebilmektedir.

“Kocalarımızın bizi böyle ‘arızı ziynetlerle sevmesini bekleyeceğimize ‘ilm ve adab ile tahliye-i nefis etmiş olsak başımıza bir yemeniyi güzelce bağlasak ‘acaba kendimizi beğendiremez miyiz? Nasıl beğendiremeyiz?”²²⁵ Bu cümleyle Tanzimat sonrası Osmanlı halkında Batı’ya yönelme olarak karşımıza çıkan moda akımının ve düşünce sisteminin Osmanlı kadınlarının ilimden uzak kalmalarına neden olduğu ifade edilmektedir. Kadınların kendilerini kocalarına dış görünüşleri itibariyle beğendirme arzusu dile getirilmiş olup hem kadın hem de erkek cinsi zihniyet açısından küçümsenmiş görünmektedir. Aslında ilim ve adapla donatılan bir kişinin beğenilmeme olasılığının olamayacağı belirtilmektedir.

Artık var olan kadın profilinin değişmesi gerekliliğinde karar kılan ve bu profilin de ancak aklın eğitilmesiyle mümkün olacağı kararına varan Osmanlı aydını, yazılarında kadınları eğitim dünyasına yönlendirmek için hayli çaba harcamıştır. Şüphesiz kabul edilmelidir ki toplumun genelinde yapılmak istenen değişimlerde süreli yayınlar çok önemli bir görev üstlenmektedir.

“İnsanı sevdiren süs olmadığı gibi güzellik de değildir. Binaen’aleyh hüsn-ü ahlakdır. Evde ‘ilm ve terbiye ile hasıl olur.”²²⁶ Osmanlı kadınlarının duygu ve düşünce dünyalarındaki değişimin dergideki en bariz yansıması olan bu yazıda kadınların güzellik ve süslenmeyle uğraşmamaları gerektiği, en güzel beğenilmenin güzel ahlak olduğu üzerinde durulurken güzel ahlakın ziynet ve kıyafetle olamayacağı ancak ve ancak ilimle olabileceği vurgulanmıştır.

Elhamdü lillah dinimizi diyanetimizi tanırız. Fakat yalnız Allahın birliğine, meleklerine, peygamberlerine, kitablarına ve bizden gayri bin mahlukatı olduğuna inanmakla mı kalacağız? Ya bize her şeyin varlığını ve suret-i halkıyyetini, ahkam-ı diniyemizi vel hasıl her bir ‘akayid ve mu’amelatımızı bildiren kitapları görmek müyesser olmayacak mı? Dolab ve kütübhane içinde görmek değil, okumayacak mıyız?²²⁷

²²⁴ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyine Dergisi*, 38: 1-4.

²²⁵ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyine Dergisi*, 38: 1-4.

²²⁶ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyineDergisi*, 38: 1-4.

²²⁷ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyineDergisi*, 38: 1-4.

İlmin sadece beğenilme arzusuyla değil, dinin gereklerini öğrenme ve onu güzel bir şekilde yaşama gerekliliği nedeniyle öğrenilmesi üzerinde durulmuştur. Kadına sesleniş şeklinde geçen makalede önemli olanın dolap ve kütüphanelerde olan kitaplara bakmak değil, onların içeriğine erişme arzusu net bir şekilde ifade edilmiştir.

Çocuklarımıza daha beşikde ninnilerle uyusun da büyün, hoca olsun der iken ya biz bu şerefden, bu sa'adetden niçün mahrum olalım? Yoksa idrakden mi kalmışızdır? Yoksa 'aklımız havsalamız 'ilm öğrenmeğe mütehammil değil midir diyeceksiniz. Eğer 'aklımız 'ilme mütehammil olmamış olsa idi biz de erkeklerle her bir emir nehye bir tutulmaz idik. Karılığımız hasebiyle hangi emirden 'afv olunmuşuzdur?²²⁸

Dinin gereklerini yerine getirmenin okuma yazma ile olan bağlantısı kurulurken, çocuklara dair istedikleri geleceği niçin kendileri için de istemedikleri sorunsalı üzerinde durulmuştur. Dinin emirlerinin kadınlarla erkeklerİ eşit derecede sorumlu tuttuğunun altı çizilirken kadın olduğu için hiç kimsenin okuma yazma sorumluluğundan kaçamayacağı belirtilmektedir.

“Dine ve sair bir 'ilme müte'allik meselelerden bir şey istediğimiz halde böyle ince üzen şeylere 'aklımız ermez diye izhar-ı hayret edişimiz sahihan 'aklımızın ermediğinden değil ve meseleler üzerine hiç 'akıl döğüşdürmediğimizden olduğuna kanmayız.”²²⁹ Akıl ermemesi gibi bir şey olmadığı halde kadınların bu bahaneye sığınarak akıllarını çalıştırmadıklarından dem vuran yazıda kadınların kendilerini bilimden geri çekişlerinin mantıklı bir yaklaşım olmadığı gösterilmektedir.

Eğer tevaggul eder, ya'ni uğraşur isek 'aklımız yatar, biz de 'alime oluruz. Haydi 'alime kadar değil, bize lazım olacak kadar okuyalım. Düşünelim, 'aklımızı dürüb toplayalım. Bakalım cehlimiz ne mertebededir? Evvela kendimiz çalışmalıyız. İkincisi ahkam-ı din ve dünyamızı bize kulak dolgunluğuyla olsun öğretür kaç hocamız var?²³⁰

Çalışma sonucunda başarılı olunacağı, öncelikle kişinin kendisi için çalışması, ardından da dinin gerekleri için çalışması gerektiği ifade edilen yazıda kişi istemezse öğrenebilmenin dış etmenlerce çok da desteklenemeyeceği ifade edilmiştir.

²²⁸ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyineDergisi*, 38: 1-4.

²²⁹ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyineDergisi*, 38: 1-4.

²³⁰ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyineDergisi*, 38: 1-4.

İşte bize dünya ve ahiretde necat ve selametler verecek ve ‘azab-ı elimden kurtaracak ‘ilimdir. ‘İlme intisab etmeli, ‘ilimden istimdad etmeli. Şimdi şuracıkda bana (sen ‘ilme çalışmadığımızdan ötürü bize söz söylemek istiyorsun. Fakat bizim gibi belki bizden daha kara cahil bu kadar halk var. Anlara ne diyeceksin?) der iseniz bende derim ki –ben kendi halimizi ta’rif ediyorum.²³¹

Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durumu ifade ettiğini belirten kişi, benzer durumda bazı toplumlarında örnek gösterilebileceğini fakat bunun çıkış yolu olmadığını, gelişme için ilme, ilim için de çalışmaya ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.

“İşte benim sizlere söz söyleyişim, mugayir-i rıza-yı bari olarak böyle boş yere vakit zayi’ etdiğimizden ve bir takım israfda bulunduğumuzdan ötürüdür diyerek söze hitam veririm.”²³² Yazıyı bu cümleyle bitiren yazar boş yere konuşmadığından dem vurup, Osmanlı toplumundaki birtakım israflardan dolayı konuştuğunu söyleyerek sözlerinin arkasında duran bir tavır sergilemektedir.

Dergide bulunan kadın eğitiminin geriliği söylemleri bir süre sonra Avrupa’ya giderek oranın eğitimiyle yetişen Osmanlı erkeklerinin yurda döndüklerinde genel olarak alafranga eğitim almamış kadınlarla evlenmek istemeleri gerçeğini hatırlatmaktadır. Evlenecekleri Türk-Müslüman kadınlarının da “Avrupa eğitimine tabi tutulmasını” talep ediyorlardı. Bu dönemde yabancı kadınlarla evlenme adeti arttığı için Ahmet Mithat bu durumu *Peder Olmak Sanatı* adlı eserinde şöyle ifade etmiştir:

Gençler ağlebiyetle [daha çok] mekatib-i aliyyede [yüksek okullarda] tahsil etmişlerdir. İlimlere, lisanlara vakıf olmuşlardır. Bir zamanın ham halat kızları gibi mahluklarla yaşyamazlar. Bazıları ecnebi kızlarını alıyorlar ki buna gönümüz razı olmamakla beraber mazuriyetlerini inkar edemeyiz.²³³

İşte tam da bu noktada Osmanlı toplumunda başlayan eğitim ateşinin alevlenmesi beklenirken, dergideki yazılardan çok da başarılı olunamadığı ortaya çıkmaktadır. Dünyanın her yerinde genç kadınların eğitim hakkı temel insani bir talep olarak bilinmektedir. Avrupa’daki ailelerin çok azı kızlarını, cahillikten kurtararak emek pazarındaki rekabet güçlerini artırmaya çalışmaktaydı. Hatta bazı ileri çevreler, kadınların rekabetçi sınavlara ve üniversitelere girmelerine olanak tanımaktan kaygı duymaktaydılar.²³⁴ Yukarıda Âyîne’ de incelediğimiz Osmanlı toplum yapısının dünya genelinden aslında çok da farklı bir düzlemde

²³¹ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyîneDergisi*, 38: 1-4.

²³² “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyîneDergisi*, 38: 1-4.

²³³ Zihnioğlu, 2016: 104.

²³⁴ Arnaud-Duc, 2005: 88.

gelişmediği kabul edilebilir. Celal Nuri'nin de dediği gibi "Eğer kadınlar şu zamanda kimi işlerde başarılı olamıyorlarsa bunun nedeni yetenek eksikliği değil, öğrenim ve uygulama eksikliğidir."²³⁵

4.5. Edebiyatta Kadın Varlığı

Sanatın ve edebiyatın cinsiyeti olmadığı, kadın ve erkek ayırt edilmeksizin sanatçıların eşit şartlarda olduğu özellikle kadın yazarlar tarafından savunulan bir görüştür. Kadın yazarlara baktığımızda büyük çoğunluğunun "insan olarak yazdıkları" söylemi aslında bir ayırım olduğunu göstermektedir. Çünkü erkek yazarlarda, "insan olarak yazıyorum" söylemi ortaya atılmamaktadır. Berktaş'ın, cinsiyetin keskin bıçağıyla bölünmüş bir toplumda kadın ya da erkek olarak yaşamının birbirinden çok farklı deneyimleri olduğu için ister istemez fark yarattığı ifadesi çok anlamlıdır.²³⁶

Derginin 4. nüshasında eski edebiyatımızda isim yapmış kadınlarla ilgili bir yazının varlığı kadınların yazın hayatında varlığına kanıt olarak gösterilebilir. Şöyle ki:

Eski vakitlerde Müslüman kadınları içinde pek çok erbab-ı kemal yetişmiş ve hatta yetiştiğimiz şu 'asır içinde dahi görülmüştür ki eserlerine bakılsa bayağı erkekler içinde yetişen ashab-ı ma'arifin asarıyla uruşur. Kadınlardan zuhur eden kemalat sahibelerinin göze görünen eserlerinin ziyadesi iş'ara dairdir. Ya'ni edebe dair gazeller, kasideler gibi şeylerdir. Bunların iş'arı içinde tabi'atın hazz edeceği nice güzel şeyler bulunur ki insan okudukça okuyacağı gelür.²³⁷

Bu yazıda bahsedilen Müslüman kadınların yaşadığı dönem net değildir çünkü eski vakitlerden Osmanlı Devleti öncesinde yaşamış kadınlar kastedilmiş olabilir. Zira bazı yazarlar Osmanlı Devleti döneminde yaşamış edebiyatçı kadınları bile geleneksel dönemde ve Osmanlı'nın yenileşme döneminde²³⁸ eserler veren kadınlar olarak ikiye ayırmaktadırlar. İçinde yaşanılan dönemde iyi şair kadınlar olduğunu ifade eden yazar, onların dönem içinde yetişen erkek yazarlarla yarışabileceğini ifade ederken yetişme tarzıyla ilgili olarak Bekiroğlu'nun şu tespitleri akla gelmektedir:

²³⁵ Nuri, 1993: 35.

²³⁶ Berktaş, 2000: 7-9.

²³⁷ "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 4: 1. 23 Teşrin-i Sani 1291/6 Zilkade 1292.

²³⁸ Bekiroğlu, Osmanlı döneminde görülen kadın şairlerin öncelikle geleneksel dönem ve yenileşme dönemi olarak incelenebileceğini ifade ederken yenileşme döneminde kendi içinde Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet dönemi olarak ikiye ayrılması gerektiğini vurgulamıştır. Batı'nın yakından takip edildiği dönem olan yenileşme döneminde yenilikler gibi kadın şairlerin sayısı birden değil yavaşça artmıştır. Bekiroğlu, 1999: 802.

Bu dönemde yetişen kadın şairlerin hemen hemen tümü baba ya da eş vasıtasıyla refah düzeyi yüksek ailelere mensupturlar. Vali, kadı, kazasker, şeyhülislam veya paşa kızı olarak karşımıza çıkarlar yani babasının kızdırlar. Bu kadınların bazılarının ilk hocaları babalarıdır. Çok azı da ağabeyi ve eşlerinden bilgi devşirirler.”²³⁹

Belki de bu yüzden yazarın, dönemin kadın yazarlarının erkeklerle yarışabilecek seviyede oldukları ifadesi netlik kazanır.

4.6. Kadınların Sağlığı

Günümüzde kadın sağlığı denilince birçok başlık akla gelebiliyorken 19. yüzyıl dünyasında genellikle üreme konusuyla bağlantılı başlıklar akla gelebilmekteydi. Çünkü Simone de Behaviour’ın da dediği gibi, bu yüzyılda kadının bedensel algısı doğrudan analıkla tanımlanmakta ve vücut yapısı bütünüyle insan türünün devamına dönük olduğundan analık doğal bir görev olarak görülmekteydi. İşte bu nedenlerden dolayı da kadının sağlığı en çok analıkla ilgili konuları kapsamaktaydı.²⁴⁰ Âyîne dergisinde de kadın sağlığı başlığı taşıyan tüm yazıların temeli anneliğe çıkmaktadır. Şöyle ki ıskat-ı cenin veyahut çocuğun cinsiyeti, kadın sağlığı başlıkları altında irdelenen konulardandır.

4.6.1. Kız Çocuk mu Erkek Çocuk mu?

Kadın vücudu tüm toplumlarda çocuk doğurdukları için toplumun işleyişinin odak noktasıdır.²⁴¹ 19. yüzyıla gelindiğinde doğum sadece bireyleri değil devleti de ilgilendirir hale gelmiştir. Hekimler doğum sancısı çeken kadınların baş ucunda ebelerin yerini alırken, yatak odalarına sızan demograflar birkaç çocuk doğurmuş kadınların gizlice uyguladığı doğum kontrollerinden şüphelenmişlerdir. “Özgür annelik” söylemlerinin ciddiye alınmadığı bu dönemde kadınların niçin doğum kontrolüne veya ıskat-ı cenine başvurdukları ise ayrı bir soru olarak cevaplandırılmayı beklemektedir.²⁴²

Âyîne dergisinin 3. nüshasında erkek çocuk istemeyi kınayan yazı, toplumdaki cinsiyet farklılıklarına bakış açısını net bir şekilde ortaya koymakta, kadınların toplum içindeki varlıklarına yönelik çıkarımları kolaylaştırmaktadır. Bu yazının çocuk ve kadın dergisi olarak yayımlanan Âyîne dergisinde yer almasının nedeni toplumda yanlış davranışların ve kalıp

²³⁹ Bekiroğlu, 1999: 803.

²⁴⁰ Behaviour, 1993: 111.

²⁴¹ Badinter, bu durumun Fransız toplumunda daha farklı olduğunu ifade etmektedir. 17. ve 18. yüzyıla kadar Fransız kadının anneliğe mesafeli bir duruş sergilediğini, anneliğin kocanın adını ve servetini aktarmak için kullanılan bir araç olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde Rousseau felsefesinin etkisiyle Fransa’da çocuk, toplum ve ebeveynleri için kıymetli bir varlık haline gelmiştir. Bu durum kadından dikkatli ve sorumlu bir annelik profilinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Badinter, 2017: 165-170.

²⁴² Fraisse, Perrot, 2005: 303.

yargıların değiştirilmesini sağlama düşüncesi olabilir. Fakat burada yapılan şey doğrudan öğretim değil dolaylı öğretimdir. Âyîne dergisi, kadının eğitilmesinin erkeğin eğitilmesi olduğu savından yola çıkarak hem kadının hem de erkeğin kötü düşüncelerini ortadan kaldırarak toplumu bilinçlendirmeyi amaçlamış olmalıdır.

Ba'zı insanlar vardır ki daima erkek evladı olmasını ister ve kız evladı olursa gönlü hoş olmaz. Hatta birtakım cahiller veledin doğumunu erkek ümidiyle bekler iken kız çocuk dünyaya gelince kahrından karısına darılır. Belki o ma'suma bile kahr etmek ister. Kadın erkek böyle insanlar çok yerlerde işidilmiştir. Kız olsun, erkek olsun evladı ihsan eden hazret-i Allah'dır. Kulları hakkında her ne murad buyurursa elbette öyle olur. Kız istemeyüb de erkek evlada hasr-ı matlab etmek ve maksudu hasıl olmazsa kahr etmek Cenab-ı Hakkın hikmetine karşılamak demektir ki kullar için bu mertebede küstahlık bir vecihle yakışmaz.²⁴³

3. nüshada geçen yazıda, baba veya anne adaylarının kız evlat yerine erkek evlada düşkünlüklerinin kınanmasının yanında erkek evlat istemenin Allah'ın verdiğiine karşı gelmek olarak yorumlandığını görmekteyiz. Hatta kız evlat doğuran kadına kocasının kötü davranabileceği belirtilen yazıda bu davranışın Allah'a karşı gelme olarak tanımlanacağı ifade edilmektedir. Bu çıkarımlardan yola çıkılarak, dergi yazarlarının iddialarını meşrulaştırmak için modernleşme dönemlerinde dahi dini saiklere başvurmuşlardır denilebilir. Ayrıca her ne kadar devlet ve toplum çağdaşlaşma eğilimleri içerisinde yer alsada hala geçmiş toplumsal normların etkinliğini sürdürdüğü görülmektedir. Burada ilginç olan toplumsal cinsiyet açısından çağdaşlığı yakalamak için geleneksel vurgunun ön plana çıkmış olmasıdır. Yani, dergi cinsiyet eşitliğinin özümsemesi için dini retoriklere yer vermiştir.

Yazının devamında: "...Bahusus Cenab-ı Hakk kızları bu dünyaya insan doğurmak için yaratmıştır. Kızlar olmasa bizler nereden dünyaya gelürdük. Velhasıl evladın hayırlısını talep etmelidir. Cenab-ı Hakk ne verirse ihsan onundur..."²⁴⁴ denilerek kız ve erkek çocuk ayrımının bir diğerinin üstün sayılması olarak kabul edilmesinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Hatta erkek evladın hayırlı olmadıktan sonra ailesinin adını kötüleyebileceği ifade edilerek kötü huylu bir erkek evlat yerine iyi terbiye edilmiş bir kız evladın daha hayırlı olacağı vurgulanmıştır. Kız evladın doğduğu ailenin rızkının bol olacağıının rivayet edildiğinden bahsedilmiştir ki mantıklı bir açıklama olarak üreme fonksiyonu nedeniyle kadın cinsinin önemi ortaya konulmuştur. Bu

²⁴³ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 3: 3. (Erkek çocuk istemeyi kınayan bir yazı.)

²⁴⁴ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 3: 3. (Erkek çocuk istemeyi kınayan bir yazı.)

yazıyla ilgili son olarak toplumun genel yapısına bakıldığında erkek evlat istemenin tek nedeni olarak aklımıza soyunu devam ettirme isteği gelmektedir.²⁴⁵

4.6.2. Kısırlık Yahut Noksanlık

Nüfus sorunu 19. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı için önceliği olan bir sorundu. Avrupa 18. yüzyılın ortalarından itibaren bir tür nüfus devrimi yaşarken Osmanlı yerinde saymaya devam ediyordu. Bu yerinde saymanın temel nedenlerinden birisi yaşam süresinin kısalığı olarak görünmekteydi. Sağlık koşullarının ve beslenmenin yetersizliği, eğitimsizlik, ölümler özellikle de bebek ölüm oranlarının sürekli yüksek seyretmesi fazla doğurganlığa rağmen nüfusun erimesine engel olamıyordu. Buna bir de çalışma hayatına atılıp kadının doğurganlığının düşüş göstermesi eklendiğinde²⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde nüfus politikalarına yönelik girişimlerin baş göstermesi ve kısırlık, ıskat-ı cenin gibi başlıkların süreli yayınlarda sık sık konu edilmesine neden olmuştur.

Âyîne dergisinin 4. nüshasında değişik bir varaka dikkat çekmektedir. *Birkaç Defadır Gazetemize Varaka Gönderen Hanım* başlığı ile yayımlanan yazının ne yazarı ne adı ne de takma adı vardır. Hem birkaç defa yazı gönderdiğinden hem de “Geçen haftaki nüshanızda kız evlad yetiştirmek istemeyen erkekler hakkında ba’zı sözler gördüm.”²⁴⁷ sözlerinden dolayı mektup gönderen kişinin derginin düzenli takipçisi olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmaz. Bu durum Âyîne dergisinde incelenen kadın figürünün artık gündemi takip eden ve gündemde ki konulara katılan veyahut bu konulara ekleme yapan kadın profilleri olduğunu göstermektedir.

Geçen haftaki yazıya ek olarak gönderilen yazının ana konusu şu cümleden net bir şekilde çıkarılabilir: “Birtakım erkekler aldıkları karının doğurmamasından müteneffir oldukları ve bundan başka kabahat ve kusuru yoğiken karılarını terk ederek başka karı almakda buldukları da işidilmektedir.”²⁴⁸ Dünyaya çocuk getiremeyen kadınların başka bir neden olmaksızın terk edildikleri ifadesi, kadının toplumda sadece üreme aracı olarak görüldüğüne kanıt olarak gösterilebilir. Berktaş, “tohum ve toprak metaforunu”²⁴⁹ açıkladığı bir bölümde; kadının çocuk dünyaya getirmedeki yerini, erkeğin üretmedeki rolünü, Tanrı'nın dünyayı

²⁴⁵ Osmanlı toplumu için varolan bu görüş Çeler'in 17 ve 18. Yüzyıl Avrupası ile ilgili olan makalesinde aktardıkları ile benzerlik gösterdiği için hemen her toplumda kız ve erkek çocuklara bakışın aynı yönde olduğu çıkarımında bulunabilir. “Çocuklara cinsiyetlerine göre eşitsiz bir şekilde muamele edilir. Ailede değer verilebilecek tek çocuk babasının mirasçısı olacak olan en büyük erkek çocuktur, diğer çocuklarda ilgisizliğin kurbanı olurlar.” Ayrıntılı bilgi için bk. Çeler, 2016: 171.

²⁴⁶ Toprak, 2016: 36-37.

²⁴⁷ “Birkaç Defadır Gazetemize Varaka Gönderen Hanım”, *Âyîne Dergisi*, 4: 2-3.

²⁴⁸ “Birkaç Defadır Gazetemize Varaka Gönderen Hanım”, *Âyîne Dergisi*, 4: 2-3.

²⁴⁹ Toprak, 2016: 57.

yaratma kudretinin fani bir örneği olduğunu ve çocukların yaratıcısının erkek olduğu düşüncesinin açık bir göstergesi olduğunun altını çizer. Ve devamında bu metafora göre kadın bedeni sadece dölüte yaşam alanı veren verimli, bir topraktır.²⁵⁰ Fakat işte Âyîne'nin sözü edilen bölümünde tohum ve toprak metaforunu eksik bırakan kadının başına gelebileceklere değinilmiştir.

Teehhül etmek emr-i ilahi olduğu gibi bir kaç karı almak dahi şeri'atımızda caiz ve evladı olmayanlar tekrar karı alması dünyaya salahiyetini haiz ise de evvelki karısını boşaması o zavallıya gadr ve kendi hakkında günah olacağından erkekler kısır olan karılarının üzerine başka karı alacak oldukları halde bunca vakit geçinmiş oldukları hatunlarının dahi hatır ve hukukuna ri'ayet ederek anlara yazık etmemeleri lazım ve erkeğin mücerred evlad yetiştirmek için diğer bir karı aldığını dahi karılar kıskanmayub sabr ile gücenmemeleri labüddür.²⁵¹

Eğer kadının çocuğu olmazsa onun üzerine erkeğin tekrar evlenebileceği bu durumda eski eşlerini kırmadan gücendirmeden bu durumun üstesinden gelmeleri istenmekte olup eski kadının da bu duruma gücenmemesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Bir kadının yazdığı bu mektup dikkate alındığında kadınların da kendilerini bir üreme aracı olarak gördükleri aşikardır. Aslında kadınlar bu görüşe dini dayanaklarla bağlanmış olmalıdırlar. Çünkü yazının devamında evlada sahip olmanın ilahi olduğundan bahsolunmakla beraber çocuğu olmayan kadını tamamen terk eden erkeğe Cenabı Hakk'ın istediği kadar kadın olsa da çocuk vermeyeceğinden bu duruma özellikle erkeklerin dikkat etmeleri gerektiği ifade olunmaktadır. Kadının çocuk doğuramamakla kısır, erkeklerin de çocuğu olmamasıyla kusurlu olarak tanımlanmaması gerekliliği vurgulanırken, çocuğu olmayan kadının terk edilmemesi tekrar tekrar konu olmuştur. Fakat bu anlamda çocuğu olmayan kadınların bu düşünceye bakış açıları gerçekten merak konusu olarak zihnimizi meşgul etmektedir. Zira ya daha evlenmemiş ya da evlenmişse bile çocuğu olan bir kadın olarak yorumladığımız yazar hanımefendi, bu düşünceleri doğal bir durum gibi ifade etmekte iken bu durumu yaşayan kişinin psikolojisi ve dolayısıyla düşünceleri karanlık bir nokta olarak kalmaktadır.

Yazının son bölümünde kadının sağlığı ile ilgili bir bölüm karşımıza çıkmaktadır ki buna ister cehalet diyelim ister umut diyelim insanoğlunun çözüm arama isteğidir. “.. Bu babda zuhur-ı emr-i ilahiye intizar ile çocuğu olmayan karılar o tehlikeli, muzır ‘ilaçlar isti’ malinden vazgeçmelidirler. İşbu ihtarımız çocuğu olmayan karılar içündür.”²⁵² Çocuğu olmayan kadınların zararlı ilaçlara başvurabildikleri anlatılırken, zararlı ilaç olarak bahsedilenlerin

²⁵⁰ Berktaş, 2016: 63.

²⁵¹ “Birkaç Defadır Gazetemize Varaka Gönderen Hanım”, *Âyîne Dergisi*, 4: 2-3.

²⁵² “Ayine”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3. (Iskat-ı cenin ile ilgili yazı.)

ihstias sahibi olmayan eller tarafından yapılan ve ölümcül sonuçlar doğurabilecek ilaçlar olduğu sonucuna ulaşmak zor olmasa gerek. Bu konuda geçmişle günümüz arasında çok da fark bulunmadığını gördüğümüz yazıda çaresiz insanın her yola başvurabileceği gerçeği ortaya konulmuştur.

4.6.3. İskat-ı Cenin

Avrupa’da gebelik önleyici tekniklerin kullanılması öncelikle, gebelik oluştuktan sonra gebeliğe son verilmesi şeklinde uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa’da kürtaj²⁵³ genellikle alt sınıfların kullandığı bir yöntem olarak gösterilmeye çalışılsa da bu yargının yanlışlığı örneklerle kanıtlanabilir. Mesela onuncu kez gebe kalan ve bu gebeliğe kendi yöntemleriyle son veren Lady Henrietta Stanley önce müşhil alarak ardından da çok sıcak bir banyo ve uzun bir yürüyüşle gebeliğini sonlandırmayı başarmıştı. Kadınlar modern teknikler gelişinceye kadar kendi yöntemleriyle birbirlerine yardım ederek dördüncü aya kadar gebeliklerine son vermekte bir sakınca görmemişlerdi. 4. aydan sonra kürtajın kadınlar tarafından uygun olarak kabul edilmediği bilinmektedir. Bunun nedeni de ceninin dördüncü aya kadar hareket etmediği için canlı olduğuna inanmamalarıdır. Kürtaj zamanla özellikle erkeklerin mevzuya dahil olmalarıyla ve teknik ilerlemelerle hem nitelik hem de önem bakımından dönüşüme uğramış, 19. yüzyılın 2. yarısından itibaren yöntem ne olursa olsun kürtaj her yerde artış göstermiştir. Kürtaj, zamanla baştan çıkarılan çaresiz kadınların çözüm arayışı anlamından sıyrılmış adeta bir doğum kontrolü anlamına gelen bir yapıya bürünmüştür.²⁵⁴

İslam hukukunda ıskat-ı cenin olarak tanımlanan ceninin düşürülmesi farklı anlamlara gelmektedir.²⁵⁵ Her toplumda farklı algılanan çocuk düşürme kavramına Osmanlı toplumunda İslam hukuku açısından bakıldığında Kur’an’da bulunan bir ayet referans alınarak, Allah’ın tüm insanların rızkını verdiği için insanların çocuklarını öldürmemelerini tembihi doğrultusunda değerlendirilir.²⁵⁶

İskat-ı cenini engelleme çabaları Tanzimat Fermanı’na kadar şer’i hükümlerle sağlanmaya çalışılsa da ciddi olarak suç kabul edilmesi Tanzimat Fermanı’ndan sonra gerçekleşmiştir. 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan ıskat-ı cenini ciddi anlamda engelleme

²⁵³ Kürtaj: Literatürde ve uygulamada gebeliğin yirmi sekizinci haftasında ağırlığının bin gram dolayında olduğu ve bağımsız yaşayabilme yeteneği kazandığı kabul edilen ceninin dışarıdan gelen bir hareketle kasten düşürülmesine denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Konan, 2008: 322.

²⁵⁴ Knibiehler, 2005: 325-326.

²⁵⁵ İskat-ı cenin: Ceninin anne rahminden atılması olarak bilinen ıskat-ı cenin tıbbi anlamda, “Ceninin uterus dışında kendi başına yaşayabilecek canlılığı, yeteneği kazanmadan önce gebeliğin sonlanmasıdır.” şeklinde tanımlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Konan, 2008: 322.

²⁵⁶ Konan, 2008: 322.

çalışmaları o dönemdeki nüfus darlığına bağlanabilir. Çünkü bu dönemde nüfus artışını sağlamaya yönelik çalışmaların en önemlisi ıskat-ı cenini engelleme çabasıdır. Arşiv belgelerinde ıskat-ı cenini engelleme çabalarının temel nedeni savaşlardan ve ölümcül hastalıklardan azalan nüfusu -İslam'ın nüfusunu- arttırmak gerekçesinden doğduğunu söylemek yanlış olmaz. III. Selim'in tahta çıkmasından sonraki dönemde yayınlanan 1789 tarihli fermanla ıskat-ı cenine neden olan ilaçların yasaklanması dikkat çekmektedir.²⁵⁷ II. Mahmut Dönemi'nde Divan-ı Hümayun'a gönderilen 11 Mart 1827 tarihli belgede ıskat-ı cenine yardımcı olan kadınlara engel olunamadığı, suçu işleyen kadınların tespiti halinde cezalandırılmalarının şerri şerife uygun olduğunun belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Yahudi kadınlardan "katil ebe" denilen İlya Makzi ile iki kadının tüm uyarılara rağmen yola gelmediklerini, ibret için üçünün birden Selanik'e gönderildiklerini ve Rum-Ermeni patrikleri ile hahambaşılara gönderilmiş buyruğularla Müslüman ve gayrimüslim ebelerin ıskat-ı cenine başvurmaları halinde gerekli cezai işlem yapılacağı bildirilmiştir.²⁵⁸ Yine II. Mahmut Dönemi'nde Kasım 1838'de yayınlanan fermana göre nüfusun azalmasının önüne geçilmesi gerektiği ve çocuk düşürmenin dinen günah sayıldığı²⁵⁹ açıkça ifade edilmiştir. Fakat 1858 yılına kadar ıskat-ı cenin ceza kanunnamesinde²⁶⁰ yer almamıştır. Bu kanunname bir kimsenin darp veya başka bir şekilde hamile bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olması halinde şerri olarak diyet ödemeleri, eğer kasıtlı olarak yapılmış ise de kürek cezası ile cezalandırılmalarına karar verilmiştir. Daha fazla ayrıntı vermek gerekirse, ıskat-ı cenine neden olanların 500 dirhem ceza ödeyecekleri, düşen çocuğun kız ya da erkek olmasının öneminin olmadığı, hatta düşürülen çocuğun te'vem yani ikiz olması durumunda cezanın iki katının verileceği belirtilmiştir. Çocuğu düşüren annenin, kocasının rızası olmaması durumunda ise anneye 500 dirhem para cezası verilmesi ve ölen çocuğun mirasından mahrum bırakılması kararı alınmıştır.²⁶¹

1859'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Osmanlı hükümetine sunduğu takrirden kürtağın, Osmanlı nüfusunun azalmasının en önemli nedenlerinden biri olduğu ve bunu önlemenin yollarını aramak gerektiği ifade ediliyordu. Bu yollardan birisi olarak terk edilen çocukların bakılmasına yönelik kurumların oluşturulması önerisi, yediden fazla çocuğu olanlara maaş bağlanması ve kız çocuklarının terbiye ve ahlaklarına özen gösterilmesine

²⁵⁷ Şimşek vd., 2009: 596.

²⁵⁸ Şimşek vd., 2009: 597.

²⁵⁹ İnsan hayatının korunması İslamın beş temel esasından biridir. "Ve yine sakın, haklı bir gerekçeye dayanmaksızın, Allah'ın dokunulmaz kıydığı cana kıymayın." (isra,17/33) ayrıntılı bilgi için bkz. Balbaba, 2016: 69-85.

²⁶⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bk. Akgündüz, 1986: 864.

²⁶¹ Şimşek, 2009: 601.

yönelik tavsiyelerle ıskat-ı cenini azaltmanın yolları aranmıştır. Osmanlı toplumunda doğumlar genellikle ebeler kanalıyla gerçekleştirilmekteydi. Ebelerin neden olduğu ölü doğumları engellemek için 1861’de “Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname”nin sekizinci maddesi kabul edilmiştir. “Kabile (ebe) kadınlar mengene ve diğer ebelik aletlerinden birini kullanması ve rahm-i maderde çocuğu çevirmesi ve delice denilen mahmuzlu çavdar gibi kaviyü’t-tesir edviye isti’mal ve tertib eylemesi herhalde memnudur.”²⁶² Bu madde doğrudan ana rahmindeki çocuğun sağlığını korumaya yönelik bir tedbiri içermekte ve ebelerin ana rahmindeki çocuğun hayatını riske atacak hareketlerine açıkça yasaklamalar getirmektedir. Hamile kalan ve ıskat-ı cenine başvuran ya da başvurmak isteyen kadınların düşünceleriyle ilgili bir yazı olmaması ve devletin müdahaleci tavrı yüzyıllar değişse bile politikaların dolayısıyla da uygulamaların çok da değişmediğini göstermektedir.²⁶³ Osmanlı ülkesinde ıskat-ı ceninle ilgili yaklaşımlar böyleyken Âyîne dergisinde ıskat-ı ceninle ilgili yazılar şunlardır:

Âyîne'nin 4. nüshasında çocuğu olamayan kadınlar ile ilgili uzun bir yazının son cümlesi şöyledir: “...Bunun aksi olarak çocuğu olub da istemeyerek düşürmek kaydına çalışanlara Allah insaf versün deriz.”²⁶⁴

Çocuğu olmayan kadının ehil olmayan yollarla çocuğu olsun diye verdiği uğraşlar anlatıldıktan sonra çocuğunu düşürmek isteyen insanlara da insaf dilenmiştir.

“(Âyîne) İskat-ı cenin ya’ni çocuk düşürmenin dünyada ve ahiretde karılar için muzır ve günah olduğuna dair ilerüde bir bend-i mahsus yazacağızdır.”²⁶⁵ 4. nüshanın ilgili yazısının son cümlesi olan bu yazıdan gelecek nüsha için çıkarımda bulunabilmekte derginin bu konunun takipçisi olacağını anlaşılmaktadır.

Âyîne 5. sayısında da ıskat-ı cenin konusuna yer vermiştir. *İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek* başlığı ile yayımlanan yazıda:

Çok kadınlar vardır ki bazısı cahil ve bed huy kocalarının cebr gibi birtakım şeylere ve en ziyadesi çocuk doğurmaktan yerinmek ve endamını süsüne dokunmak çocuk içinden gelecek rahatsızlığa kalamamak ve kendü kendine bunun gibi nice nice vahi bir takım itikad ve esbabı binaen rahimlerinde daha suret-i insaniyeye kabul olunmamış ciğerparelerini düşürüp itilaf etmektedirler.²⁶⁶

²⁶² Arpacı, 2015: 87.

²⁶³ Kadınlar farklı coğrafyalarda farklı yüzyıllarda kürtajın suç sayılıp sayılmamasına karar verenlerin erkekler olmaması gerektiğini ifade ederken gerekçe olarak da, hamile olanın ve çocuğa bakanın kadın olduğunu vurgulamışlardır. Phillips, 2015: 198.

²⁶⁴“Ayine”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3. (İskat-ı cenin ile ilgili yazı.)

²⁶⁵“Ayine”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3. (İskat-ı cenin ile ilgili yazı.)

²⁶⁶ “İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek”, *Âyîne Dergisi*, 5: 1-2.

Yazıda çocuk düşürmenin nedenleri olarak, kocalarının zorla çocuk sahibi olmak istemeleri, çocuk doğurmanın zor gelmesi, hamilelik ve doğumla birlikte dış görünüşlerinde meydana gelecek değişimleri istememeleri, çocuk sahibi olmakla ya da doğum nedeniyle meydana gelecek hastalıklardan çekinmeleri gibi daha birçok etmenlerin sayılabileceği ifade edilmektedir. İşte tam da bu noktada dönüşen Osmanlı Devleti'nde toplumsal hayatın da evrildiğini görmekteyiz. Daha önce Osmanlı kadınlarının süsleri için çocuk düşürme girişiminde bulunabileceği belki de çok küçük bir oranken, Tanzimat sonrasında Batı'ya açılan toplumun geleneksel kalıpları da değişerek bu oran büyümüş hatta bir dergiye konu olabilecek hale gelmiştir.

Iskat-ı cenine başvurmak isteyen kadınlar ebe hanımlara başvuruydular. Saygılıgil'in, aktardığı bir makalede ebe hanımların tutumları şöyle anlatılmıştır:

Ebe hanım, ehemmiyetle muayene eder. Bu sathi ve adi muayeneyle, eveti dolgunluk var, gebesin kızım der, arzu olunursa, daha mevcudiyeti meşuk olan mahluk-ı zaifi düşürebilmek için de yardım eder...kendisini methe başlar. Filan falan yerlerde dahi böyle olmuş idi de bir ilaç ile kurtarıverdim diyerek muvaffakiyetlerinden bahseder...kadıncağız birkaç aylık gebe olabilir. Iskat-ı cenin (çocuk düşürme) fi'l-i mekruhuna yine cesaret eder. Çocuk düşer, herkesden saklanır, kadın hastalanır, biter, kara toprağa girer. Ebe hanım, vazifesini ifa ettiği için teessür bile etmez. Ebe hanım' ın en büyük kurnazlığı mensup olduğu aileyi bu gibi, kadına ve çocuğa müteallik işler için tabibe müracaat ettirmemektir...murdar, mülevves, napak parmağı ile en mühim o sırada intane mikropların elhasıl gayet avarıza maruz olan saf, biçare, masum kadını muayene eder. Cahil ebe, ellerini bile yıkamaz, daha vakit vardır der...ebe hanım gibileri de vardır ki temizliğe olsun ehemmiyet vermemekle ısrar etmeleri yüzünden her sene nice vukuat- elime görülmektedir. ²⁶⁷

Bu metinde de aktarıldığı gibi ehil olmayan kişiler tarafından yapılan muayene ve devamında gelen işlemler kadının vefatı da dahil kötü sonuçlar doğurmaktadır. Ebelerin genel olarak kendilerini övdüklerini ve gebe kadını tabibe bile göndermeye gerek görmedikleri belirtilmiştir. Steril şekilde ve ehil ellerde yapılmayan işlemin ebe kadınlara maddi kazancı çok olmalıdır ki böyle bir sorumluluk alarak insanları kandırmakta ve günahlarına girmektedir.

Aynı makalede ebe kadınların “muallim ve mütehassıslar tarafından talimi” ile ölümlerin düşeceği aktarılmıştır.²⁶⁸ Bu nedenlerdir ki bu dönemde ebe okulları açılmaya başlanmıştır.²⁶⁹ Devlet bu alanda ihtiyacı görmüş ve buna müdahale ederek ebe hanımların ilim yoluyla yetiştirilmesine başlanmıştır.

²⁶⁷ Saygılıgil, 2001: 131-132.

²⁶⁸ Saygılıgil, 2001: 131-132.

²⁶⁹ Ebe okulları ile ilgili ayrıntılı bilgi II. bölümde verildiği için burda ayrıca açıklama gereği duyulmamıştır.

Çocuk düşürmek için başvurulan yöntemlere değinilen makalede tehlikeleri üzerinde durulduktan sonra “Siyasi cemiyetine aid olan tedabir hükümet-i seniyyenin vazifesi cümlesinden evelîğiyle bu münasebetiyle ihtar olunur.” sözleriyle hükümetin ıskat-ı cenine müsaade etmediği hakkında bilgi verilmiştir.²⁷⁰

Âyîne dergisinin 16 Mayıs 1874 tarihli 27. nüshasında kadınların sağlığı ile ilgili öğütlerin verildiği makalenin tümü ıskat-ı cenin ile alakalıdır.

Dünyada hayattan a'lâ nimet mevcûd ise o da sıhhat ve hayat gibi azîz şey aranırsa yesâr ve servetdir ve ölümden ednâ aşağı nesne var ise o da hastalık ve ölüm gibi fena şey de fakîrliktir. Vâkı'â sıhhat-i vücûda hayata fâiktir çünkü hayattan mülezziz olmak sıhhat-i vücûda mütevakıftır ve fi'l-vâkı' hastalık ölümden aşağıdır zira hasta olup sıhhaten kat'-i ümîd eyleyenler ölmeği temennî eylerler öyle ise âlemde en ziyade tina ve dikkat olunacak şey hıfz-ı sıhhattir. (ömür olduktan sonra bir şey olmaz) deyip de insan vücûdunu tehlikeye koymamalıdır. (Herkes sıhhatini vikâye etmez mi bile hasta olmasını kim ister) denilmesin ki göz göre hasta olmağı kadınlar isterler belki civanlıklarından ölmeği ihtiyâr eylerler ıskât-ı cenîn edenler kadınlar değil midir çocuğa bakmak korkusuyla kendini ellere baktırmaya muhtâc olanlar bunlar değil midirler.²⁷¹

Sağlığın önemine dikkat çekerek başlayan yazıda dünyada sağlık gibi değerli bir şey varsa bu servet ve bolluktur, ölümden daha aşağı bir şey var ise hastalık ve fakirliktir, diye ifade edilmektedir. Sağlıksız bir ömrün, kötü olduğu ve insanın sağlığını tehlikeye atmaması gerektiği vurgulanırken, yazıda kadınların ıskat-ı cenin uygulamasıyla sağlıklarını tehlikeye attıkları anlatılmaktadır. Kadınların çocuğa bakma korkusuyla yani keyfiyetiyle ıskat-ı cenine başvurdukları belirtilmektedir. Bu bakış açısı gerçeği daha dar bir perspektiften göstermektedir. Çünkü kadının sırf keyfiyetten çocuğunu düşürmeye çalışması hem de hayatı pahasına böyle bir işlem yaptırması mantığa çok da uygun gelmemektedir. Bazı hanımlar söylendiği gibi bir nedenden dolayı bu işleme başvurmuş olabilirler ama bu durumu genellemek çok da doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir.

19. yüzyıl boyunca kürtaj algısı Avrupa ve Birleşik Devletler'in kent merkezlerinde de artmaya devam etmiştir. Bu artışla birlikte kürtaj, bu coğrafyalarda fahişelik gibi hızlı büyüyen ticari bir durumun sonucu haline gelmiştir. Dönem dönem kürtaj tanımları farklı coğrafyalarda benzer tarihlerde aynı anlamlarda kullanılabilmiştir. Yüzyılın sonlarında Avrupa ve Birleşik Devletler'de kürtaj yaptıranlar bozuk kadın olarak anılmamaya başlanmışken anne olanlar ise evli, çalışmayan üst sınıf kadınları temsil etmeye başlamıştır.²⁷²

²⁷⁰ İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek”, *Âyîne Dergisi*, 5: 1-2.

²⁷¹ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 27: 3-4. (Kadınların çocuk düşürme konusunda yaptıkları tehlikeli şeyler.)

²⁷² Walkowitz, 2005: 359.

Hakkü'l-insâf düşünülse kadınlar kadar cesaretli kim vardır. Nâfile yere vücûdlarını mühlikeye ilkâ ile hem dünyalarını harab eylerler hem ahretlerini acaba alemde bunlar gibi kıyak hangi zî-rûh vardır hem ciğerpârelerini tîğ-i zehr ile pâre pâre ederler hem kendilerini...²⁷³

Yazıda kadınların hem kendi vücudunu hem bebeğini hem de malını ilaç kullanarak telef ettikleri hayıflanarak aktarılır. Kadınların sağlıklarını ve bebeklerini yok saymalarının yanında ahiret hayatlarını da harap ettikleri aktarılmıştır. İslam dinine göre suç sayılan bu işlem için anne öbür dünyada da elbet cezasını çekecektir düşüncesi yazıda ifade edilmiştir. Yazının devamında insanın sağlığını korumasının çok zor olmadığına fakat bozulan sağlığın yerine getirilmesinin çok zor olduğuna değinilmektedir. O dönemin şartlarında zor ve çok tehlikeli bir işlem olduğu için ıskat-ı cenine başvuran kişinin aklı sorgulanmaktadır. Yalnız şu unutulmamalıdır ki, süreli yayınlar her dönemde halkın yönlendirilmesi için önemli araçlardan biri olmuştur. Belki de ıskat-ı ceninle ilgili bu keskin açıklamalar hükümet politikasının bir sonucudur.

Aynı yazının devamında verilen bir örnekte kadının ıskat-ı cenin yöntemine başvurarak hem kendini sakatladığından hem de malını telef ettiğiinden bahsederken kaderci bir yaklaşıma sahip doktorun tavrını görebilmekteyiz. Eczanelerde ıskat-ı cenine başvurmak için ilaç satılmayacağından hatta bu ilaçları satın almak isteyen kadınların tespit edilerek cinayet işleme cezasıyla yargılanacakları ifade edilmiştir. Aynı yazıda bir örnek verilerek durumun önemi aktarılmaya çalışılmış, belki de Osmanlı kadını korkutularak ıskat-ı cenin işleminden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Şöyle ki:

Birkaç sene mukaddem bildiklerimizden bir hanım ki bâkîdekilere Allah ömürler versin geçen sene vefât eyledi kendisini doktor Enastaki beğе gösterdikde Mösyö bakar bakmaz (canım yazık etmişsin kendi kendini sakat etmişsin bu illetden kurtulurum zannıyla malını dahi telef eyleme çâre bulamazsın çocuğunu düşürmeyeydin ne olurdu ömrü var ise bir çocuğun bulunurdu ömrü yok ise vücûdun sağ kalırdı şimdi ise hem çocuğun telef oldu hem kendi vücûdun böyle muâvil kaldı) demişti. Hakikat mûmâ ileyhın dediği gibi zavallı kadın varını yoğunu hekimlere yedirmiş ve karnını eczacı dükkanına çevirmiş olduğu halde bir türlü çâre bulamayıp afiyet-i gençlikte ecel şerbetini içip gitmiştir.”²⁷⁴

Örnek olayda anlatıldığı üzere doktorun ıskat-ı cenine başvuran kadının artık sağlığından olduğunu ve bir daha düzelemeyeceği söylemi görülür. Doktor, kurtuluşun olmadığını kurtuluş hevesiyle para dökmesinin anlamsız olduğunu aktarır. Devamında ise iş işten geçtiği için gereksiz olarak düşünülebilecek bir akıl verir: “Çocuğu aldırmasaydın

²⁷³ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 27: 3-4. (Kadınların çocuk düşürme konusunda yaptıkları tehlikeli şeyler.)

²⁷⁴ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 27: 3-4. (Kadınların çocuk düşürme konusunda yaptıkları tehlikeli şeyler.)

sağlığından olmazdın, o çocuğun ömrü vefa edecekse yaşardı yoksa zaten bu dünyadan göçerdi.”²⁷⁵ Kadının ıskat-ı ceninden sonra yaşadığı sağlık problemlerinden kurtulmak için hekimlerden şifa umduğunu ve birçok ilaç kullanarak boşuna çaba sarf ettiğini ancak yine de hayatını kaybettiği görülmektedir.

“Ey hanımlar size hâlisâne ihtâr ederiz ki şükürler olsun hükûmet-i seniyye şu uygunsuzluğun dahi izâlesini murâd buyurmuş olduğundan...”²⁷⁶ diye başlayan yazının son bölümüne göre devlet bu duruma sessiz kalmadığı ve bu tür girişimleri engellemek için bazı tedbirlere başvurduğunu gösterir. Devletin bütün eczacı dükkanlarına uyarılarda bulunduğu ve bu dükkanlara çocuk düşürmek için ilaç almaya gelenlerin araştırılacağı, hatta bu iş için memur tayin edileceği belirtilmektedir. Belirtilen tahkikat sonrasında bu cinayeti işlemek isteyen kişinin kim olduğu ve kimin zevcesi olduğu öğrenilerek kimliğine bakılmaksızın eşit muamele ile cezalandırılacağı ileri sürülmektedir.

Osmanlı’da durum böyleyken Britanya, 1803’de çıkarılan yeni ceza yasasıyla kürtajın engellenmesi için ilk adım atan ülke olsa da kürtajı tümden engelleyememiştir. Fransa ve Belçika’nın 1810’dan itibaren Napoleon’un Medeni Kanunu’ndan esinlenilerek yapılmış kürtajı engellemeye yönelik yasaları vardır. 1820’lerde de Birleşik Devletler’in çeşitli eyaletlerinde kürtaj karşıtı yasalar çıkmaya başlamıştır. 19. yüzyılın 2. yarısında benzer ceza yasaları İskandinavya, Almanya ve İtalya’da da çıkarılmaya başlanarak hem kürtajcıya hem de hamile kadına cezalar kesilmiştir. Kadın için 5 yıldan 10 yıla kadar ağır hapis cezası, kürtajcı içinse kadınların ölmesi ya da ciddi bir biçimde yaralanmaları durumunda ömür boyu hapis veya ölüm cezası uygulanmıştır.²⁷⁷

1880’lerden itibaren, kürtaj karşıtı yaklaşımlar giderek artmış, basında da ıskat-ı cenin karşıtı söylemler çoğalmıştır. 1889’da Sabah gazetesinde çıkan *Iskat-ı Cenin* başlıklı bir yazıda kürtaj, nüfus sorunu ve ceza hukuku başlıkları altında ele alınmaktadır: “Bu sebep (ıskat-ı cenin) tenakus-u nüfusun belki en müessiri değildir, lakin en müdhişidir. Iskat-ı cenin bir tedbirsizlik, hata, kabahat değildir...dehşetli bir cinayettir. (...) kanun-u cezada ıskatı-ı cenine dair bir madde olup ... o da 193. maddedir...”²⁷⁸ Iskat-ı cenin gebeliğin 4. ayına kadar kadınların türlü yöntemlerle başvurduğu bir yöntem olarak ifade edilmenin yanı sıra artık tam olarak cinayet yani bir insanı öldürmekle aynı anlama gelen bir ifade olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde durum böyleyken aynı yıllarda Birleşik Devletler’de de durum farklı değildi. 1860-1880 arasında Amerikan Tıp Birliği; eyalet tıp birliklerine, eyalet

²⁷⁵ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 27: 3-4. (Kadınların çocuk düşürme konusunda yaptıkları tehlikeli şeyler.)

²⁷⁶ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi*, 27: 3-4. (Kadınların çocuk düşürme konusunda yaptıkları tehlikeli şeyler.)

²⁷⁷ Walkowitz, 2005: 361.

²⁷⁸ Duben ve Behar, 1998: 195-196.

yasama organlarına, profesyonel gazetecilere ve popüler basına durumu anlatarak gebeliğin her aşamasında kürtajın suç sayılması için çalışmalarda bulunmuştur. Amerikan Tıp Birliği'nin Kürtaj Suçu Komitesi:

İlahi takdirin onun için belirlediği çizgiyi unuttur, evlilik sözleşmesinin ona dayattığı görevleri görmezden gelir. Hazza teslim olur, fakat anneliğin acılarından ve sorumluluklarından kaçır; her türlü zerafetten ve nezaketten yoksun olarak, kendisini, vücudunu ve ruhunu özensiz ve günahkar erkeklerin ellerine bırakır.²⁷⁹

Sadece Osmanlı Devleti'nin sorunu olmayan çocuk düşürme ya da aldırma eylemine her dönemde farklı şekillerde devletlerin müdahil olmaya mecbur kaldığı görülmektedir. Şöyle ki tarihteki her savaştan sonra yaşam kutsallaşmış ve böyle zamanlarda kürtaj bebek katiliği olarak adlandırılmıştır. Birleşik Devletler'deki İç Savaş, İngiltere'de Boer Savaşı, Fransa'da 1870-71'den sonra Prusyalılardan öç alma duygusuyla başlayan her savaş döneminde kürtaja devletlerin müdahale etmeye çalıştıkları görülmektedir.²⁸⁰ Günümüzde kadınların çocuk doğurup doğurmama kararını aile içinde kendisinin verememesi, kürtaj için koca onayına gerek duyulması²⁸¹ bu konunun her dönemde gündemde olacağını göstermektedir.

4.7. Evlilik

Ailenin temelini oluşturan evlilik tüm ilahi dinlerde, kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet alanı oluşturarak soyun devamını sağlama yolunda kabul edilen meşru bir ilişki biçimidir.²⁸² Engels, evliliği uygarlaşmış toplumların hücre biçimi olarak ifade ederken tarihte kendini gösteren ilk sınıf çatışmasının da nedeni olarak evliliği göstermektedir.²⁸³

İslam hukuku kitaplarında nikah; erkeğin, nikahlanmasında sakınca olmayan bir kadından (onun vücudundan) meşru olarak yararlanmasını sağlayan bir sözleşme olarak kabul edilir. Bu temelde, karşı cinsler arasında cinsel ilişkiyi toplumsal ve hukuki kurallara bağlayarak belli bir biçime, açıklığa ve meşruiyete dayandırma amacı taşır. Müslüman bir erkeğin nikahlanmaması gereken kadınlar bulunmaktadır. Bunlar; kan bağı bulunan, süt

²⁷⁹ Walkowitz, 2005: 362.

²⁸⁰ Knibiehler, 2005: 326.

²⁸¹ Savran, 2015: 432.

²⁸² Atar, F. 2007: 112.

²⁸³ Engels, 2003: 64.

hısımlığı olan, başka bir erkeğin karısı olan, kitap ehli dışında bir dini gruptan olan (putperest) veya boşanmış olup iddet²⁸⁴ içinde olan kadınlardır.²⁸⁵

İslam hukuku sağlıklı bir evlilik için karı koca arasında sınıf, ilim, nesep, yaş vb. konularda eşitlik olması gerektiğini düşünür. Bu eşitlik kuralı kadını bağlayan bir durumdur. Çünkü kadın kendine talip olan erkekte küfüvlük yani denklik arar. Hatta evlenecek erkeğe de kendinden daha zengin bir kadınla evlenmemesi tembih edilir. Erkeğin kendinden zengin bir kadınla evlenmesi durumunda kadına söz geçiremeyeceği, otoritesinin sarsılacağı genel kabuldür.²⁸⁶

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla birlikte aile ve evlilik kurumuna yönelik hukuksal düzenlemelere girişmiştir. Ulus devlete geçen toplumlara özgü olan bu düzenlemeler ulus devletin eril niteliğinin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı etkisinin sonucudur. Osmanlı Devleti açısından özgül olan nokta ise aile ve evlilik hukukundaki değişimin, devletin topluma nüfuz etme ve toplumu biçimlendirme amacı açısından kullanılmasıdır.²⁸⁷

Berktaş' a göre; Türk modernleşmesinde, Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcı rolü kadınlara verilmiş fakat rolün genel ve özel yapısı erkekler tarafından çizilmiştir. Çünkü Tanzimat sonrasında kadın haklarını savunan erkek yazarlar, Osmanlı aile sistemini ve dinsel sınırlamaları eleştirirken aslında kendi üzerlerinde bulunan ataerkil sistemin baskısına karşı çıkmaktadırlar. Bu nedenle modernleşmeyi savunan erkeklerin, geleneksel mutlak otoriteye yani babalarına baş kaldırırken kız kardeşleriyle ittifak yaptıkları fakat bu ittifakın da geleneksel düşünce yapısından dolayı sorunlu olduğu kabul edilir.²⁸⁸

Osmanlı aile sisteminde Batılılaşmanın etkisiyle gerçekleşen bu değişimler evlilik kurumunda bazı değişikliklere neden olmuştur. Bir yanda değişim rüzgarlarının etkisinde oluşum sergileyen, bir yanda da geleneksel düzleminden kopmayan Osmanlı aileleri arasındaki farklılıklar yazın hayatında görülebilmektedir.

Âyîne'nin 26. nüshasında *İzdivaç* başlığı altında evlilik için gereklilikler üzerinde durulmuştur.

Serlevhasıyla (Şems) Gazetesinde görülen bir bendde teehhülün münasib vakitleri erkekler için yirmi dörtten kırk yaşına ve kadınlar için on sekizden otuz yaşına kadar olduğu ve bu müddetlerden gerek

²⁸⁴ İddet: Boşanan veya kocası ölen kadın belli bir süre hiç kimseyle evlilik girişiminde bulunamaz. Bunun nedeni eğer kadın hamile ise çocuğun nesebinin belirlenmesidir. Bu süreye iddet süresi denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Acar, 2000: 466-471.

²⁸⁵ Art, 1996: 33.

²⁸⁶ Art, 1996: 43.

²⁸⁷ Berktaş, 2015: 102.

²⁸⁸ Berktaş, 2015: 106.

mukaddem ve gerek müahhar tehhül edenler vakitsiz ve vakti geçmiş ‘ad olunacağı beyan olunduktan sonra denilür ki genç kızların neşv ü nüması ve kuvvet-i bedeniyesi kemale ereceği sırada tezvic olundukda vücudları o hal üzere kalub benizleri soluk olur ve rahmleri gebeliğe lazım olan cirmi layıkıyla kesb edemeyeceğinden doğurduğu çocuk çelimsiz olacağı misillü vaz’-ı haml olunacağı sırada gerek kündüsi ve gerek validesi tehlikeye düşerler.”²⁸⁹

Erkekler için evlenme yaşını yirmi dörtten kırk yaşına, kadınlar için ise on sekiz yaşından otuz yaşına kadar sınırlandırıldığı ve bunlardan üst sınırı aşanların vakti geçmiş olarak değerlendirileceği ifade edilmiştir. Yazar bu sınırlandırmanın gerekçelendirmelerini biyolojik olarak kaleme almıştır. Kadınların belirtilen yaşa gelmeden evlilik yapmalarının bazı sakıncaları olduğu ve biyolojik olarak anne olmaya hazır olmayan bu kadınların gebe kalsalar dahi bebeğinin ya da kendisinin hayatının tehlike altına girebileceği belirtilmiştir.

“Elhasıl küçük iken kızları kocaya vermek ‘aklen ve naklen kabih olduğundan peder ve valideler tarafından ‘acele edilerek istenilse bile kızlarını kemale ermeksizin evlendirmeye i’tibar olunmamalı.”²⁹⁰ Yazar bu sözleriyle ana ve babalara yaşları küçük olan kızlarını evlendirmemeleri yönünde uyarıda bulunarak, bu durumun yakışıksız olduğunun altını çizmektedir. Bu yazılarda görüldüğü üzere küçük yaşta evlendirmelerin önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.²⁹¹ Bu amaçla Âyîne dergisi anne ve babaların kızlarını erken yaşta evlendirmemeleri gerekliliğini biyolojik nedenlerle destekleyerek okuyucuya sunmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı halkının düşünce yapısının değişmeye başladığı bu dönemle birlikte kadınların yaşayış tarzları da değişmeye başlamış bu da sonucunda farklı bir kadın profilinin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Farklı kadın profili söyleminden kastedilen eğitim alan, küçük yaşta evlendirilmeyen, eşine ve çocuklarına sadece fiziksel destek anlamında değil her anlamda destek olan kadınların varlığıdır.

4.7.1. Âyîne’de Kadınların Vazifeleri

Kadın ve erkekler; biyolojik olarak, ihtiyaçları, yetenekleri, nasıl yaratıldıkları, Tanrı tarafından onlara verilen işlevler bakımından farklıdırlar. Ataerkil toplum düzeninde erkekler daha güçlü ve akılcı olarak kabul edilirken; kadınlar ise daha zayıf, akıl ve rasyonel yetenekler bakımından daha aşağı, duygusal bakımdan da daha dengesiz olarak kabul edilirler.²⁹²

²⁸⁹ “İzdivaç”, *Âyîne Dergisi*, 26: 3.

²⁹⁰ “İzdivaç”, *Âyîne Dergisi*, 26: 3.

²⁹¹ Modernleşme hareketleriyle birlikte, küçük yaşta yapılan ve eşler arasında büyük yaş farkı olan evlilikler hem psikolojik hem de hijyenik nedenlerle artık kabul görmemeye başlamıştır. Kandiyoti, 2015: 225.

²⁹² Berktaş, 2016: 26-27.

19. yüzyıl, anneliğin her şeyin üstünde tutulmasından dolayı anneliğin yüzyılı olarak adlandırılır. Katolik bir annenin bu yüzyılda görevleri boyun eğme, fedakarlık ve çocuğuna vereceği dinsel eğitimden oluşmaktaydı.²⁹³ Aslında bu durum sadece Katolik anne için değil anneliğin dünya üzerindeki genel anlamıyla ilgilidir.

Osmanlı toplumunda 19. yüzyılın ortalarında başlayan toplumsal reformlar, evinin geçimini sağlayan erkek ile evin, eşin, çocukların ve evdeki diğer kişilerin bakımı ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere yetiştirilmiş valide/zevce kadından meydana gelen Osmanlı toplumunun “konak ailesi” modelinin değişimine neden olmuştur. Konak ailesinden çekirdek aileye geçişte köle/hizmetkar sayısının azaltılmasıyla bu grubun yaptığı işleri üstlenen bir zevcenin bulunması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yeni aile tipi 19. yüzyılın iktisadi modelinin bir sonucu olarak çok sayıdaki köle hizmetkarın²⁹⁴ yok olmasına neden olmuştur.²⁹⁵ Osmanlı aile yapısında kadınlardan beklenenler günümüz kadınından beklenenden pek de farklı olmamıştır.²⁹⁶

Âyine'nin ilk sayısında *Bir Makale* başlığı altında:

Ma'lum ola ki dünya denilen top şekilli bir meskenin içinde yekdiğerine ihtiyaç ve imtizacla tekessür ve teşekkül eden hey'et-i beşeriyyenin erkek ve karı denilen a'zasının min haysü'l beşeriyye birbirinden farkı ve suretce ayrı ve gayrısı olmayub beka-yı nev'inle devam-ı hey'et için başka başka derkar olan hizmetleri nisbetinde her birinin iktidar ve isti'dadına göre taraf-ı akdesden başka başka vazifeleri ta'yin buyurulmuşdur ki erkek ile karı miyanesinde ancak min haysü'l vazife bir fark peyda olur.²⁹⁷

Kadın ve erkeğin var olmak için birbirlerine ihtiyaçları olduğunu belirten yazar, aralarında bir farkın olmadığını tek farkın vazifeleri olduğunun altını çizmektedir.

Şöyle ki Cenab-ı Hakim-i bîzevalin erkek kısmına 'ataya-yı kudreti olan iktidar ve meziyyet mukabilinde infak-ı ehl ü 'ıyal için vasita-i müstakile olan kesb ve kar gibi zahmetli ve meşakkatli hizmetleri erkeklerin düş gayretlerine tahmil ve nisvanın emr-i himayelerini dahi emr ve teklif buyurmuş olduğu misillü kadınlar dahi erkeklerin kudret ve istita'atlarına mevkuflar olan hizmetlerden ('acv ve nehafetleri

²⁹³ Giorgio, 2005: 183.

²⁹⁴ Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap* adlı eserinde kadın köleler ile ilgili araştırmaların azlığının aslında Osmanlı kadın hareketi ve kölelik olgusu arasındaki bağlantıyı bilinmez bir hale getirdiğini ve bilinmezliğin aslında metodolojik yanlışlıklara sebebiyet veriyor olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Zihnioğlu, 2016: 21.

²⁹⁵ Zihnioğlu, 2016: 104.

²⁹⁶ Savran, *Ailenin Sorgulanması* adlı makalesinde günümüz kadınlarından beklenen vazifeleri şöyle ifade etmiştir. “Her şeyden önce ev kadınlığı yapmamız beklenir. Bunun anlamı da, çocuklar, koca ve yaşlı akrabalar (özellikle kocaninkiler) dahil olmak üzere ailenin bütün üyelerinin beslenmesini, giyim kuşamı sağlamamız, hasta olduklarında onlara bakmamızın beklenmesidir. Kısacası, ailenin bütün fertlerinin varlıklarını, yaşamlarının sürdürme yükü ve sorumluluğu bizim omuzlarımıza yıkılmıştır. Kadınların en önemli vazifelerinden biri de çocuk doğurmaktır.” Ayrıntılı bilgi için bk. Savran: 2015: 432.

²⁹⁷ “Mukaddime”, *Âyine Dergisi*, 1: 1-2.

ciyetiyle) mu'afiyetleri mukabilinde kocalarına ita'at ve hüsn-i hizmet ve irade-i beyt ve evladı terbiyet (terbiye) gibi vazifelerle mükellef edilüb bununla beraber ba'zı ahkam ve hukukda erkeklerle müsavi olmamalarını dahi takdir buyurmuşdur ki erkeklere nisbetle kadınlarca hasıl olan nakisiyet hakk-ı himaye mukabilinde (mücerred husul-i 'adalet için) şeri'at-ı mutahharanın ta'yin buyurduğu ahkamdan terettüb etmiştir.²⁹⁸

Allah'ın erkek kısmına, bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirmek için gerekli olan kazanç ve kar sağlama gibi meziyetlerin yanında kadınların himayelerini de sağlama görevi verdiği ifade edilmektedir. Ayrıca kadınların bu vazifelerden sorumlu olmayıp kocalarına itaat, hoş hizmet, güzel söz söyleme, çocukları terbiye ile sorumlu oldukları ayrıca bazı ahkam ve hukukta erkeklerle kadınların eşit olmamaları noksanlığı şariat hükümlerine bağlanmaktadır. İlk sayıda geçen bu düşünceler daha çok klasik dönem Osmanlı düşünce tarzının etkilerini barındırmaktadır. Benzer düşünceler Âyîne'nin 30. sayısında *Zevce İle Zevce Beyninde Muhavere* başlıklı yazıda geçmektedir. Kadın ve koca arasında karşılıklı konuşma şeklinde geçen bu yazıda kadının kocasından bazı istekleri karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki:

-Efendi, va'dlerinizden vaz geçdim. Bana bir yazlık ruba yaptırınız. Nafile yazı bu rubalarla geçiremeyeceğim. Potinim de eskimiş! Dün azıcık komşu hanımlara gitdiydim de oraya misafirler geldi. Üstümden, başımdan utandım. Bir kat yazlık, bir çift potin lazım. Hem de bir ferace isterim."²⁹⁹

Kadın yazıda ihtiyaçlarını kocasından istemektedir. Bu dönem Osmanlı kadınlarının çok az bir kısmı çalışabildiği için kadının ihtiyaçlarını teminle evin reisini görüp bunları ondan istemesi doğal kabul edilebilir.

Âyîne'nin 3. sayısında kadınların vazifeleriyle ilgili makalede şunlar sıralanmıştır:

Hanımlar için birinci nüshamızda azdan az olarak gösterdiğimiz ba'zı vazifeler içinde kocaya ita'at etmek dahi borçları olduğunu söylemiş idik. Karı kocanın hoş geçinmesi için ziyadesiyle ri'ayet olunacak mes'ele kocalarının meşru' olan emir ve iradelerine imtisal ve mütava'at etmek ve hüsn-ü rızalarını tahsil eylemektir. Çünkü karı koca muhabbeti sair hısım akraba muhabbetine benzemeyüb o muhabbetde başka bir hal, başka bir hassa vardır. Muhabbet ise tabi'atıyla ita'atı, ita'at dahi muhabbeti iktiza etdirir. Vel hasıl muhabbetin şart-ı a'zamı ita'at ve ita'atın semeresi muhabbetdir."³⁰⁰

Aslında yazı bir vazifenin yapıldığında veya yapılmadığında ortaya çıkacak sonuçlardan bahsetmektedir. Bir önceki alıntıda belirtildiği gibi dergide kadın imgesinin yapması gereken

²⁹⁸ "Bir Makale", *Âyîne Dergisi*, 1: 2-3.

²⁹⁹ "Zevce İle Zevce Beyninde Muhavere", *Âyîne Dergisi*, 30: 3-4.

³⁰⁰ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 3: 2. (İlk iki sayıda bulunan kadınların vazifelerinin devamı.)

vazifelerden biri, belki de dergiye göre en önemlisi, kocaya itaattir. Dergi yalnız bu vazifeyi bir şarta bağlamaktadır. Kadının vazifesi kocanın meşru isteklerine itaati içermektedir. Karı koca arasındaki muhabbetin önemini vurgulayan yazar muhabbet için kocanın meşru isteklerine itaatin gerektiğini ifade etmektedir. İtaat gerçekleşmezse muhabbetin olmayacağını savunan yazar şöyle devam eder:

Halbuki birbirine yar ve yaver olan zevce ile zevce arasında muhabbetsizlik bulunur ise o hanede rahat kalkar ve hele çokça bir müddet sürer ve kocası tarafından meşru' olan suret ve derecede edilecek nasihatleri dinlemezse artık iki taraf için dahi iş fenaya varır. İnsan ise daima tatlı geçinmek, rahat yaşamak ister. Tatlı geçinmenin esbabı bulunmayınca iş nihayet müfarakata kadar dayanur.³⁰¹

Yazıdan da anlaşıldığı gibi evlilikler için istenmeyen durumun meydana gelmemesi için kadın imgesinin kocasının meşru isteklerine itaat etmesi gerekmektedir. Kişinin evli olduğu kişiye hayır diyememesi ona olan bağlılığını sevgisini göstermektedir. Eğer zevce eşinin meşru isteklerine olumlu cevap vermezse sonucun kadın ve erkek için de kötü olduğunu savunan yazar devamında durumu "...Hususiyle ita'atsizlik imtizacsızlıkla adı çıkmak bir kadın için büyük felaketlerden sayılır."³⁰² sözleriyle sorunu kadına indirgemekte ve bu durum bize kadının erkeğe göre daha dikkatli olması gerektiğini göstermektedir. Yukarıdaki alıntılardan görüleceği gibi kadınlar için vazife olarak adlandırılan şeyler ev idaresi ile ilgili yuvayı toparlayan israf etmeyen kadın profilinin bir yansımasıdır.

Âyîne'nin 2. sayısında başlıksız bir makale kadınların vazifelerinden biri olan çocuk eğitimi ile ilgili gereklilikleri saymaktadır.

Çocukların çocukluk alemi bir vakte kadar süreceği gibi ana ve baba sayesi dahi bir gün gelup üzerlerinden eksik olacağından ve çünkü her çocuk ileride adam olarak çoluk çocuk sahibi olmak tabii bulunduğundan işte gelecek zamanda başlı başına kalacağı vakit için baba ve ana sağlığında ve insanların sayesinde sermaye kazanmak ve hiçbir dakikalarını zayi etmemek çocuklar için adap, terbiye ve ilmi kemaldır. Zira dünyada insan için adabı terbiyeden ve ilm-i kemalden büyük sermaye olamaz.³⁰³

Bu ifadelerle çocuk terbiyesinin öneminin altı çizilirken, çocuğa terbiye vermenin kadının asli görevlerinden biri olduğu açıkça belirtilmiştir. Berktaş, baba ve koca otoritesinin sarsılmaya başladığı ve beraberinde "özgür kadın" söyleminin ortaya çıktığı her dönemde "iyi ve özverili anne" simgesinin öne sürüldüğünü ve aslında bu imgenin doğal bir yapısının

³⁰¹ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 3: 2. (İlk iki sayıda bulunan kadınların vazifelerinin devamı.)

³⁰² "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 2: 2-3. (1. Sayıda bulunan *Çocuk* başlıklı yazının devamı.)

³⁰³ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 2: 2-3. (1. Sayıda bulunan *Çocuk* başlıklı yazının devamı.)

olmadığını, dıştan denetimli olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber günümüzde ortaya atılan ya da oluşturulan denilenilecek babalık sevgisinin de annelik sevgisi gibi fazladan bir şey olduğunu ileri sürmektedir.³⁰⁴

Kadın ve erkek algısına genel olarak bakacak olursak erkekler rasyonel zihinsel yetenekleriyle dünyayı yorumlayabilen ve düzene sokabilen; kadınlar ise çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleriyle günlük yaşamı düzenleme ve türün yeniden üretilmesi işlevini yerine getiren olarak sınıflandırılmaktadır.³⁰⁵ İşte bu sınıflandırma Âyîne dergisinde de kendisini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Toprak, her anlamda kadının erkekle eşit hale gelmesi için kendisini geliştirmesini iki koşula bağlar. Bunlardan birincisi, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ilga edilmesi, ikincisi de her türlü esaret ve istismarı ortadan kaldıracak bir toplumsal yönetimin kurulmasıdır. Ancak bu koşullar sağlandığında kadının bir eş ve anne olarak, ev işlerinin ezici, sıkı mecburiyetleri altında boğulmaksızın, dış dünyada çalışarak kendini geliştirebileceğini savunmaktadır. Bunun gerçekleşmesi ise kadının kocasına karşı bağımsızlığını kazanmasının yanında toplum içinde kendi yeteneklerini geliştirerek kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve toplumsal anlamda üzerine düşen görevleri üstlenmesiyle mümkündür.³⁰⁶

4.7.2. Karı Koca İlişkileri

Karı koca ilişkileri denilince akla aile gelmektedir. Aile demek ise akla ilk olarak, kadını getirmektedir. Sami'nin de ifade ettiği gibi "Erkekleri ne sevgi, ne akrabalık, ne ihtiyaç, hiçbir şey bir yere toplayıp bir aile oluşturamaz; erkekleri bir aile içerisinde toplayan, aileler oluşturan kadınlardır."³⁰⁷ İşte bu noktada gerek kadınları temel yapı taşı olarak addeden Sami gerekse kadını ikincil vatandaş statüsünde sayanların ortak bir paydası vardır. Bu ortak payda, kadını belirli görevleri yerine getiren ve erkekleri mutlu etmesi gereken cinsiyetçi yaklaşımı savunmalarıdır.

19. yüzyılın değişim rüzgarı elbette aileye de etki etmişti. Paradoksal bir biçimde bireyin onaylanması aileyle ilgili düşüncelerin de değişmesine neden olmuştur. Ailede, her iki cinsiyete de daha fazla özgürlük tanıyan tarihsel bir ifade aranmaya başlanmıştır. Aile anaerkillik ya da Bachofen'in söylemiyle "jineokrasi" olmuş olabilirdi. Bu açıdan ailenin tarihi, kadınlar ve erkekler arasındaki bir iktidar mücadelesi olarak algıлана gelmiştir. Ailenin ve kadın-erkek ilişkilerinin tarihi, 19. yüzyılın sonlarında birbirinden farklı bir köken ve

³⁰⁴ Bertay, 2000: 62.

³⁰⁵ Bertay, 2016: 27.

³⁰⁶ Toprak, 2017: 91-92.

³⁰⁷ Şemsettin Sami, 1996: 25.

gelecek yansıması ile cinsiyetler arası çatışmaları yansıtan iki farklı düşünce sistemini yarattı.³⁰⁸

Bu bağlamda dünya literatüründe başlayan değişimin Osmanlı toplumuna yansıması Âyîne dergisinde görülebilmektedir. Âyîne'nin 26. sayısında *Hüsn-ü Muaşeret* başlığı taşıyan yazının içeriğinde evlenilecek kadınların özellikleri sayılmıştır. Fakat bu yazı sadece bu özellikleri söylememekte, toplumun yapısı hakkında da derin bilgiler vermektedir. Toplumun kadına bakış açısı, evlilikten beklenenler, dinin kadın üzerindeki tahakkümü ve akraba evliliklerine bakış açısı gibi toplumun çatlaklarını net bir şekilde önümüze sermektedir. Derginin genelinde gördüğümüz “kocaya itaat” iyi geçinmenin dolayısıyla da mutlu olmanın formülü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadın ve koca arasındaki ilişkiler ister devletlerin kanunlarında geçsin isterse geleneksel bir ritüel olarak devam etsin hep aynı doğrultuda kendisini gösterir: kocaya itaat. Fransız Medeni Kanunu'nun 213. maddesine göre “Bir koca karısını korumakla, bir karı kocasına itaat etmekle yükümlüdür.”³⁰⁹

Ma'lumdur ki karı koca beyninde hüsn-ü mu'aşeret dünya değer bir mu'aşeret olub bunun husulü ise elbette ve elbette tarafeynin yekdiğere fevka'l gaye hayır-hah ve muhibb olmalarına mutevakkıf olduğundan erkeklerce karılar hakkında lazım gelen hürmet ve ri'ayeti icra eylemek ne derecede lazım ise karılarca dahi mukabelede kusur etmemek ve esbab-ı ülfet ve muhabbete ol mertebede müra'at etmek elzemdir.³¹⁰

Karı ve kocanın iyi ilişkiler kurmasının tek taraflı olmadığı ve birbirlerine iyilikle, sevgiyle bağlı olmalarının önemine değinilmektedir. Erkeklerin kadınlara sevgi ve saygı göstermeleri, kadınların da davranışlarında kusurlu olmamaları gerektiği, ayrıca hoş sohbet olmalarının önemine vurgu yapılmaktadır. Aslında yazının ilk paragrafı bize karşılıklı görevleri gösterirken yazının devamında ise aynı tavrı görememekteyiz. İmam-ı Gazali Rahmetullahlahi'l bari Hazretlerinin kitabından Şems gazetesinde aktarılan özellikler sıralanmıştır.

“Birincisi, kocaya varacak kızın saliha ve mütedeyyine olması lazımdır.”³¹¹ diye ifade edilen ilk özelliğe evlenilecek kızın iyi yetişmiş dindar olması gerekliliği ifade edilmektedir. Çünkü bu özelliğe sahip olmayan kişinin kocasının malını koruyamayacağı, israf edeceği hatta

³⁰⁸ Fraisse, 2005: 72-73.

³⁰⁹ Arnaud-Duc, 2005: 96.

³¹⁰ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³¹¹ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

daha kötü bir düşünceye sahip olması durumunda koca için bir azaba dönüşebileceği açıklanmaktadır.

“İkincisi, havbı güzel olmakdır.”³¹² Nefsi güzel olmayanın nankör olacağı ve kötü konuşacağı için onunla birlikte yaşamının mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

“Üçüncüsü, hüsn-ü an sahibesi olmakdır.”³¹³ Hoşluktan bahsedilmiştir. Bu özelliğin devamında da hoşluğun birçok tarafı olduğuna dikkat çekilerek güzelliğin yanında nefsi iyi olmayan kişiyle evliliğin uygun olamayacağı belirtilmektedir.

“Dördüncüsü, hafifü’l mihr olmakdır.”³¹⁴ Evlilik sırasında istenen mehrin³¹⁵ yüksek olmaması gerektiği ifade edilmektedir. Böyle bir maddenin açık açık yazılmış olması hayli dikkat çekmektedir. Nitekim Türk toplumunda evlilik hazırlıkları sırasında söylenen “Hamama giren terler.” sözünün yazar tarafından yok sayıldığı ve düşüncesine dini, referans gösterdiği söylenebilir. İslam hukukunda nikah akdi için erkeğin kadına bir mehir denilen bir miktar para veya mal vermesi uygun görülmüştür.³¹⁶ Bazı araştırmacılar mehri bir zorunluluk olarak ifade ederlerken mehrin nikah için olmazsa olmaz şart olduğunu belirtirler. Bu görüşe karşı çıkanlar ise, kadınların bir akdin hem tarafı hem de konusu olmayacağını, nikahın bedensel ve duygusal birleşmeyi temsil ettiğini ve bu birleşme için mehrin kocasından karısına bir hediye olduğunu savunurlar. Bu hukukçular aynı zamanda mehrin önemsiz olduğunu ve cüzi bir miktarda tutulması gerektiğini savunurlar.³¹⁷ İki farklı görüşe rağmen ayetlerle³¹⁸ ve hadislerle mehrin gerekliliği sabit olup mehrin olmaması gerektiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Âyîne dergisinin de evlilik yapılacak kadının özelliklerinde geçen hafif mehre sahip olması derginin ikinci görüşü savunanlarla hemfikir olduğunu göstermektedir.

“Beşincisi, velud olmak, ya’ni ‘akime (kısır) olmamaktır. Çünkü tenakühdan murad tenasül olduğu halde ‘akimet kadın hakkında sıfat-ı makduha olub bu sıfatla ma’ruf makduha ve müştehir olan kadınların tezevvücünden mücanebet ve tevakki olunmalıdır.”³¹⁹ Bu maddede doğurgan kadınla evlenmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Akime yani kısır kadınla evlenmenin şeriat açısından da uygun olmadığı, bu kadınlardan sakınılması gerektiği ifade edilirken, bir kadının kısır olup olmadığına evlenmeden nasıl bilinebileceği sorusu akla

³¹² “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³¹³ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³¹⁴ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³¹⁵ Mehir, nikah akdinin sonucu kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal olarak ifade edilmektedir. İslam hukukunda mehir çoğu hukukçuya göre evliliğin şartı değil, sonuçlarından biri olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, 2003: 389-391; Acar, 2010: 496-500.

³¹⁶ Akman, 2017: 94.

³¹⁷ Gümrükçüoğlu, 2013: 229.

³¹⁸ Nikah ettiğiniz kadınların mehirlerini seve seve verin. Şayet ondan bir kısmını gönül hoşluğu ile kendileri size bağışlarsa, onu afiyetle rahatça yiyin. Yavuz: 2008.

³¹⁹ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

gelmektedir. Hatta yazarın doğurganlığı böyle yüceltmesinden dolayı yazıda kadının doğum aracı olarak görüldüğü algısı dikkat çekmektedir.

“Altıncısı, bakire olmaktır.” Altıncı madde diğer maddeler arasında oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bu madde diğer maddeler gibi açıklanmamış olup kısa ve net olarak okuyucuya aktarılmıştır.

“Yedincisi, nesibe olmak, ya’ni haseb ve nesebi zahir olmaktır.”³²⁰ Kadının asil, iyi bir soydan gelmesi ve şana sahip olması gerektiği açıklanırken bu bilgi görücü tarzı evliliklerde hali vakti yerinde olan ailelerin yine bu özelliklere sahip ailelerden gelin istediklerini akla getirmektedir.

“Sekizincisi, karabet ve karibeden, yani alacağı kız insanın pek yakın akrabasından olmamalıdır. Çünkü (el-karib ke’l ‘akarib) denilmiştir.”³²¹ Akriba evliliğine karşı çıkan bu görüş ne kadar uygulanabilmiştir bilinmemekle birlikte aslında önem arz eden bir konudur.

Evlenilecek kadının özelliklerini saydıktan sonra yazar cümlelerini şöyle bitirmektedir: “İşte şu hasail-i semaniye gerek erkek ve gerek kız tarafından nazar-ı i’tinaya alınsa karı koca beyninde hüsn-ü mu’aşeret tamamiyle istihsal olunur.”³²² Sadece erkek tarafına öğüt gibi duran özellikler yazının sonunda erkek ve kız tarafına verilmiş öğütler olarak bize yansıtılmaktadır.

Âyîne’nin 26. sayısında kızların erken evlendirilmemesi ile ilgili izdivaç yazısında bunun gerekçesi olarak evlenecek kişinin valideliğe, ev idaresine ve kocanın malını koruma gibi kudretlere sahip olması gerekliliği anlatılmaktadır.

...Ve bundan başka evlenmekden maksud evlad yetiştirmek olduğundan evlad ise güzel bakub terbiye eylemeğe muhtaç idüğinden kadın sırasına geçecek olan bir kızın valideliğe ve evini idare ile kocasının malını hıfz ve vikayeye ve ehlinin tabi’at ve mizacını öğrenerek muktezasına göre hareket eylemeğe kabil olması lazımdır ki bu da sinnin kemale vasıl olmasına mütevakkıdır.³²³

Karı ve kocanın orta yolu bulması gerekliliği, güzel ahlakla, hoş sohbetle ve vazifelerin yerine getirilmesiyle ilişkilerin yoluna girebileceği ifade edilmektedir. İslam hukukunda kadının görevleri sıralanırken, kocanın karısından her türlü tasarruf hakkına sahip olduğu net bir şekilde görülmektedir. Kadının görevlerinden sayılan “özürlü olmadıkça cinsi münasebetten kaçınmama” düşüncesi kocanın karısı üzerindeki beden tasarrufuna önemli bir örnektir. Kocanın mali durumu müsait ise kocası ona hizmetçiler tutabilecek fakat müsait değilse ev

³²⁰ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³²¹ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³²² “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

³²³ “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3.

işlerinin tamamından kadın bizzat sorumlu tutulacaktır. Hatta İslam hukuku sayılan bu görevleri yeri getirmeyen kadına karşı kocası tedip hakkını, yani dayak hakkını da uygulayabilmektedir. İslam hukuku cinsel münasebeti kadınlar için bir görev adlederken erkekler için de bir hak olarak tanımlamıştır.³²⁴

İbn-i Sina'nın aileye ait olan risalesinde iyi kadın tanımı yapılmıştır. "İyi kadın, erkeğin mülkünde ortağı, malının koruyucusu, yükünün taşıyıcısı ve çocuklarının terbiyesinde güvendiği kişidir." İbn-i Sina sadece bu tanımla kalmamış kadınların en iyisi diyerek belki de evliliğe en uygunu düşüncesiyle bazı özellikler sıralamaya devam etmiştir.

Akıllı, dindar, arlı, zeki, sevecen, doğurgan, az konuşan, itaatkar, içten, güvenilir, mecliste ağırbaşlı, görüntüsünde ciddi, boyu poşu yerinde, kendisini kocasına hizmete adanmış ve ona iyi hizmet eden, değerlendirmesiyle kocasının azını çoğaltan, iyi huylarıyla üzüntülerini gideren, nezaket ve kibarlığıyla dertlerine teselli olan kadındır.³²⁵

Hukuk ve tarih aslında yüzyılın iki önemli ana eksenini olmasına rağmen iş cinsiyetler arası eşitliğe gelince, ikisi arasında tercih yapmanın bir anlamı yoktu. Bu nedenle de eşitlik sorunu askıda bırakıldı bunun yerine cinsel farklılık sorunsalı ortaya atıldı. İşte bu anlamda incelediğimiz Âyîne dergisinde de cinsiyet eşitliği yerine cinsiyet farklılığı üzerinden giden ayrışmaya rastlanmaktadır.³²⁶ İslamiyet'e inanan bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti hem İslamiyet'in gelenekleşmiş yapısını hem de modernitenin oluşturduğu değişim rüzgarını içinde sentezleyen yapısı Âyîne'de de izlenebilmektedir.

4.7.3. Boşanma

İslam dini neslin devamı için tek yol olarak evliliğin sürekliliğini teşvik etmiş, eşlerin evlilik birliğini, karşılıklı sevgi ve saygı ortamını olabildiğince korumaları istemiş, boşanmayı da ancak evliliğin sürmesine imkan kalmadığında başvurulacak son yol olarak görmüştür. Evlilik bağının önemli bir sebep bulunmadıkça keyfi şekilde sonlandırılmasına dini açıdan iyi bakılmamaktadır.³²⁷ Nisa suresinin 19. 20. ve 128. ayetleri eşlerini boşayan erkekleri korkutur niteliktedir. Hz. Muhammed'in boşanma konusundaki şu buyruğu aslında çok açıklayıcı şekildedir: "Allah katında hiç sevilmeyen helal, boşamadır." Nedensiz boşanmayı İslam dini

³²⁴ Davidoff, 2016: 30.

³²⁵ İbn-i Sina, 1992: 71.

³²⁶ Fraisse, 2005: 74.

³²⁷ Acar, 2010: 496-500.

yasaklar: “Onurları kuşkulu olmayan kadınları boşamayınız. Yüce Allah kadınları boşayarak yeni yeni kadın alan adamları ve kocalarından boşanarak yeni yeni koca alanları sevmez.”³²⁸

Osmanlı Devleti’nde evliliğin bitişi için gerekli boşanma kuralları vardır. Bu kuralların büyük bir çoğunluğu dini vecibelerden gelse de bazıları gelenek ve göreneklerin etkisiyle oluşmuştur. Bu kurallardan bazılarına değinilecek olursa ilk akla gelen evliliği bitirecek kişinin koca olduğu gerçeğidir. Kocanın değil başkasının da bitirdiği evlilikler vardır ama burada yine kocanın izin verdiği veyahut kocadan kaynaklı bazı etkenlerin olduğuna dikkat çekmekte fayda vardır. Boşanmanın gerçekleşmesi için evliliği bitirecek kocanın reşit olması ve akli melekelerinin yerinde olması şartı aranmaktadır. Çünkü akıl hastalarının ve çocukların nikaha son verme selahiyeti yoktur. İlginç olan şudur ki, bu şartlardan şu sonuç çıkmaktadır: Reşit olmayan ve akli dengesi yerinde olmayan erkekler evlilik yapabilir, ancak bu evlilikleri bitirmeye muktedir olamazlar. Oldukça farklı bir bakış açısına sahip olan bu yaklaşım tartışma konusu olmaya açıktır. Boşanma ile ilgili diğer kurallara devam edecek olursak bir diğer kural da kocanın uykusunda söylediği boşanma isteğinin bir geçerliliğinin olmamasıdır. Yalnız sarhoş olan erkeğin talakı³²⁹ ve talaka zorlanan kişinin talakı geçerli kabul edilir. Koca iddet süresi boyunca talakını geri almamışsa talakı geçerli sayılır ve boşandığı karısıyla tekrar evlenemez, boşadığı karısıyla tekrar nikah kıyabilmek isterse “hülle”³³⁰ denilen bir yöntemle başvurmak zorundadır.³³¹

Diğer devletlerde boşanma eylemiyle ilgili değişimler 19. yüzyılda yaşanmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sadece yasal bakımdan değil sosyal bakımdan da oldukça katı bir boşanma görüşünü inşa ettiği görülmektedir. İtalya’da 1796’dan 1815’e kadar boşanmaya izin verilmiştir, Fransa’da ise 1816’da dinsel nedenlerle boşanma yasadışı hale getirilmiş olsa da 1884 yılında Naquet Yasası’yla boşanma yeniden yasal hale getirilmiştir. 1857’ye kadar boşanmaya izin verilmemesine rağmen dinsel onaylamayla ayrılma gerçekleşebiliyordu ki bu da neredeyse sadece zenginleri kapsamaktaydı. Çünkü parlamentonun kararıyla boşanmanın cezai bedeli azımsanmayacak tutarlardan oluşmaktaydı. 1857 tarihli Boşanma Yasası’yla boşanma yasal bir hale getirildi. Tüm bu yasal süreçlerin sonucunda Fransa’da 1851’den sonra şiddet ya da terk nedenleriyle boşanmalara başvuran kadınlar görülmüştür.³³²

³²⁸ Celal Nuri, 1993: 98.

³²⁹ Talak, İslam Hukuk literatüründe evlilik birliğinin koca ve belli durumlarda kadın tarafından tek yanlı irade beyanıyla sona erdirilmesi demektir. Acar, 2010: 496-500.

³³⁰ Hülle, Üç talakla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Köse, 1998: 475-477.

³³¹ Art, 1996: 55.

³³² Fraisse, İstanbul, 2005: 107-108.

Evliliğin birliğini öven yaklaşımıyla Âyîne dergisinde boşanma ile ilgili ciddi bir başlığa rastlanmamıştır. Toplumun eğitime arzusuyla yol alan derginin istenmeyen davranışları akla getirmeme düşüncesiyle boşanma konusundan uzak durduğu düşünülebilir. Boşanma ile ilgili bir başlık bulunmamasına rağmen Hamdi isimli bir yazar tarafından *Garib Bir Vakı'a* başlığı altında anlatılan olay Osmanlı Devleti'nde boşanmaya dair yaklaşıma dikkate değer bir örnektir.

Garip Bir Vakı'a ismiyle dergide yayımlanan yazıda evlilikle ilgili bazı kurallara değinilmiştir. Öncelikle evliliklerde kadının erkekten genç olmasının sorun arz etmediği dikkat çekmektedir. Farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı toplumunun millet tabirini çekinmeden ifade ettiği ve bunda ayrıştırma amacı gütmeyeceği açıktır. Kocasından izin almadan evli kadının uzaklaşamayacağı, kocanın ruhsat vermesinden anlaşılabilir. Ayrıca Mısır'a giden kadına mehr verilmesi İslam hukukunun gerekliliklerinin yerine getirildiğini göstermektedir. Yalnız bu olay muhtemelen Osmanlı toplumunda çok da kabul edilebilir bir durumu yansıtmadığı için ilginç bulunup dergiye alınmıştır. Çünkü Müslüman bir kadının kocasından uzaklaşarak keyfi bir durumdan ötürü başka bir coğrafyaya gitmesi çok da kabul edilebilir bir durum olmasa gerek.³³³

Vekaletle, mektupla nikah akdi ve boşanma işlemini gerçekleştirmek mümkündür. Mektupla ve vekalette boşanmanın birçok nedeni olacağı gibi, akla ilk olarak erkeğin evinden uzaklaşmış olsa da o evin geçimini nafaka ile sağlama zorunluluğu gelmektedir. Sefere giden veya uzak bir yere yerleşerek burada yaşamını devam ettirme arzusunda olan erkeklerin bu süre zarfında nafaka ödememek için boşandıkları bilinmektedir.³³⁴

Fatma Aliye, boşanma konusunda örnek bir olayı anlatırken boşanma konusunda kadınların erkekler gibi haklara sahip olması gerektiğini savunur hatta Antakya'da kadınların neden belirtmeksizin çeyizlerinde getirdikleri mavi bir ferace giyerek boşanabildikleri bilgisini vermektedir.³³⁵ Antakya kadınlarını daha akıllı varsayan Fatma Aliye dönemin Osmanlı toplum yapısından farklı düşünceleriyle kadın hakları savunucuları arasında yer almaktadır.

4.7.4. Âyîne Dergisine Yansıyan Kayınvalide İle Gelin İlişkileri

Her toplumun, her medeniyetin hatta her kültürün aile kurumuna yaklaşımları farklı özellikler gösterebilir. Bu farklılığın ortaya çıkışı bireyler arasındaki ilişkileri de belirleyici kılar. Aile en genel tanımıyla, üyelerinin biyolojik ve psikolojik olarak birbirine bağlı, aynı ortamda yaşayan ve ekonomik ortaklıkları olan, her üyeye ait olan ödevlerin olduğu bir gruptur.

³³³ Hamdi. "Garip Bir Vakı'a", *Âyîne Dergisi*, 32: 3-4.

³³⁴ Art, 1996: 110.

³³⁵ Fatma Aliye, 2009: 110-111.

Ailenin oluşması için gerekli olan evlilik ise bir kadının ve bir erkeğin devlet vasıtasıyla yapılan bir sözleşme ile başlayan, devletin üzerinde kontrol hakkı olduğu ilişki sistemidir. Bu sistem içindeki bireylerden gelin ve kayınvalidenin ilişkileri aile refahı için çok önemlidir. Fakat gelin-kayınvalide ilişkileri sadece ikili ilişki olarak ele alınmamalı, kocanın da dahil olduğu üçlü bir ilişki olarak görülmelidir.³³⁶ Türk toplumunda gelin ve kayınvalide ilişkisi akla ilk olarak çatışmayı, iktidar ve güç mücadelesini getirmektedir. Yüzyıllardır tüm toplumlarda süren gelin kayınvalide çatışmaları Türk toplumunda da türkülere, manilere, fıkralara malzeme olmuş bir konudur. Bu çatışmalara sebep olarak başkasını yönetme isteği, ön yargılar, kişilik farkları, gelinine baskın olma arzusu, gelinin bağımsız olma isteği, kayınvalidenin kıskanması, iki tarafın birbirini rakip olarak görmesi, kayınvalidenin hem oğlan annesi olması hem de yaşının verdiği tecrübeden dolayı sözünün dinlenmesini istemesi, gelinin rahat, bağımsız yaşamak istemesi gibi nedenler sayılabilir.³³⁷

Civelek, toplumsal bir yara olarak var olmuş ve hala devam eden gelin kavramını şöyle ifade etmektedir: “Gelinlik mertebesi ise soyutlamanın en derin halidir.”³³⁸

Âyîne dergisinde kayınvalide ve gelin ilişkisinin işlendiği bir yazı gereği bu başlık açılmış olup Osmanlı döneminde gelin kayınvalide ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.³³⁹

Eski zamanlardan beri ‘adet hükmüne girmiştir ki kayın valide ile gelinler arasında hiç yokdan bir soğukluk peyda olarak git gide bir niza’-ı daimiyi netice vermekte ve ma’azallah ba’zı def’alar bu hal güveyinin canna geçerek zevcesinden ayrılmak gibi fenalıkları meydana getirmektedir. Ba’zı kere erkek, ya’ni güveyi validesiyle zevcesinin ayrı ayrı layık oldukları hoş mu’ameleyi birisi hakkında aşurur ve diğeri hakkında kasar da bu sebeble anların arasına ziddiyet ve rekabet girmesine ba’is olur.³⁴⁰

Makalede gelin ve kayınvalide arasındaki ilişkilere yer verilirken erkek açısından da değerlendirmelerde bulunulmuştur. Başta gelin ve kayınvalide arasında hiçbir neden yokken bir soğukluk çıkabileceği ifade edilmiş fakat aslında bu soğukluğun altında yatan nedenler sıralanmıştır. Sıralanan soğuklukların sürekli hale gelmesinin eşlerin ayrılıklarıyla sonuçlanacağı ifade edilmektedir. Hiçbir neden yokken çıkabilecek soğuklukların olası nedenleri sıralanırken (ki burada içinde büyük bir tezatlığı barındırmaktadır) ilk neden olarak erkeğin iki tarafa da vermesi gereken ilginin eşit olarak dağıtılmaması ve orta yolun bulunamaması olarak karşımıza çıkar. Bu durumda rekabet ortamının ortaya çıkabileceği ve devam etmesi halinde bu halin en çok erkeğe zarar verebileceği ortadadır.

³³⁶ Aydın ve Canel, 2018: 3.

³³⁷ Kuru: 2016: 64.

³³⁸ Civelek, 2016: 89.

³³⁹ “Kayınvalide İle Gelin”, *Âyîne Dergisi*, 8: 1-2.

³⁴⁰ “Kayınvalide İle Gelin”, *Âyîne Dergisi*, 8: 1-2.

Valideler ciğer paresinin nice müddetler meşakkat ve zahmetine ve daha nice huysuzluğuna katlanur. Fakat bir kere oğlunu evlendirdi mi, artık andan sonra kendi hakkında zerre kadar bir kusurunu hiss edecek olsa güya yabancı bir taraftan gelmiş gibi derhal anı hayatına haml ede ve efkardan efkara saparak nihayet her hareketini muvazeneyle aldığı gelini tarafından ilka olunmuş bir desise olduğuna hükmeder.³⁴¹

Soğuklukları iki taraf açısından irdeleyen yazar, valide açısından çocuğunun yaşattığı tüm zorluklara ve kötü huylarına katlanan validenin evlendikten sonra oğlunun bir kusuru olması halinde bu kusuru geline bağlayacağını ifade etmektedir. Zira “el kızı” olarak nitelendirilen gelinden kayınvalidesine “anne” kayınvalidenin de “kızım” demesi beklense de aslında sözde kalan bu yaklaşımın karşısında özde soruna yeni gelene yani geline bağlama toplum yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü evliliğin ilk yıllarında el kızını ev kızına dönüştürme çabası gelin ve kaynana arasında mücadeleler yaşanmasına sebep olmaktadır.³⁴²

...Gelelim gelin hanımlara. Anlar da sevda-yı muhabbetini ve hoş mu’amelesini yalnız kendüsüne hasretmek istediğı ve gözünün bebeğinden kıskandığı kocasının sebep-i vücudu olan validesine hürmet ve ita’atini kendi zu’munca haddenden ziyade görerek ve valideye edilen ri’ayet ve ita’at, zevciyyet muhabbetine, hele o sırada (insanlık hali bu ya) zevcinin şiddet ve hiddet halini görürse hulyası yolunda olduğunu ve iş zanni ile çıktığını yakinen anlamış gibi evde biri tarafından bir burun peyda eder.³⁴³

Gelin penceresinden bakıldığında ise, sevdiği ve önemseydiği eşinin var olma sebebi olan validesine olan itaat ve riayetine karşılık eşinden şiddet ve hiddet görmesi kadında başlayan soğukluğun bir diğer nedeni olarak ifade edilmiştir. Aslında 19. yüzyılın sonunda, cariyeliğin yok olup, evlatlıkların yaygınlaşmaya başladığı dönemde, toplumda ortaya çıkan değişikliğin yansıması bu metinde görülür. Bu değişiklik görücü evliliğine karşı aşk evliliği temasının ortaya çıkışıdır. Orta sınıf Osmanlı kadınları aşktan çok şey beklemişlerdir. Özellikle aşkla kurulan evliliklerin daha eşitlikçi olması ve kadının cinsel ihtiyaçlarının toplumda kabul edilebilir hale gelmesi şeklinde karşımıza çıkan beklentiler kadınlara göre onları “öteki kadın” statüsünden kurtaracaktı ama yazıdan da anlaşılacağı üzere durum pek de öyle olmamıştır.³⁴⁴ Âyîne dergisinde geçen yazıda kayınvalide ve gelin arasında yaşananlar ise kavgaya sebebiyet verip kayınvalide-gelin çatışması denilen kavgayı yaratmaktadır. Bu kavganın yaşanması ile erkek birçok sorun yaşamaya başlar. İki taraftan hangisi haklı sorusuyla devam eden yazar, valide açısından baktığında anne olarak yaptığı fedakarlıklardan sonra gelin ile çene

³⁴¹ “Kayınvalide İle Gelin”, *Âyîne Dergisi*, 8: 1-2.

³⁴² Davidoff, 2016: 31.

³⁴³ “Kayınvalide İle Gelin”, *Âyîne Dergisi*, 8: 1-2.

³⁴⁴ Davidoff, 2016: 33.

yarıştırmasının doğru olmayacağını, gelin açısından ise validenin kocanın varlığına sebep olduğunu, validenin zahmetleriyle eşin terbiye edildiğini ve gelinin gelecekte valide konumuna gelebileceğinden kendine çekidüzen vermesi gerektiğini söyler. İnsan psikolojisinin aile ilişkilerine yansımaları olan bu makale aile bireylerinin görevleri ve beklentilerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yazar konunun devamında “Bana kalursa yukarıda verdiğimiz ve aşağıda vereceğimiz tafsilatdan iki tarafın dahi haksızlığı meydana çıkar.” İki tarafın da haksız olduğu sonucunu çıkarttığını söylese de makalenin geneline bakıldığında kadın mı erkek mi tarafından yazıldığı belli olmayan makalenin valide yanlısı bir tutum sergilediği ortadadır. Çünkü validenin:

Ömrünün en ‘aziz, en kıymetli vaktini çocuğunun terbiyesi yolunda sarf ettiği ve kendi rahatını böyle bir vakitte beklediği halde, bil’akis fena mu’amele görmesi nefesine ne kadar güç geleceğini ve bu suretle o valide fena huylarında bile ma’zur tutulmak lazım geldiğini gelin hanım anlamak isterse gelecek de kendisini düşünsün ve ana göre ıslah-ı nefis eylesün.”³⁴⁵

sözleriyle kayınvalidenin çocuğu için yaptığı fedakarlıklara değinerek bu nedenden ötürü gelinin kayınvalidenin kötü huylarını mazur görmesi gerekliliği ifade edilir.

Yukarıda incelediğimiz Âyîne dergisinin *Kayınvalide ile Gelin* başlıklı yazısında yer bulan yazıda aile ilişkilerinde en gergin nokta olan kısımdan bahsedilmiş olup temel anlamda günümüz gelin-kayınvalide ilişkilerinden çok da farklı olmadığı söylenebilir.

4.8. Kılık Kıyafet

Behaviour, kadının aileyi temsil etme yönüne dikkat çekmiştir. Kadın bu anlamda öncelikle kendine karşı kendini temsil etmektedir. Ev içinde üstünkörü giyinse de sokağa çıktığında veya konuk ağırladığında süslenir. Süslenmenin iki yanı vardır. Biri kadının toplumsal saygınlığının gösterilmesini, diğeri de kadının kendine hayranlığının gösterilmesini sağlar. Güzel olmaya çalışmak, giyinmek, kadın için yuvasına sahip çıkma olarak yorumlanan, ev işi gibi kişiliğini kendine mal etmesini sağlayan araçlardan biri olarak görülmüştür.³⁴⁶ Kadının, bu düşüncelerle oluşturduğu davranışlar, moda olgusunun oluşmasını sağlamış ve her dönemde de varlığını sürdürmüştür.

³⁴⁵ “Kayınvalide İle Gelin”, *Âyîne Dergisi*, 8: 1-2.

³⁴⁶ Behaviour, 1993: 167-168.

4.8.1. Tanzimat Döneminde Kıyafetlerde Gerçekleşen Dönüşümler

Osmanlı topraklarına Batı kıyafetlerinin girişi 19. yüzyılda gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında artan reform ihtiyacı Osmanlı yöneticilerini Avrupalı güçlerin yaptıklarını örnek almaya ve devletin gücünü İstanbul'da merkezileştirmeye yöneltmiştir. 19. yüzyılda sayıları artmış olan Osmanlı memurlarını Avrupa'dakine benzer takımlar giymeye zorlayan yönetmelikler çıkartılarak memurların kılık kıyafetlerindeki değişim süreci resmileştirilmiştir. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı toplumunu vücuda getiren değişik milletlerden insanların farklı kıyafetler giymeye zorlanması geçmişten kopuşun önemli göstergelerinden biri olmuştur. Bu nedenle memurların kıyafetlerindeki değişim yeni düzene geçişin bir simgesi olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kılık kıyafet anlamında başlayan bu değişimler 19. yüzyıl başlarında bazı farklılıkları da ortaya çıkarmıştır. Örneğin bir taraftan daha önceleri kıyafetlerle belirginlik kazanan etnik ve dini sınırlar neredeyse ortadan kalkarken diğer taraftan yeni giyim tarzını benimseyenler için çağdaş ve seçkin tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. Kıyafetlerle yaratılan farklılıklardan biri de cinsiyetler arasındaki ayrım olmuştur. Karşı cinse mal edilmiş kıyafetleri giyen kadınlar ya da erkekler şaşkınlığa, karmaşaya, saldırganlığa ve benzeri tepkilere neden olmuştur. Ayrıca diğer bir sorun da farklı kıyafetlerin sınıf ayrımını göstermesi olmuştur. Victoria Dönemi İngiltere'sinde üst sınıfa ait kadınların modadaki gelişmeleri takip etmesine müsaade edilirken orta sınıftan bir kadının güzel elbise sevgisi ya da düşkünlüğü münasebetsiz bir davranışın göstergesi olarak kabul edilmiştir.³⁴⁷ Son dönem Osmanlı toplumunda bir kızın çarşafa bürünmesi çocukluktan çıkıp erişkinliğe geçtiğinin göstergesiydi. Osmanlı toplumunda sadece Müslüman kadınların sarı renkli ayakkabı giyebilmesi milletler için konulan kıyafet kodlarına bir örnektir. Bir kadın sadece kadınların bulunduğu bir grup içinde ya da ailesiyle evin içindeyken daha rahat davranabilirken, ailesinin yakın çevresinden olmayan erkeklerle ilişki kurmak zorunda kaldığı kamu alanında daha mütevazı olması gerekmektedir. Tevazu ya da tevazunun yokluğunu göstermenin bir yolu da kişiliğine uygun giyinme tarzıdır. Osmanlı toplumunda uygun giyinmemiş bir kadın eğlence konusu olabilir hatta daha kötüsü dışlanabilirdi. Bu nedenle ulusal kıyafet arayışının odak noktası kadının kıyafetinin özellikleridir. Kendi kimliğini korumaya çalışan bir devlet, kadınların geleneksel kıyafetini muhafaza etmeye çalışmalıdır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin modern bir devlet olduğunu gösterme arzusuyla kendi kimliğini de devam ettirme arzusu çatışmaktaydı. Kadınların evleri dışında giydikleri modern giyim tarzını hükümet kabul etmemekteydi. Fakat hükümet, bürokratların eşlerinin ve kızlarının evlerinde ne giyeceklerine karışmamaktaydı.

³⁴⁷ Van Os, 2002, 131-137.

İşte bu mahrem alanda bahsettiğimiz kadınlar Osmanlı hükümetinden bağımsız olarak kendi modernitelerini³⁴⁸ göstermek için Avrupa modasından kıyafetler giymeye başlamıştır.³⁴⁹ Müslüman toplumların genelinde ev dışı giysi, kadının daha doğrusu erkeğin, hatta devletin namusunu korumaya yönelik amaç çerçevesinde şekillenmiş olup ve bu doğrultuda Müslüman-Türk kadınının haricindekilerde kıyafet sınırlamalarına gidilmiştir. Ev içinde giyilen giysiye ise karışılmamıştır. Ev giysisinin gösterişi ve şatafatı ailenin zenginliğini çevre kadınlara göstermek için bir araç olarak kullanılmıştır.³⁵⁰

19. yüzyıl sonlarında İstanbul’da bulunan kadın seyyahlardan Georgina Max Müller Osmanlı Devleti’nde gözlemediği değişimleri şöyle ifade etmiştir:

Bir Türk kadının sürdürmek mecburiyetinde olduğu hayatın tam idrakine varmak bizim için çok zor, hatta imkansız. İnşallah Türkiye ile Avrupa memleketleri arasında ilerleyen bu münasebetler neticesinde ümit edelim ki Türk kadınının hayat şartlarında bazı değişiklikler meydana gelsin. Erkeklerin, şark kıyafetlerini terk ettikleri gibi, belki zamanla kadınlar da bir gün bu yaşmak ve feraceden kurtulurlar.³⁵¹

Tanzimat ile başlayan yeni yaşam tarzı ardından birtakım yenilikleri de getirmiş ve toplum içinde farklı düşünce kalıplarının oluştuğu görülmüştür. Bu farklı düşünce kalıplarından olan Batı’yı takip edenler ve gelenekselliği devam ettirenler arasındaki tartışma Âyîne dergisinde karşımıza çıkmaktadır.

Gayrimüslimlere Tanzimat’tan sonra tanınan toplumsal haklar sonucunda, değişen gayrimüslim kadınların Beyoğlu’nda erkeklerle serbestçe sinema, kafe, bar gibi mekanlara gidebilmesi, genç Osmanlı kadınları arasında cinslerin birbirinden ayrılması kuralı olan haremlik-selamlık tarzındaki Osmanlı yaşamına tepki duyulmasına neden oldu. Türk kızları Pera ve çevresindeki gayrimüslim kadınların yaşamlarından etkileniyor ve onlar gibi giyinip gezinmek istiyorlardı. Eğitimin ve çalışma yaşamına katılımın artmasıyla birlikte genç kadınlar peçelerini kaldırdı ya da inceltti. Siyah bol çarşafın yerine pelerin ya da mantoya benzer dış esvaplar moda oldu.³⁵²

³⁴⁸ “Modernite ise modernleşme sürecine daha dışarıdan bakabilen ve hatta ona karşı eleştirel bir tavır alışı da içeren bir kavramdır. Modernite terimi Avrupa’da belirli bir tarihi dönemde yaşanan büyük ve köklü değişimlere tekabül eder. Başka bir deyişle modernite on yedinci yüzyıla beraber Avrupa’da toplumsal, siyasal ve kültürel alanda görülen değişiklikleri, yeni toplumsal hayat ve örgütlenme biçimlerini ifade eder. Dolayısıyla modernite, geleneksel topluma ve geleneksel toplumun kurumlarına karşı toptan bir meydan okumayı içerir. Modernite kutsal temelli bir toplum temelini karşın, akıl temelli bir toplum tasarımı ifade etmek için kullanılmaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bk. Çiçek, 2015: 271-284.

³⁴⁹ Van Os, 2002: 134-135.

³⁵⁰ Kıranlar, 2007: 312.

³⁵¹ Akgökçe: 2001: 62.

³⁵² Zihnioğlu, 2016: 109.

Âyîne dergisinin 32. sayısında *Bir Hanım Tarafından Varakadır* başlıklı yazıda giyim kuşamla ilgili şunlar paylaşılmıştır:

“...gazetenizin 31 numarolu nüshasını alur almaz nihayete kadar gözden geçirdim. Havadise dair bir şey yoğise de gözüme çarpan muhavereyi tekrar tekrar okudum. Hem birkaç hanıma da okudum.” Derginin 31 numaralı sayısına ulaşamadığı için yazarın bahsettiği muhavere tam olarak bilinmemekte olup yazıyı gönderen hanımefendi metnin içeriğinden bahsettiği için fikir sahibi olunabilmektedir. 31 numaralı nüshada bulunan yazıyı gezmeye gittiği evde bulunan kadınlara da okuyup konu hakkında konuşmaya başlayan yazar karı koca arasında elbise alma üzerine geçen bir bahsi aktarmaktadır. Yazıyı gönderen kadın bulunduğu ortamdaki kadınlarla yazı hakkında konuşurken ortama gelen başka kadınlarında bu tartışmaya katılmasıyla birlikte yeni giyim tarzları hakkında farklı görüşler hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Bu hanımlar da söze karışdılar. Anlaşılar ya, cem’iyyetimiz erkekler beyninde karılar hamamı denilen sözün ‘aynı oldu. Ne ise herkes fikrini söyledi. Zevkin müdafa’ası yolunda görenlerden ise istihza edenler ve zevceye hak verenler ziyade idi. Maksadım şurasını anlatmak olduğundan bir taraf diğerinden çok idi demekle geçişdiremeyeceğim. Şimdi hanımların süs merakı ma’lum. Ya zihnini olanca ‘akıl ve fikrini ve hakikatde parasını bu yola sarf edenler öyle cümleye ‘aid büyük düğün yok, vazife filan bilmezler. İşte cem’iyyetimizde bu kısımdan hanımlar da var idi. İlk sözleri şu oldu: Allah Allah, insan hiçbir iki kat elbise ile koca bir yazı nasıl geçişdirebilir? Hem de anlaşılan (ya’ni zevc ile zevce muhaveresinden anlaşılan) o hanımın rubaları geçen yazdan kalma imiş. Eğer bir sözün geçdiği sahit ise şaşarım o kariya ki şimdiye kadar zevcinin va’dlerine inanub da yazlık yapırmamış –baya (...) sa’at alacak imiş. Sa’at başka, ruba başka- vallahi ben olsam sa’at va’d eden adama iki kat temiz elbise aldırır idim. Evet efendim hiç sa’at eski ruba ile takılır mı? Hem de anın kordonu var.³⁵³

*Zevc İle Zevce Beyninde Muhavere*³⁵⁴ isimli yazıya atıfta bulunan hanımefendi gezmeye gittiği sırada karşılaştığı kadınlarla bu konuyu konuştuklarını ifade ederken diğer hanımların iki ruba ile yaz mevsiminin geçmeyeceği ve saat almayı vaat eden adama ruba aldırarak gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Yazıda genel olarak dikkat çeken taraf Osmanlı kadın profillerinde oluşan farklılıktır. Bu farklılık bir grup kadının zevk ve sefayı düşünen, eşinin ve kendisinin parasını kılık kıyafete harcayan yani derginin aktardığı şekliyle israfa yönelen diğer

³⁵³ “Bir Hanım Tarafından Varakadır”, *Âyîne Dergisi*, 32: 2-3.

³⁵⁴ Kadın erkek arası ilişkiler konusunda işlediğimiz bu başlığın kadınlar arasında bir tartışmaya mahal vermesi oldukça dikkat çekicidir. Tarafgirliğe giden bu tartışma devletin içinde kopan fırtınaların Osmanlı kadınına yansımaları ve sonucunda oluşan farklılıklar olarak değerlendirilebilir. “Zevc İle Zevce Beyninde Muhavere”, *Âyîne Dergisi*, 30: 3-4.

grubun yazıyı kaleme alan hanımefendi gibi akıllarıyla davranan, daha fazlasına sahip olmayı israf olarak gören kadınların oluşturmasından kaynaklanmaktadır

Zevecinin halini, vakt ü zamanı düşünmeyen şunu isterim, bunu isterimden başka söz bilmeyen zevceye ne demeli? Hemen Allah bu gibilere insaf versün. Ben bu sözde yalnız kalmadımsa da vakit dar olduğundan dağılışdık ve varakacığımı Âyîne göre isem pek memnun olurum.”³⁵⁵

Varakayı yazan hanımefendi moda akımının etkisinde sürüklenen kadınları kocalarının durumunu bilmeksizin isteklerde buldukları için yadırgamış ve bu kadınlara Allah insaf versin diyerek yazısını bitirmiştir. Sözlerini varakayı dergide görmekten memnun olacağını belirterek bitiren kadının, Osmanlı kadınının düşüncelerini aktaran ve süreli yayınları takip eden tarafını yansıtan aydın bir kadın profili olduğu söylenebilmektedir.

4.8.2. Moda Olgusu ve Sonuçları Üzerine

Kadınlarda kılık kıyafette meydana gelen değişim 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kadın dergilerinde de rahatça görülebilmektedir. Okuma yazma oranının çok düşük seviyede ve bu yayınlara ulaşabilenlerin sınırlı sayıda olduğu bilinmesine rağmen, dergilerin Avrupa modalarını kadınların ilgi ve merakını cezbedecek şekilde sunmaları, kadınlar arasında moda olgusunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bilhassa, dergilerde kıyafetlerin nasıl dikileceğine dair dikiş tekniklerine yer verilmesi sadece bir kesim için değil toplumun tüm kesimleri için yeni modaları ulaşılabilir kılmıştır. Özellikle, İstanbul hanımları Avrupa modalarını daha yakından takip ederek son modaya uygun kıyafetlere sahip olabilmek için “modsitra” denilen Rum ve Ermeni terzilere başvurarak modayı takip ederken, toplumun genelini oluşturan mütevazı Osmanlı kadınlarının modaya ayak uydurmalarının yolu kendi kıyafetlerini dikmekten geçecektir. Edebiyattan sanata, tarihten ev idaresine kadar pek çok konunun ele alındığı kadın dergilerindeki haberler, fotoğraflar, görüşler yeni modaların öğrenilmesini sağladı. Modern insan ne giyer, ne düşünür, nasıl davranır, nelerle ilgilenir sorularının cevapları, bazı dergi ve gazetelerde önemli yer teşkil etti. Dergilerde giyim-kuşam-aksesuar-saç-makyaj gibi pek çok konuda bilgiler verilmesiyle, Avrupa'nın son modaları kolay bir şekilde Osmanlı kadını tarafından da takip edilmeye başlandı. Avrupa'da ve özellikle Paris'teki moda dergilerinde yer alan modeller, giysi kalıpları, biçki dikiş terimleri bazı Osmanlı kadın dergilerinde yayınlanarak Osmanlı kadınının bilgisine sunuldu. Böylece sadece üst tabakadaki hanımlar değil orta halli ailelere mensup ev hanımları da Paris'ten örnek alınan modelleri öğrenebiliyorlardı. Dergi sayfalarında yer alan, biçki-dikiş tekniklerinin anlatıldığı,

³⁵⁵“Bir Hanım Tarafından Varakadır”, *Âyîne Dergisi*, 32: 2-3.

“patron” denilen giysi kalıplarının verildiği moda sayfaları sayesinde, artık tüm hanımlar beğendikleri elbise modellerine hüneleri aracılığıyla kolayca ulaşabileceklerdi.³⁵⁶ Bu konuda kadınların en büyük yardımcısı dönemin kadın dergileri olsa da *Âyîne* bunlardan birisi değildir. Çünkü *Âyîne* dergisinin tüm sayılarını incelememize rağmen modayı takip etmek için yardımcı bir ögenin bulunmamasının yanında modayı israf olarak gösteren yazıların varlığı dikkat çeker.

Dünyada hiç bir kimsenin inkar etmeyeceği vechile her bir kalb bir istirahat ve sa’adet arzusunda olub kane aranılan huzur ve sa’adet elmas ve incü içine gark olmakdan ve ‘urba ile gezmekden ‘ibaret imiş gibi kendüleri şayan-ı gıpta olan hanımlar üst tarafındaki hanımları görüb kendisinin küpeleri kaleminin taşından olduğuna teessüf ile pırlanta taşından bir küpe edinmek ve çift katlı ‘urbalar alarak izhar-ı tefevvük etmek için olanca iktidarını sarf eylemeğe çalışarak emeline nail olub öteki hanımda müsavâtı kibir ve ‘azametine yediremediği cihetle küpeyi ve ‘urbayı ikilemek gayretine düşer ki varyiyetin merete-i kusvasına varmış ve hakikaten iltizam-ı rahat edecek olsa elhak rahat edebilecek olan böyle hanımlar bir emel-i na-hemvar sebebiyle ve birbirlerine tefevvük da’iyesiyle gönülleri hiç bir vakitte üzündiden hali kalmaz ki rahatsızlığın birincisi şu gönül üzündüsüdür.³⁵⁷

Âyîne dergisinin 38. nüshasından alınan bu bölümde bazı kadınların giyimleri ve ziynetleriyle üstünlük yarışı sergiledikleri ifade edilmektedir.³⁵⁸ Bu üstünlük yarışının kadınlara sadece üzüntü verebileceği yazar tarafından ifade edilmiştir. Yazıdan da anlaşıldığı üzere Osmanlı kadınları arasında elmas, pırlanta ve kıyafet yarışı vuku bulmaktadır. Yazar bu durumun daha da artmış bir şekli olarak kadınların kendinden daha iyi bir varyiete sahip kadınları kıskandığını ve bu kıskançlığı kendilerini üzme kadar götördüklerini söylemektedir.

Âyîne’de belirtilen bu bölümde de görüldüğü gibi artık farklı giyinme arzusu Tanzimat’la birlikte yeni yaşam tarzının Osmanlı kadını üzerinde yarattığı beklentilerin bir sonucu olarak ifade bulmaktadır. Bu dönem Osmanlı kadının dış görüntüsüyle Avrupalı hemcinslerine benzemek için adeta bir yarış içerisine girdikleri bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Merak ve özentî ile başlayan batıya uygun giyinme çabası, belli bir süre sonra yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere modernleşmenin ve saygınlık kazanmanın bir göstergesi haline gelmiştir. Öncelikle erkeklerde başlayan bu anlayış, saray hanımlarını ve İstanbul’un yüksek tabakaya mensup hanımlarını etkisi altına alarak moda kavramının Osmanlı toplumunda kabul görmesini ve basında yer bulmasını sağlamıştır.

³⁵⁶ Demir, 2016: 71-74.

³⁵⁷ “Bir Kadın Tarafından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyîne Dergisi*, 38: 1-4.

³⁵⁸ “Bir Kadın Tarafından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyîne Dergisi*, 38: 1-4.

Bazı hanımlarda güzel yiyüb güzel içmek ve daima yeni yeni rubalar ve moda esvab giyüb sokakları enine boyuna gezmek heves ve sevdasında buldukları cihetle şayed noksan süsden dolayı bir sokaktan kaldılar mı kendilerini yiyüb bitirirler. Ya hele bulunduğu derd ve kederler içinde halinden bizar olanlar karşularında bin naz ve ne'am, bin 'izzet ve ikram ile büyümüş ferah-ban ile 'ömür sürer. Farz ve kıyas eyledikleri hanımları her vakit dillerinden düşürmek istemezler³⁵⁹

Âyîne dergisinin 38. nüshasındaki yazıya göre, bazı kadınların üstünlük yarışında olduğu görülmektedir.³⁶⁰ Kadınların da bu yazıda olduğu gibi sırf kendileri için rahat yaşama arzusunda oldukları belirtilmektedir. Bu düşünce tarzında olan kadınların mektubu gönderen hanımefendiye ulaşamadıkları için üzüntü içinde buldukları görülür. Şüphesiz ki kadınların içinde bulunduğu üzüntü bir şekilde ev ortamına da yansımıştır.

Hanımlar şimdi biraz düşünelim. Evlerimizde daima eksik olmayan gürlüdüler, zırlıdılar hep şu süs belasından ötürü değil midir? Hay bunu yaşamadım. Hay düğüne giyinmiş ruba ile gitdim. Yok şunu isterim, yok bunu isterim da'vaları olmaz mı? Bunlar da diğer hanımlara bakmaktan ilerü gelmez mi? İşte alayış, bir meteliğe gıpta-keşlikler ve haline razı olmayub da daima gönül üzüdüleri çekişlerine sebep ve hikmetinden ilerü gelir...Ey mihen ve meşakkatsiz ve tahammülleri olmayan ve çeşm-i alayışına perde-i cehl çekilmiş olan hanımlar, kadıncıklar rahatı ve sa'adeti elmas ve incülerle ve güzel ve moda rubalarla hasil olur i'tikadında bulunduğumuz halde hallerimizden nasıl müteşekkiye olmayalım? Zahiren sa'adette gördüğümüz hemcinslerimize nice gıpta ve belki hased etmeyelim.³⁶¹

Âyîne'nin makalesinde görüldüğü üzere moda kadınları israfa yönlendirmektedir.³⁶² Bazı kadınlar moda takibi için yapılan israfların aile bütçesine ağır bir yük getireceğini savunmaktaydılar ki Âyîne dergisinde çoğu kez karşılaşılan yaklaşım bu yöndedir. Ailesindeki kadınların taleplerini karşılayacak olan kocalar bu taleplerle başa çıkamayınca ev içinde gördükleri asık surat neticesinde dışarıya yönelecekler, ev dışında kendilerine bir eğlence arayışına gireceklerdir. Bazı kocalar günlerini fahişelerle, kumarla ya da ahlak dışı faaliyetlerle geçirir hale gelebilirlerken bazıları da kadınların taleplerini karşılayabilmek için maaşını desteklemek amacıyla yolsuzluğa başvurabileceklerdir. Hangisi olursa olsun gelen israf devletin yozlaşmasına neden olabilecektir.³⁶³

³⁵⁹“Bir Kadın Tarafından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyîne Dergisi*, 38: 1-4.

³⁶⁰ “Bir Kadın Tarafından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyîne Dergisi*, 38: 1-4.

³⁶¹ “Bir Kadın Tarafından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyîne Dergisi*, 38: 1-4.

³⁶² Modanın gelişimiyle birlikte israfa yönelme genel olarak tüm toplumlarda yaşanmıştır. Mütevazı orta sınıf kadınları ve işçi kadınlar bile o zamana kadar hayal edilemeyen bir tercih yelpazesinin coşkusuyla yaşadılar. Eskiden on yıl boyunca aynı mavi ya da gri elbiseyi giyen bir kadın artık her yıl değişik renkte birkaç patiska elbise satın alabilirdi. Ayrıntılı bilgi için bk. Knibiehler, 2005: 310.

³⁶³ Van Os, 2002: 139.

Tanzimat ile birlikte başlayan ve Meşrutiyetle kimliğini bulan Osmanlı kadın hareketinin biçimlendirdiği Osmanlı kadını kendine model olarak Batı'daki hem cinslerini almış ve onları taklit etme yoluna gitmiştir. Batı kadınının yaşam biçimlerini, giysilerini 18. yüzyıldan itibaren kendi gelenekleriyle biçimlendirmeye çalışmıştır. İslamiyet'le ve tanımlanan geleneklerin etkisinden bağımsız gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hakları genişlemiş, yenilenmiştir. Gayrimüslimlerle başlayan kılık kıyafet değişikliği üst sınıf bürokratların ailelerinde de kendini göstermiştir. Peçe, bu dönemde yüzü saklamaktan ziyade bir aksesuar olarak kullanılmıştır. Avrupa kadın kıyafetlerinde görülen yandan düğmeli botlar, çoraplar, eldivenler bu dönem Osmanlı kadınlarında da görülmeye başlanmıştır. Peçesiz ve çarşaf giymeden sokağa çıkan ve erkeklerle yan yana yürüyen kadınların çoğalmasına rağmen kadınların yaşam özgürlükleri hala kısıtlıdır.³⁶⁴ Bu karışık moda akımının ihtiyaçlarını karşılayan levanten terziler, İstanbullu kadınların Türk gelenekleriyle Avrupa modasını uzlaştırma fikirlerini uygulayarak tuhaf bir moda anlayışı yaratmışlardır. Avrupai giyimin revaçta olduğu bu dönemde “mes” gibi ayakkabılar, “barbarlık alameti”; sıkma belli, balon etekli, melon şapka ve baston gibi aksesuarlar “medeniyet edevatı” olarak değerlendirilirken, çanta ve şemsiye de bu yıllarda kullanılan eşyalar arasındadır.³⁶⁵ Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere farklı farklı giyinmek ve saat kullanmak da bu dönemde ortaya çıkan yeniliklerdendir.

Anne Higonnet, “Hiçbir şey toplumsal cinsiyeti giyimden daha yüzeysel, fakat aynı zamanda daha azimli ifade etmedi. Hiçbir yüzyılda eril ve dişil kostümler bu kadar farklılaşmadı ve hiçbirinde giyim ihlalleri bu kadar özenli denetlenmedi, uyumluluk ve bozgunculuk tasvirlerinde bu kadar kolay kullanılmadı.” derken 19. yüzyılın moda bakış açısını gayet kısa ve net bir şekilde çizmiştir.³⁶⁶ Bu yüzyılda giyim sanayii baştan sona, üretimden tüketime kadar kadınsaldı ve bu durum kadınların ekonomik bilincinin yükselmesinde önemli rol oynamıştır.³⁶⁷ Mütevazı orta sınıf kadınları, ve işçi kadınlar bile hayal edemedikleri ölçüde moda yansısıyla karşılaşmıştır. Eskiden on yıl boyunca aynı mavi veya gri elbiseyi giyen kadın artık her yıl değişik renkte birkaç patiska elbise satın alabilir ya da almaya istekli hale gelmiş olabilirdi.³⁶⁸ İstekli hale gelmiş derken modanın içinde oluşturduğu rekabet duygusunun kadınlarda vuku bulmasıdır.

Moda her dönemde tüketim toplumunun yarattığı bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemde Osmanlı tüketim toplumunun en önemli objesi olan kadınlar tarafından kabul edilen moda hızlı bir şekilde Osmanlı topraklarına girmiş, gelişmiş ve

³⁶⁴ Üstünipek, 2004: 338.

³⁶⁵ Şahin, 2004: 237.

³⁶⁶ Higonnet, 2005: 290.

³⁶⁷ Fraisse, Perrot, “2005: 303.

³⁶⁸ Knibiehler, 2005: 310.

yayılmıştır. 19. yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı kadınlarının özellikle Paris'ten ithal edilmiş son moda kıyafetleri üzerlerinde taşıdıkları bilinmektedir. Ayrıca üst sınıftan olan Osmanlı kadını, terziler ve Pera mağazaları aracılığıyla Avrupalı kıyafetlere çok daha kolay ulaşmaya da başlamıştır. Dönemin kadınlarının, moda dergilerini okuyarak, dergilerdeki “mevsimin yeni modalarını”, Avrupa malı elbiseleri, korseleri ve çocuk elbiselerinin reklamlarını görerek, moda olgusunun Osmanlı kadınında benimsendiği ve bu konuda Osmanlı kadınına bilinçlendirdiği söylenebilir.³⁶⁹

Âyîne dergisinin 38 numaralı nüshasında *Bir Kadın Ağzından, Hanım Efendilere Hitabe* başlıklı yazısı Osmanlı kadınlarının modaya yaklaşımlarını daha doğrusu moda düşüncesinin kadınların gelişimlerini engellediğine değinilmiştir. Şöyle ki; “Kocalarımızın bizi böyle ‘arızı ziynetlerle sevmesini bekleyeceğimize ‘ilm ve adab ile tahliye-i nefis etmiş olsak başımıza bir yemeniyi güzelce bağlasak ‘acaba kendimizi beğendiremez miyiz?’”³⁷⁰ sorusunu yönlendiren kadının hemcinslerini içlerinde bulunan moda yarışından uzaklaştırarak aslında ihtiyaçları olan eğitime yönlendirmesi kabul edilebilecek bir düşüncedir.

Âyîne dergisinin 39. nüshasında başlıksız yazıda eğlendirmenin yanında eğitici bir yan kullanılmak istenmiştir. “Kadınların elbisece olan israflarıyla bu uğurda veli ni’metleri efendileri bulunan kocalarına ne yolda bulduklarına dair eğlenceli ve öğrenceli olarak iki üç sene evvel kaleme alınmış olan bir eserin tefrika-i suretiyle (Âyîne)ye dercini münasib gördük.” Oyun şeklinde kaleme alınmış yazıda evin sahibesinin modaya düşkünlüğü nedeniyle evin hizmetlisiyle bir olup evin beyini nasıl ikna çalışmaları yaptıkları anlatılmaktadır.

Evin hanımı olan Cevriye Hanım cariyeye olan Kamer’e: “Hazır Faika hanımın düğünü olacak! Bu gece beyefendiyi zorlarız. Zorlarız da Dilber hanımın sırtındaki çifte kamerî göğüsü mafinlerden sana da bana da birer kat yaptırırız. Amma! Şu hilemiz meydana çıkmasun. Zira bey kıyametleri koparır.” diyerek onu da moda yarışına dahil etmektedir. Kadınların elbiseye olan zaafı neticesinde eşlerine oynadıkları oyunlar bağlamında ele alınan komedi, eğlenceli bir yaklaşımla kadınların davranışları eleştirmektedir. Kadınların birbirlerine karşı olan kıskançlıkları bu komedide “Dilber hanımın sırtındaki çifte kamerî göğüsü mafinlerden sana da bana da birer kat yaptırırız”³⁷¹ şeklinde ortaya çıkmıştır. Evin beyi ilerleyen kısımlarda eşinin ondan gizli elbise yaptırdığını fark edip durumdan rahatsız olmaktadır.

Ben bu evin adamı değil miyim? Bana haber vermeden gidüb ruba biçdirsün, öyle mi? Velev ki kendi ödemiş olsun!! Ya o paralar nereden? ... Fesubhanallar, bende kesemden bereket gitmiş diyorum. Halbuki

³⁶⁹ Koca, Koç, 2009: 2174.

³⁷⁰ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *ÂyîneDergisi*, 38: 1-4.

³⁷¹ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 39: 2-4.

bizim paralar elle birer ikişer çekilürmüş. Yok, bir daha yasdığım altına koymıyayım! Anlaşılan ben uyuduktan sonra alıyor Elbette benim keseden alıyor.³⁷²

Bu moda zaafı neticesinde, evin beyinin “Anlaşılan ben uyuduktan sonra benim paralarımı alıyor.”³⁷³ sözleriyle kadınların istenmeyen hal ve hareketlerde bulunabilecekleri anlatılmıştır.

Hemen hemen her dönemde kişilerin statüleriyle ilgili bilgi sahibi olmak istediğimizde dış görünüş bize bilgi sağlayabilmektedir. Geçmişe yönelik bilgi arayışına girdiğimizde ise resimler, fotoğraflar, romanlar gibi betimleme araçları bize yardımcı olabilmektedir. Fransa’da fotoğrafın bulunduğu yıllarda Osmanlı bu teknolojiden çok uzaktı. Osmanlı halkı ancak 28 Ekim 1839 tarihli ve 186 numaralı Takvim-i Vekayi’de fotoğraf sanatının varlığını duymuştur. Osmanlı toplumunda; eşinin, babasının ya da erkek kardeşlerinin himayesinde ve kontrolünde bulunan kadının fotoğraflarda görülmesi hızlı gerçekleşmemiştir. Gerçekleştiğinde ise fotoğrafçılar özellikle kadın portresi çekecekleri zaman resmi protokolü çağrıştıran “hanımefendi” tipiyle, harem fantezilerini çağrıştıran “odalık” tiplemesinin bir karışımı içinde egzotik bir Osmanlı kadını temsili yaratmışlardır. Fotoğrafçılar oryantal havadan tamamen vazgeçmemişler fakat nüans değişiklikleri yapmışlardır; divan, sedir veya koltuklara uzanmış bitkin vücutlar yerine dik duruşlar karşımıza çıkmaya başlamıştır. İşte bu fotoğraflara bakarak kadının giydiği ve kullandığı eşyalardan onunla ilgili çıkarımlarda bulunabilir.³⁷⁴

4.9. Âyîne Dergisinin Kadınlara Yardım Çağrıları

Âyîne dergisi aralık ayında aldığı, dergide haber yayımlama kararını okurlarına 3. nüshada duyurmuştur. Bu duyuruya rağmen adı geçen sayıdan sonraki sayılarda dergide pek de ciddi anlamda bir habere rastlanmamıştır. Fakat Bosna Hersek civarında askerlerin haydutlara karşı yaptığı mücadeleler bu genellemenin dışında tutulmalıdır. Çünkü haydutların askerlere saldırması ile başlayan derginin habercilik özelliği gelişmeleri yakından takip etmiş ve söz konusu haberler Âyîne dergisinin geneline yayılmıştır. Başlıksız yazıda, baş gösteren mücadelelerde yüz kadar çatışma olduğu ve Osmanlı askerlerinin bu çatışmalarda başarı sağladığı anlatılmaktadır.³⁷⁵

Derginin 3. nüshasında geçen başlıksız yazının hemen arkasından *Yeni Bir Müjde*, başlıklı yazıda kasım ayında gelen bir telgrafla Hersek kıtasının Murat Voyce denilen

³⁷² “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 39: 2-4.

³⁷³ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 39: 2-4.

³⁷⁴ Kanburoğlu, 2004: 384.

³⁷⁵ “Yeni Bir Müjde”, *Âyîne Dergisi*, 3: 2.

mahallinde 10.000 kadar haydudun toplanıp Osmanlı askerlerine saldırdığı bilgisi verilmektedir.³⁷⁶

Bu yazıda askerlerin başarılı hareketleri sonucunda haydutluğun kalmadığı belirtilirken, aynı nüshanın *Hanımları Hayra Davet* başlıklı yazısının altında aslında haydutluğun bitmediği ifade edilmektedir. Bu durum derginin kendi içinde çeliştiğini göstermektedir.³⁷⁷ Çatışmalar bitmemiş olmalıdır ki dergide, o bölgede savaşan askerler için yardım seferberliği başlatılmıştır. 3. sayıda başlayan *Hanımları Hayra Davet* çağrısının müjde olarak kullanılması hiç kuşkusuz ki Osmanlı toplum yapısındaki vatanseverlikle yoğrulmuş dini inanıştan kaynaklanmaktadır.³⁷⁸

Askerlerimiz bizi ve vatanımızı düşmandan muhafaza etmek için canlarını feda edercesine Bosna ve Hersek’de uğraşıyorlar. Eğer çi Padişahımızın saye-i merhametinde ‘askerimizin yiyeceği, içeceği giyeceği ziyadesiyle mevcut olup hiç bir şey’e muhtaç değil iseler de ‘askerlerimizi sevdiğimiz kadar, sevdiğimizi göstermek ve gönüllerini hoş etmek için buradan dahi (vatan) namına bir hediye göndermek hatıra geldi. Çünkü İstanbul’da kimisi hırka ve kimisi fanile ve (nimten) ya’ni mintan toplayub hediye edeceklerini gazetelerde gördük. Biz de kudretimiz yetdiği kadar böyle bir şey yapsak pek a’la olur.³⁷⁹

Bosna Hersek’te patlak veren savaş için yardım toplamanın gerekliliğine dergide yer verilmiş olması dönem açısından dikkat çekici bir durumdur. Yardım çağrısının yapıldığı ilk yazıda, yardımın ihtiyaçtan değil minnetten yapıldığı ifade edilmektedir. Gerekece olarak ise, padişahın askerlerin ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıladığı söylenmektedir. Bir süre sonra yardım çağrılarında yukarıda belirtilen nedenin tam tersi bir yaklaşım sergilenmiştir. Selanik’te bulunan bir yayım organının İstanbul’u yakından takip ettiği de dikkatten kaçmamaktadır. Aslında bu takipte bir yarış hissedilmektedir.

(Zaman) Gazetemizle erkekleri dahi bu hayırlı işe da’vet edeceğiz. Siz dahi vatan evladlarına vatan hediyesi olarak hırka ve fanile ve mintan ve çorab gibi şeyler mürüvvet edecek olur iseniz büyük sevab kazandıktan sonra insaniyet aleminde şan olursunuz. Lütfen verilecek hediye kolaylık olmak için matba’ada biz kabul edüb ‘ilmühaber vereceğiz ve biz dahi alacağımız şeyleri ‘askerlerimizin levazımını göndermeğe me’mur olan komisyona teslim edeceğiz ve gazetemizle de i’lan eyleyeceğizdir.³⁸⁰

Yukarıda da görüldüğü gibi erkekleri de bu hayır işine dahil edeceğiz söyleminden yardım işlerinin Osmanlı Devleti’nde kadınlar üzerinden yürütüldüğünü düşündürmektedir.

³⁷⁶ “Yeni Bir Müjde”, *Âyine Dergisi*, 3: 2.

³⁷⁷ İfade edilen çelişki derginin yayın politikasından kaynaklanabileceği gibi yazarların olaya bakış farklılığından da kaynaklanabilir.

³⁷⁸ “Hanımları Hayra Davet”, *Âyine Dergisi*, 3: 3.

³⁷⁹ “Hanımları Hayra Davet”, *Âyine Dergisi*, 3: 3.

³⁸⁰ “Başlıksız”, *Âyine Dergisi* 3: 2-3. (Savaştaki askerlere yardımla ilgilidir yazı.)

Yardımların para yahut yiyecek olmadığı aşıkarken hırka, fanile gibi giyim üzerine olduğu ve bunların da kadın emeğiyle elde edilecek ürünler olduğu görülmektedir. Türk kadınının cephe gerisini destekleyen görüntüsü yardım çağrılarını barındıran yazılarda net bir şekilde fark edilmektedir. Derginin şeffaf bir düzende yardımların toplanacağı ve komisyona teslim edileceğini ifade etmeye gerek duyması okurlarının güvenini sağlama amacını taşımaktadır.

Âyîne dergisi 4. nüshada *Hanımlar Tarafından Bu Hafta Yazdırılan Hediye* başlığı altında yardım toplama faaliyetlerinin devam ettiğini fakat yardımların yeterli sayıda olmadığını ifade etmektedir.

Bundan evvelki Âyînemizde Bosna ve Hersek cihatında bulunan askerlerimize (vatan hediyesi) olmak üzere mintan ve çorap vesair gibi bazı şeyler gönderilmesi hatra geldiği ve hanımların böyle şeylerde muratları me'mul olduğu yazılmış ve kendileri bu hayra davet edilmiş olduğu gibi erkekleri dahi (zaman) gazetemizle davet eyleyeceğimiz yazmış idik.³⁸¹

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı kadarıyla derginin kadın okuyucularının yanında erkek okuyucuları da mevcuttur. Bunun yanı sıra kadın okuyucuların bu yardım çağrısına yakını erkekleri teşvik edebileceği de düşünülebilir.

Sizin gazetenizde böyle bir davete gördüğümüz cevamid dalgınlıklarını, askerlerimize olan muhabbetlerini gösterdiler (zaman) gazetemizin geçen Pazar ertesi günü çıkan nüshasının görmüş olan hanımlar bileceklerdir ki ricaların beş altısı tarafından yüz kadar mintan ve o kadar çorap hediye edildi.³⁸²

Kadınların vatan müdafaasına destekte sessiz kalmadıklarının ve birlikte hareket edebildiklerinin kanıtı olan bu yazı, yardımların durumu hakkında bilgi vermeye devam etmektedir.

Birkaç gündür birtakım hanımlar tarafından dahi (Âyîne) ye yazmak üzere hediye edecekleri şeylerin miktarı haber verildi. Bu hanımlar cenabından gönderilecek hediyeler aşağıda harbiyenin namına olarak yazılmıştır Allah böyle muratlı şefkatli hanımları eksik etmesin.³⁸³

Teşekkür mahiyetinde yazılan bu cümleden sonra hediyelerin yeterli gelmediği de belirtilmektedir. “Lakin gönderilecek hediye Selanik taburu için olacağından ve taburun mevcudu sekiz yüzden ziyade bulunduğundan bu kadarcık bir hediye ile ihtiyaç bertaraf

³⁸¹ “Hanımlar Tarafından Bu Hafta Yazdırılan Hediye”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3-4.

³⁸² “Hanımlar Tarafından Bu Hafta Yazdırılan Hediye”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3-4.

³⁸³ “Hanımlar Tarafından Bu Hafta Yazdırılan Hediye”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3-4.

olamaz...”³⁸⁴ Hatta bu yazı ilk yardım talebinde yukarıda da alıntılındığı gibi, askerlerin ihtiyaçlarının olmadığı bilgisiyle çelişmektedir. Tarih itibariyle devletin içinde bulunduğu durum açısından ihtiyacın hasıl olduğu takdir edilebilmektedir. Ayrıca toplanılan bu yardımların sadece Selanik Taburu için toplanılması ayrı bir tartışma konusudur. Bu durum Selanik’in Osmanlı ülkesinden ayrılma arzusuyla devlete bağlı gelenekçi yapısının bir tartışması olarak yorumlanabilir.

Yardımları yapanlar ve yardımların çeşidine göre miktarları verilirken yardım yapan kadınların direkt adlarının yerine eşlerinin ya da babalarının adlarının verilmesi “kadının adı yok” söyleminin resmedilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak “Meçli İdare-i Vilayet azasından İbrahim Efendi’nin haremli hanım efendi tarafından..., Küçük Selim bin Efendi’nin haremli hanım efendi tarafından...” örnekleri verilebilir.

5. nüshadaki yardımla ilgili yazı ilginç bir anlatıyla başlamaktadır. Yardım çağrılarını gören başka gazetelerin onları geçtiğinden bahsedip “bizde aşağı kalmayalım” sözleriyle adeta bir yarış başlatılmıştır.

Selanik redif taburu için hediye-i vatan olarak biz burada mintan ve çorap gibi şeyler toplamakta olduğumuz gibi beyler, ağalar, efendiler ve hanımlar dahi gazetemizde görmeleriyle birer Siroz taburu için hemen sekiz yüz kadar mintan ve toplamışlar kanunu evlik yigirmi günü selaniğe teslim olunacak deyu tahkil ettik mübarek beyleri ağaları efendileri hanımları bu cehli işte bizi geçtiler bizde gayret eyleye aşağı kalmayalım hanım efendilerimizden umulan murad-ı asanisini bu sırada ziyadesiyle görmek arzusundadır.³⁸⁵

6. sayıda yardım çağrısı yapılmamış olup *Bu Hafta Gelen Hediye* başlığı altında iki kişiden gelen yardım şöyle verilmiştir: “Mektup kalemi hilafesinden Mustafa efendinin valideleri hanım tarafından çift çorap, adet mintan, Ağrıbozu Yusuf ağanın haremi hanım efendi tarafından 3 çorap, 3 mintan.” Bu sayıda da yardım yapan kadınlar yine eşleri ve evlatları üzerinden anılmaktadır. Yazıda direkt gelen yardımlar ve yardımların kimden geldikleri belirtilip, başka da bir bilgi verilmemiştir.

Âyîne derginin 32. nüshasında devam eden yazıda Mithat Paşa’nın eşleri ve bazı büyük ailelerin hanımlarının yardım için bir cemiyet oluşturduklarından bahsedilmiş olup cemiyetin ismi telaffuz edilmemiştir.

Übbehettü, devletlü Midhat Paşa hazretlerinin harem-i ‘alileri taht-ı riyasetinde ba’zı büyük ‘ailelere mensub hanımlardan mürekkeb -masarif-i ‘askeriye için i’ane toplamak üzere- bir cem’iyyet teşkil

³⁸⁴ “Hanımlar Tarafından Bu Hafta Yazdırılan Hediye”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3-4.

³⁸⁵ “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 5: 3-4. (Askerlere yapılan bağışlar hakkında bir yazı.)

eylediğini Sabah gazetesi yazıyor. Bu cem'iyetin reisi ve a'zasına bakılırsa teşekkürü mucib bir büyük hizmet meydana çıkaracağı ümid olunur. İstanbul hanımlarının şimdiye kadar haylice i'aneleri görüldü. Hele kavgada yaralananlar için tüfek ve sargı yapub bab-ı ser'askeride komisyona teslim etmeleri şefkat ve merhametlerine bir büyük delil olmuştur.³⁸⁶

İstanbul hanımlarının yardım toplamak için çok uğraştıklarından, tüfek ve sargı yapıp komisyona teslim etmelerinden, onların şefkat ve merhametlerinin yüceliği ifade edilerek aynısının Selanikli kadınlardan beklendiği sezilmektedir.

Âyîne dergisinin 6 Ağustos 1876 tarihli 32. nüshasında başlıksız bir yazıda askerler için yapılan yardımlara şöyle değinilmiştir: Müslüman olan kadınların vatan için çarpışan askerleri görmezden gelediklerini, onların yardım topladıklarını ve ayrıca Âyîne dergisinde yardım çağrısında bulunulduğu ifade edilmektedir. Yardımda bulunmayan kadınlara ise eleştiride bulunmayacaklarını söylemenin yanı sıra yardımın artık bir zorunluluk hali olduğu konusunda onları ikna etmeye çalışıldığı aşikardır. İlk yardım çağrısında askerlerimizin tüm ihtiyaçları karşılanıyor fakat bizde bir şeyler yapalım düşüncesiyle başlayan yardım çağrısı artık devletin maliyesinin çaresiz durumda olduğu belirtilerek devletin devamı için yardım yapılması gerekliliği şeklini almıştır.

Yazının başında Müslüman kadınları geçmiş sayılarda yardıma çağırdıkları hatırlatılmış ve şöyle devam edilmiştir.

Biz şimdiye kadar hanım efendilerin i'aneden gerü kalmaları ve taraflarından bir i'ane verilmemesi haklarındaki evvelki i'tikad ve hüsn-i zannımızı tebdil edemeyiz. Kadınların ve bahusus mürüvvet ve fitrat-ı hamiiyetle muttasıfa bulunmuş ve geçende 'askerlerimiz ve kavgı ve ibrâz-ı şeca'at ve sebat eden dilaverlerimiz hakkındaki derece-i muhabbetlerini göstermiş olan Selanik kadınlarının bu def'a me'a ziyade isbat-ı hamiiyet ve şefkat edecekleri şübhesizdir.³⁸⁷

Aslında yardımla ilgili neredeyse tüm yazılarda beklenenin karşılanmadığı ve bu hoşnutsuzluğun giderilmesi için hep bir umut taşındığı hissedilmektedir. Yaşanan hayal kırıklığının bu defa yaşanmayacağına dair söylemleri barındıran yazıda Osmanlı kadınından ümidin kesilmediği anlaşılmaktadır.

...Ve madem ki kadınlar da bu milletin efradındandır ve madem ki hususiyet halleri cihetiyle kavgaya gidemezler. Nakden i'ane etmeğe mecburlardır. Şurası da ma'lum ve bedihidir ki bir hane halkından biri devlete ve millete bedenen veya nakden i'ane etmekle diğerlerinin o i'aneden borçlarını iskat edemez.

³⁸⁶ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 32: 1-2. (Savaşan erkekler için kadınlardan istenen yardım talep edilen yazı.)

³⁸⁷ "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 32: 1-2.

Çünkü şu i'anenin hasıl edeceği menfa'atde ayru ayru ve her bir ferd müşterek ve hissemendir. Ey kadınlar, hanım efendiler, siz de her ne i'ane edecek iseniz bir sa'at evvel vermelisiniz. Zira ihtiyaç zail olduktan sonra i'ane etmek bir tutmaz.³⁸⁸

Yukarıda, derginin diğer nüshalarında üstü kapalı bir şekilde kadınların cephe gerisini desteklemeleri isteği olduğu ifade edilmişti. Bu sayıda ise hem bu istek açıkça belirtilmiş hem de gerekçeleri açıklanmıştır. Kadınları savaşamayacakları için savaşta erkeklerin ihtiyaçları olan eşyaların teminine yardım etmeleri kişisel bir borç olarak ifade edilmektedir. Dergi yapılan yardımlara katılımın azlığından dolayı böyle bir açıklama yapmış olmalıdır. Yalnız Osmanlı kadının yardımlara niçin katılmadığı sorgulanması gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Türk kadının hep cephe gerisini desteklediği hatta zaruri durumlarda cephe içerisinde vuruştuğu bile bilinmekteyken, Osmanlı kadınının böylesi bir yaklaşım sergilemesi bizce üç nedene dayandırılabilir. Bunlardan birincisi kadınların devlete olan inançlarının kalmadığı, ikincisi okuma yazma bilmedikleri için bu yardım çağrılarının kendilerine ulaşmadığı, üçüncüsü de moda gibi konularda ilgilenen³⁸⁹ hem cinsleriyle yarışa giren kadının vatanseverlik düşüncesinden uzaklaşarak bencillikle hareket etmesidir.

Derginin 29 Ağustos 1876 tarihli 34. sayısında başlıksız bir yazıda askerlere yapılan yardımlarla ilgili bir haber dikkat çekicidir.

İstanbul hanımlarından birisinin yedi sekiz yaşlarında bir kız çocuğu yaralı 'askerlerimiz için kendi tarafından dahi irüce bir i'ane verilmesini ana ve babasından rica etmiş ise de kendisi pek küçük olduğu gibi taraflarından vermiş oldukları i'ane kifayet edeceği cihetle bu arzusundan vazgeçmesini söylemişler ise de kızcağız i'ane vermesiçün derununda hasıl ettiği şevk ve arzuya bir dürlü galebe edememesine mebni gömleklerini gizlice ana ve babasının ma'lumatı olmaksızın gitti. Eliyle götürüb komisyona verdiği İstanbul gazetelerinde görülmüştür."³⁹⁰

Yukarıdaki habere göre askerlere yardımlar halk tarafından belirli bir kurallar içinde olmasa da yapılmaya devam etmiştir. Fakat ilginç olan taraf 7 veya 8 yaşlarında bir kız çocuğunun içinden gelen yardım vatan sevgisinin sonradan kazanılmadığına net bir örnektir. Anne ve baba yardımının yetersiz olduğu konusunda çocuğu uyarıp vazgeçirmeye çalışsa da kız çocuğunun kararlı davranıp yardım komisyonuna bizzat gidip elindekileri teslim ettiği görülmektedir. Âyine dergisi bu bilgiyi İstanbul gazetelerinden aldığını aktararak da başkentte gerçekleşen olayları takip ettiğini kanıtlamaktadır.

³⁸⁸ "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 32: 1-2.

³⁸⁹ Üçüncü neden olarak gösterdiğimiz moda konusunun dayanağı derginin genel olarak kadınların modaya olan takıntıları ve bundan dolayı gerçekleştirdikleri israflara yönelik yazıların çokluğudur.

³⁹⁰ "Başlıksız", *Âyine Dergisi*, 34: 1-2. (Yaralı askerlere gönderilen yardımlarla ilgili bir yazı.)

Âyîne dergisi bu haberi vermekle kalmayıp arkasından *Âyîne* başlığıyla şu yorumu da eklemiştir:

Gördünüz mü hamiyetli mebni hanımı rubasını dider de i'ane verir. Elinden bu kadar gelür ne yapsun? Başında elması, boynunda altunu olan hanımlar görsün de 'ibret alsun. Şimdi siz şu yaşda bir kız çocuğun rubasını teğannerin komisyonuna vermesini çok görürseniz biz deriz ki 'akıl yaşda olmayub başda olduğu gibi cevher-i merhamet ve hamiyetle münhali olan adam (ister çocuk ister büyük adam olsun) değil rubasını canını feda eder. Vaki'a memleketimiz hanımlarından ba'zılarının görülen gayret ve himmet-i hakikat teşekkür olunacak bir haldedir. Evvelki nüshalarımızda söylediğimiz gibi yine tekrar ederiz ki vatan cümlemizi büyüttü. Sandığımızda, kesemizde para bulunması vatanın ihsan eylediği yumuklu, yünlü rubalarımız vatanın mahsulü değil midir? Vatanın ni'met ve ihsanından yalnız şu dünyadan el çekenler mahrum oluyor. Biz ise madem ki hayatdayız ve madem ki cümlemiz vatanın ni'met ve ihsanıyla ta'ayyüş etmekdeyiz. Elbette ve elbette bize lazımdır ki vatan uğurunda son dereceye kadar ibraz-ı mü'essir hamiiyete gayret edelim. Bu gayretin ise emselden aşağı kalmaması ve yekdiğeri müsabakat edercesine ilerü sürülmesi vatanımız hanımlarının 'uluvv-ü hetmalarından intizar olunur.³⁹¹

Dergi, küçük bir çocuğun yaptığı fedakarlığı yapmayan ve başında elması, boynunda altın olan kadınlara seslenerek ibret almaları gerektiğini, yaşın çok da önemli olmadığını, akıl yaşının vatan sevgisiyle alakası olduğunu ifade etmektedir. 7-8 yaşlarındaki bir kız çocuğunun hassasiyetine dikkat çeken dergi belki de bu örneği özellikle vererek, küçük bir kız çocuğunun hem cinsleri olan ablalarından ve teyzelerinden daha fazla duyarlılığa sahip olduğunu göstermek suretiyle kadınları yardıma özendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca vatan sayesinde sahip olduğumuz eşyaları vatan müdafaasından kıskanmanın yanlışlığı üzerinde durulmakta, kadınların bu örnekten yola çıkarak birbirleriyle yarışircasına katkı sağlamaları istenmektedir.

Derginin aynı sayısında *Yenişehir İnas Mekteb-İ Rüşdiye Şakirdanından Bir Kız Tarafından Gönderilen Varakadır* başlığıyla aktarılan yazı yine askerlere yardım ile ilgilidir:

“Geçende bir tenezzüh etmek üzere validem cariyenizle bir mahalle 'azimet etdik. Orada ba'zı kayınlara da tesadüf eyledik. Bir müddetcik hoş amediden sonra bahis nihayet kadınların i'ane eylemesi hususuna müncer oldu.”³⁹² Aktarılan bu giriş kısmında dikkat çekici nokta yardım çağrılarının sadece sınırlı bir alanda kalmadığı, geniş bir kesim tarafından bilindiği ve hatta meclislerde bu konunun görüşüldüğüdür.

Hatta hicab etmeden tezyinatımızı vesile ederiz. Bu ne hamiiyet, ne muhabbet, ne gayretidir. Bir kere olsun emsalimizi de beş mütala'aya almalı. Çünkü bunların kulaklarına mukaddes vatan lafzı girince bin

³⁹¹ “Âyîne”, *Âyîne Dergisi*, 34: 2-3.

³⁹² “Yenişehir İnas Mekteb-İ Rüşdiye Şakirdanından Bir Kız Tarafından Gönderilen Varakadır”, *Âyîne Dergisi*, 34: 2.

dürlü mihnete, bin dürlü meşakkate katlandılar. Yine vatana ve vatandaşa i'anede tecviz-i kusur etmediler ve hatta bir kadının fevkal'ale olarak ibraz etmiş olduğu fedakarlık Zaman gazetesinin geçen haftaki nüshasında görüldü. Bendeniz cümlelizin fakiri iken güç hal."³⁹³

Gönderilen bu varaka bir kız talebesinin düşüncelerini açıkça ifade etmesi bakımından önemlidir. Şöyle ki kızlar artık mekteplerde rahatça eğitim haklarından faydalanabiliyorlarken aynı zamanda da bir gezi sırasında karşılaştıkları olayları açıkça ifade etmekten çekinmiyorlardı. Hoş bir girişten sonra kadınlardan birinin konuyu askerlerimize yardıma getirdiğini, toplu olarak yardım edilmesinin gerekliliği çağrısında bulunduğunu ve karşılığında kadınların ise onaylamaktan başka bir şey söylemediklerini aktarması bize kadınların vatanseverliklerinin derecesindeki düşüşü net bir şekilde göstermektedir. Bununla beraber bir kadının yardım çağrısına teşekkür ederek hevesli bir şekilde konuşmaya başladığı ifade edilmektedir. Kişinin variyetlerinin vatandan kaynaklandığını bu nedenle yardım çağrılarında cevap vermenin namusu muhafaza olduğundan bahsedip Zaman gazetesinde geçen el emekleriyle katkı sağlayan bir kadının muaf tutulmak istediğinden bahsedilmekte ve bu isteğinin gazetede yayımlanmasını arz etmektedir. Bu istek dergide yer aldıktan sonra hemen altında dergi tarafından *Âyîne* başlığı altında şu yazı verilmiştir:

Yenişehir hanımlarından bu mürüvvetsizliği me'mul etmeyiz. Bahusus Bayed gazetesinde i'ane vermiş hayli hanım ismi görüldü. Binaberin Yenişehir hanımlarının gerü kalmaları hiç umulmaz. Zira bir valide ihtiyarlığında veya diğer bir mu'afiyete muhtaç olduğu bir zamanda doğurup büyüttüğü evladlarından umduğu yardımı görmez ise elbette o ana evladlarına beddua ve inkisar eder. Nasıl ki ana ve babanın tahsil rızalarıyla hizmetlerinde kusur eder ve ceriha-i ızdırablarına bakmaz isen 'indallah mes'ul tutuluruz. Vatana dahi lazım gelen hizmeti eda etmez isen müstehak-ı levem ve teşni'i olacağımızda şübhe edilmemelidir. Yenişehir hanımlarının buralarını 'arife oldukları şüphesiz olduğundan şimdiye kadar onların dahi beyinlerince bir i'aneye teşebbüs etmiş olmaları me'muldür. Şu kadar var ki bu i'anede ne kadar çabuk davranılır ise o kadar makbul ve faidesi olacağından ve henüz i'ane etmenin vakti geçmediğinden icabına müraca'at olunması tavsiye ve ihtar olunur.³⁹⁴

Dergi yönetimi vatan askerlerine yardım çağrısına cevap vermemeyi, onu bakıp büyüten ana ve babasına muhtaç zamanlarında bakmayan çocuğa benzetmiş, muhtaç ana babanın bakmayan çocuğa beddua edebileceğinden, vatana yardım etmeyenlerin de kınanma ve

³⁹³ "Yenişehir İnas Mekteb-İ Rüşdiye Şakirdanından Bir Kız Tarafından Gönderilen Varakadır", *Âyîne Dergisi*, 34: 2.

³⁹⁴ "Yenişehir İnas Mekteb-i Rüşdiye Şakirdanından Bir Kız Tarafından Gönderilen Varakadır", *Âyîne Dergisi*, 34: 2.

ayıplanmaya müstehak olduklarından bahsedilmiştir. Yenişehirli hanımları yererek devam eden yazı, onları yardıma cevap vermeleri için hızlı davranmaya çağırılmaktadır.

Yardım çağrılarının nedeni olan savaş için son olarak derginin 34. sayısında iki kadının ağzından karşılıklı konuşmalara yer verilmiştir. Bu yazının yazarı belirtilmediği için konuşmanın bir uyarılma mı yoksa gerçek bir olayın aktarımı mı olup olmadığı açık değildir. Yazının başında askerlere verilen isimlerin doğruluğu ve önemi ifade edilirken Bosna Hersek taraflarında patlak veren savaşın vurgulandığını anlamaktayız. Yalnız yazıda devlete karşı bir güvensizliği barındıran şu konuşmalar dikkatten kaçmamaktadır.

“-Aman komşucuğum bunlar hep iyi fakat bu ‘askeri başka bir şey için toplamasunlar. Ben şüphe ediyorum. Adam sende, hiç şüphe edilecek bir şey yok. Onlar kendi kendilerine ‘asker oldular.’”³⁹⁵ İki kadın arasında geçen bu konuşmada askerler için endişelenen kadının karşısında hiçbir şüphe duymayan bir kadın profili dikkatimizi çekmektedir. Farklı söylemlerin ifade bulduğu kadın profilleri artık yazın hayatında da karşımıza çıkmaya başlamaktadır. Devlete güven duygusunu yitirmiş kadınların görüntüsünü yansıtan Âyîne'nin bu yazısı kadınlar arasında sorgulamaların yapıldığını göstermektedir.

³⁹⁵ “İki Kadın Beyninde Muhavere”, *Âyîne Dergisi*, 34: 3-4.

SONUÇ

19. yüzyılın 2. yarısında yayın hayatına başlayan Âyîne dergisindeki yazıları anlayabilmek için öncelikle kadın tarihiyle ilgili okumalar yapılarak başlanılan yolda Eski Türkler'de, Türk-İslam Devletleri'nde ve son olarak da Osmanlı Devleti'nde kadının sosyal, ekonomik ve siyasal durumu ile ilgili araştırmalar yapılmaya ve bunlar tarafsızca aktarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Tanzimat Fermanı'yla başlayan reformist hareketlerin yansıması olarak karşımıza çıkan kadın dergilerinden Âyîne'de kadınlarla ilgili yazıların transkribe edilerek orijinaline ve dönemin özelliklerine bağlı kalmaya çalışarak tezin genel yapısı oluşturulmuştur. Yapılan çevirilerin bir düzene sahip olması için, çeviriler konu başlıkları halinde tasniflenerek sunulmaya ve özgünlük yakalanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, hem Türklük hem de İslamiyet unsurlarını barındıran Osmanlı Devleti'ne gidiş süreci kadın tarihi açısından irdelenmiştir. Eski Türk Devletleri'nde sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda kadına verilen öneme dikkat çekilmiş ve kadının Türk toplumdaki önemini gösteren söylemler üzerinde durulmuştur. Türklerin İslamiyet'le tanışmalarıyla yaşanan dönüşümün kadının hayatına yansıması doğru bilinen yanlışlar üzerinden gidilerek açıklanmaya çalışılmıştır. İslamiyet'in aslında kadına verdiği değer Türkler'de kadına verilen değerle örtüştüğü, İslamiyet'le Arap kültürünün karıştırılmaması gerekliliği ifade edilmeye çalışılmıştır. Fakat konudan çok da uzaklaşmamak adına kısa bilgiler verildiğinin altını çizmekte fayda vardır. Devamında Osmanlı kadının klasik dönemde durumu hakkında bilgi verilerek Osmanlı modernleşmesiyle kadının değişen durumu dünyadaki eğilimle karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, devletin değişen politikalarının öncelikle kadın figürünü nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılmıştır. Devlet içinde bulunduğu dar boğazdan çıkabilmek için çözüm çareleri ararken Batı'yı kendine örnek almıştır. Batı'nın örnek alınması ve dönüşümün sağlanması için öncü gruplar tarafından aydınlanma politikaları oluşturulmaya başlanmış ve devletin bu politikalara sahip çıkmasıyla beraber reform hareketleri başlamıştır. Osmanlı aydınının önce hane içindeki kadınlarında başlattığı eğitim seferberliği devlet politikasıyla perçinlenip kadınlar için açılan okullarla hayat bulmuştur. Bu bölümde Tanzimat Dönemi'nde açılan ve geliştirilen okullar hakkında bilgi verilmiş olup kadınların çalışma hayatına atılmaları için oluşturulan imkanlar irdelenmiştir. Açılan okullara talebin beklenildiği gibi olmadığı sürekli dergiye konu olmuş ve bu durum eleştirilmiştir. Arazi hukukundaki düzenlemeyle kadın erkek eşitliği önündeki en önemli engellerden biri olan mirasta cinsiyetçi farklılık kaldırılmıştır. Cariyeliğin kaldırılmasıyla kadınlar arasındaki sınıflandırmaya son

verilmiştir. Fakat bu grubun ortadan kalkmasıyla evin hanımına düşen görevler arttırmıştır. Bu durumun sonucunda tüm vazifelerle başa çıkamayan hali vakti yerinde olan evin hanımı için hizmetçi ya da gündelikçi olarak adlandırılan kadınlar görevlendirmiştir. Yurt dışında eğitim alarak yurda dönen ya da 19. yüzyılda dünya literatüründeki değişimleri takip eden aydın erkeklerin yabancı kadınlarla evlenme isteğinin arttığı görülmüştür. Son olarak da bu dönemde Batı'yı takip etmenin bir yansıması şeklinde toplumda ortaya çıkan Batı'nın moda akımlarını takip etme, kadınlarda oldukça ilgi çekmiştir. Kadınlar arasında bir yarış haline gelen moda olgusu dergide sürekli işlenmiş ve israfla ilişkilendirilmiştir. Bu durum, Osmanlı kadını dış görünüşünü değiştirerek koşullarını mı değiştirmek istemiştir sorusunu akla getirmektedir.

Üçüncü bölüm, asıl konumuza giden yolda değişen toplum yapısının izlemek için kullanılacak basın yayın faaliyetlerine bakma gerekliliğinden hazırlanmıştır. Basım faaliyetlerinin öneminin Osmanlı'da karşılık bulması, ilk resmi matbaanın açılmasından kadınların kendilerini ifade ettikleri kadın dergilerinin yayınlanmasına kadar geçen zaman hakkında bir taslak çizilmiştir. Osmanlı Devleti'nde basım faaliyetlerinin eskilere dayandığı ve resmi matbaanın açılmasına müstensihlerin karşı çıkmadığı tezi artık kabul gören gerçekler olsa da dergilerin etkisini sosyal hayatta görebilmek için Tanzimat Fermanı'nın özgürlükçü ortamının beklenilmesi gerekliliği ifade edilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın resmileştirdiği eşitlik özgürlük söylemlerinin toplum içinde kabul görmesiyle toplum yapısındaki değişimler kadın dünyasını da değiştirmiştir. Bu ortamda Tanzimat fermanıyla başlayan ve II. Meşrutiyet'le birlikte artan sayısı kadın dergileri Osmanlı modernleşmesine damgasını vurmuştur. 19. yüzyılın genel görüşü olan iyi çocuk yetiştiren iyi valide, itaatkar kadın anlayışı ilk dönem kadın dergileriyle Osmanlı kadınına kabul ettirmeye çalışılmıştır. Dergi politikalarının tümünde kadının eğitilmesi amacı tüm kadın dergilerinin içinde yer bulmuştur. Bu amaçla varlığını ortaya koyan Âyîne dergisi 1875 yılında başladığı yayım hayatı boyunca amacına aynı çizgide devam etmiştir. Hakkı Tarık Us Koleksiyonunda ve Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi Vakfı'nda bulunan Âyîne dergisinin elimize ulaşan 39 sayısı mevcuttur. 31. ve 40. sayıları bulunamayan dergi ilk sayısında, devlet politikasını desteklediklerini ve kadının eğitilmesine hevesli olduklarını ifade etmenin yanında kadının aynası olacaklarını belirttikleri *Mukaddime* ile başlar. Yine derginin ilk sayısında derginin basımı için hükümetten izin alındığı ifade edilmiştir. Dergiyi haftada bir çıkarmaya başladıklarını ifade eden dergi yönetimi daha sonra bu sayının artabileceği imajını çizse de böyle bir gelişme izlenmemiştir. Hatta 41. sayı "mabadi var" yani devamı var şeklinde bitirile de devamında başka bir nüshaya rastlanmamıştır. Derginin yayımın sonlanacağı neden

duyurulmamıştır sorusunun karşılığında o dönemin ekonomi sorunuyla vuku bulan pul vergisiyle ilgili olabileceği saptanmıştır.

Âyîne dergisinde bulmayı arzu ettiğimiz tavırla bulduğumuz yayın politikası arasında büyük bir fark olduğu söylenebilir. Kadın hakları söylemleri dergi içeriğindeki aramalarda karşılıksız kalmıştır. Fakat buna rağmen Âyîne dönemin önemli politikalarını kadınlar açısından gözler önüne sermiştir. 19. yüzyıl literatüründe karşılığını bulan iyi eş, iyi valide kalıplarına sıkıştırılan fakat bu kalıplara girebilmesi içinde iyi bir eğitim alması şartı koşulan ulusalcı kadın figürü, Âyîne dergisine yansıyan kadınları oluşturmaktadır. Resimsiz ve reklamsız basılan dergi Selanik'te basılan ilk dergidir. Osmanlı düşün hareketinin merkezlerinden olan Selanik'te niçin bir kadın dergisinin basımına başlandığı sorusu çok değerli olmasının yanında çok da karanlıktır. Selanik coğrafi konumu itibariyle gelişim için tüm şartları barındıran bir coğrafya da olmasının yasıra geleneksel bir Osmanlı kenti olma özelliğini barındırarak dergiye bu ikilemin yansımaları sağlamıştır.

Çalışmanın son bölümü ve ana merkezi olan dördüncü bölümün inşası en zorlu kısmı oluşturmaktadır. Kadın ve çocuk dergisi olan Âyîne dergisinden kadınla ilgili yazıların tespit edilerek transkribe edilmesiyle başlayan süreç, hiç de kolay olmamıştır. Zira, çoğu başlıksız olan yazıların tasniflenmesi yıpratıcı bir hal almıştır. Âyîne dergisinde kadın figürü 4. bölümde 9 alt başlıkta aktarılmaya çalışılmıştır.

Derginin ilk sayısından itibaren kadın ve çocuk eğitimi için istekli olduklarını vurgulayan dergi yönetiminin bu konudaki görüşleri istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Derginin kadın eğitimiyle elde etmek istediği amaçlar; çocuk eğitiminden kadının eğitilmesi, iyi eş-iyi anne olabilmek, cehaleti kaldırmak ve okuma yazma faaliyetlerini artırmak şeklinde ifade edilmişken, kadının eğitilmesi için yine öncelikle sorumluluğun kadına verilmesi dikkat çekici bir noktadır. Baba figürünün dergide karanlık bir nokta olarak kalması diğer kaynak taramalarımızda da karşımıza çıkan bir durum olarak araştırılmaya değerdir.

Eğitimden geri kalmanın işlendiği ikinci alt başlıkta; çocuğun eğitimden mahrum bırakılması, kadının eğitimden mahrum bırakılması, çeyiz hazırlamanın eğitimden geri kalmadaki etkisi, ev işlerinin etkisi ve ebeveyn etkisi işlenmiştir. Öncelikle çocukların ve kadınların eğitimden mahrum bırakılması anlamında iki ayrı başlığın açılmasındaki amaç, derginin çocuk eğitimini kız veya erkek olarak ifade etmemesiyle beraber eğitimi çocuklukta ve yetişkinlikte alınan iki yönlü bir açıyla işlemesidir. Bir gelenek kabul edilen çeyiz hazırlığının o dönem Osmanlı kadını için önemli bir unsur olduğu ve çeyiz hazırlayan genç kızın eğitim işlerine önem vermediği bu adetten kurtulmak gerekliliği kadınların dergiye gönderdikleri mektuplarda defalarca işlenmiştir. Ev işlerini bahane ederek eğitim almayı bir

yük olarak gören kadınların varlığı ifade edilirken yardımcıları olan kadınların da eğitimden kaçışlarına tepki gösterilmiştir. Dergiye yansıyan bilgilere göre Osmanlı toplumunun bir grubu tarafından eğitim reformları önemsenilmekte ve Batı takip edilmekteyken diğer grup tarafından geçmiş adetlere takılıp kalan bağınaz düşünceler kabul edilmektedir. Görülen o ki Osmanlı modernleşmesi toplumda ikiliklere neden olmuştur.

Âyîne çözüm arayışları içinde devletin politikasını destekleyen tutumuyla İnas mekteplerinin verdiği eğitimi desteklemektedir. İnas mektepleriyle ilgili gelişmeler sıklıkta dergide yer bulurken dergiye mektup gönderen kadınların çözüm önerileri sundukları da görülmektedir. Kadınların okuma yazma faaliyetlerine teşvik edildiği, edebiyatla ve sanatla ilgilenen kadınların varlığının konuşulmaya başlandığı görülmektedir.

Kadın dergisinin, kadınların sağlık faaliyetlerine ilgisiz kalmaması sevindirici bir durumdur. Fakat kadın sağlığına değinilen her yazıda kürtaj konusuna değinilmesi kadının en önemli vazifesi olan üreme fonksiyonunun devlet politikası haline geldiğini göstermektedir. Bu dönemle ilgili nüfus politikalarıyla ilgili araştırmalarda kürtajın yasaklandığı ve bu yasağı çiğneyenler için cezalar düzenlendiği varolan bir gerçektir. Devletin azalan nüfus politikasına karşılık geliştirdiği kontrol mekanizması: kürtajın yasaklama ve basın yayın faaliyetleriyle toplumu kontrol altında tutmaya çalışmaktır.

Türk toplum yapısında aileye verilen önemin devamını Osmanlı Devleti’de de görmek mümkündür. Osmanlı toplumu aile içinde kadın ve erkeğe ait olan vazifeleri net bir ayrımla belirlemiş olsa da dergi bu ayrımın kadın tarafı hakkında ayrıntılı bilgi vermesinin yanında erkek tarafının vazifelerini ifade etmeyi tercih etmemiştir. Evliliğin Türk-İslam Devleti olan Osmanlı toplumunda önemi vurgulanırken boşanma konusuna da yer verilmiştir. Kayınvalide ve gelin arasındaki çatışmaya değinen dergi, toplumun sorunlarından uzak kalamadığını göstermektedir.

Osmanlı’nın Batı’yı takibiyle başlayan kılık kıyafetlerdeki değişimin kadınlar arasında yarışa ve sonucunda da israfa neden olduğu defalarca vurgulanarak kadınların bu zararlı yarıştan vazgeçmelerini sağlamak amaçlanmış olmalıdır.

Osmanlı kadını cephede savaşan askerlerin durumlarına sessiz kalmamış dergi aracılığıyla yardımlar toplamaya başlamıştır. Yalnız vatanseverliği barındıran bu eylemde kadınların eşleri ya da babalarının isimleriyle anılmaları ve kendi isimlerini kullanamamaları eril hakimiyetin onlar üzerindeki etkisine bariz bir örnektir. Ayrıca dergide yayınlanan bu çatışma bilgileri de devletin siyasi tarihini ve ekonomisini takip etmek açısından değerlidir.

Âyîne dergisi Osmanlı’da yayınlanan ilk kadın dergilerinden olması ve devlet politikasını çok net bir şekilde gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Kadın mektuplarına

çokça yer veren derginin bazı kesimlerinden olsa da kadınların sesini duyurmayı başardığı kabul edilmelidir.

Bu çalışma ile hem kadın çalışmalarına hem de Selanik tarihine yönelik önemli bulgular ortaya konulmuştur. Düşün dünyasında önemli bir yeri olan Selanik'te basılan ilk kadın dergisinin Âyîne olduğu tezi, çalışmanın önemli çıktılarından. Bu çıktılar bağlamında ilerleyen dönemlerde İstanbul merkezli bir kadın dergisiyle Selanik menşeli Âyîne dergisinin içerik olarak karşılaştırılması hem Osmanlı kentlerinin dönüşümlerini hem de bu dönüşümlerin kadınların hayatlarındaki etkisini izleyebilmek için değerli olabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İ. (2000). "İddet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul, 21, 466-471.
- Acar, H. İ. (2010). "Talak". *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul, 39, 496-500.
- Ağçoban, S. (2016). "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar (UKSAD)*, 2(1): 14-24.
- Akgökçe, N. (2001). "Kültürel Prizmanın Eşiğinde Farklılıklar". *Yerli Bir Feminizme Doğru*. A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe (Ed.). Sel Yayıncılık İstanbul, 53-76.
- Akgündüz, A. (1992). "Başlık". *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul, 5, 131-133.
- Akkaya, M. A. (2008). "Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri". *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 1-16.
- Akman, M. (2004) *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2007)*. Pegem Yayınevi. Ankara.
- Altın, H. (2017) "Osmanlı Eğitim Tarihinde Dârümuallimât (Açılışı ve Gelişim Süreci)". *Akademik Matbuat*, 1(1): 20-37.
- Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2014). "Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim*, 3(4): 1-33.
- Araz, Y. (2014). "Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)". *Kebikeç*, 37: 233-260.
- Arnaud-Duc, N. (2005). "Hukukun Çelişkileri". G. Duby, M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 80-111.
- Arpacı, M. (2015). *Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Art, G. (1996). *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*. Çiviyazıları Yayınları. İstanbul.
- Asker, A. (2004). "Medyada Cinsiyetçilik ve Kadın Gazeteciler". *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyum Bildirileri*. Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul, 157-162.
- Atar, F. (2007). "Nikah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara, 33: 112-117.
- Avcı, M. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü -TAED*, 55: 225-254.

- Avcı, Y. 2007. “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”. *OTAM*, 21: 1-18.
- Aydın, E. ve Canel, A.N. (2018). “Anne-Oğul Bağlanmasının Gelin-Kayınvalide İlişkisi ve Evlilik Doyumunu Yordamadaki Rolü”. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2: 1-16.
- Aydın, H. (2009). “Kadın (1908–1909): Selanik’te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22: 147-156.
- Aydın, M. A. (2003). “Mehir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul, 28: 389-391.
- Badinter, E. (2017). *Kadınlık mı Annelik mi*. (Çev. A. Ekmekçi). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Balbaba, Ü. E. (2016). “Fıkhi Açından Tecavüz Sonucu Oluşan Gebeliğin Sona Erdirilmesi”. *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*. 12-15 Mayıs 2016, Isparta, 3: 69-83.
- Behaviour, S. (1993). *Kadın “İkinci Cins” Evlilik Çağı*. (Çev. B. Onaran), Payel Yayınevi, İstanbul.
- Bekiroğlu, N. (1999). “Osmanlı’da Kadın Şairler” *Osmanlı Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları. 9, 802-812.
- Belenli, T. (2017). “20. Yüzyılda Türkiye’de Kadın Konusunun Tarih Derslerinde Öğretimine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Kadınlar Birliği ve Faaliyetleri”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 19(2): 287-310.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (1998). *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2001) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. İletişim, İstanbul.
- Berktaş, F. (2015). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2016). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları. İstanbul.
- Beydilli, K. (2003). “Matbaa Maddesi”. *TDİA*, Ankara, 28: 105-110.
- Bozkurt, A. (2005). “93 Harbi Eşiğinde Selanik’te Bir Kadın Dergisi: Ayine (1875-1876)”. *Kebikeç Dergisi*, 19: 73-97.
- Bozkurt, N ve Kaya, N. (2001). “İstinsah”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları İstanbul. 23, 369-371.
- Butler, J. (2018). *Cinsiyet Belası*. Çev. B. Ertür. Metis Yayınları. İstanbul.

- Celal Nuri. (1993). *Kadınlarımız*. (Çev. Ö. Ozankaya), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Civelek, H. Y. (2016). “Kırmızı Kuşağın Kurumsallığı: Ataerkil Söylen ve Anadolu Kırsalı’nda Kadın”. *Doğu Batı*. 64: 87-122.
- Çaha, Ö. (2012). *Sivil Kadın Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*. Savaş Yayınevi, Ankara.
- Çakır, İ. E. (2014). “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550- 1684”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36: 201-216.
- Çakır, S. (2004). “Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları”. *Kadınların Belleği*. Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 36: 4-7.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay. İstanbul.
- Çam, Z., Seydooğulları, S., Çavdar, D. ve Çok, F. (2012). “Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. İstanbul, 12(2): 1211-1225.
- Çeler, Z. (2016). “Annenin Serüveni: Kadının Anne Olarak Toplumsal Kurgulanışı”. *Doğu Batı*, 63: 165-181.
- Çelik, A. (2015). “Cumhuriyet Dönemi Modern Türk Kadını: Keriman Halis Ece Örneği”. G, Ağrıdağ (Ed.). *Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları*. Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1-6.
- Çiçek, A. C. (2015). “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”. *KAÜ İİBF Dergisi*, Kars, 6 (9): 271-284.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul.
- Davidoff, L. (2016). *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*. (Çev. Z. Ataşer ve S. Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demir, M. (2016). “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2):71-90.
- Demirkol, G. (2019). “Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877)”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Erzurum. 64: 313-336.
- Denman, F. K. (2010). *Yeni Harflerle Kadın. II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jöntürk Dergisi (1908-1909)*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.Yıl Özel Yayını, İstanbul.
- Doğan, M. C. (1996). “Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları”. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri*, 8: 73-81.
- Döğüş, S. (2015). “Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum’a (Anadolu Bacıları Teskilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii”. *KSÜ Sosyal Bilimler*, 12(1): 127-150.

- Duben, A. ve Behar, C. (1998). *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Durgun, H. H. (2010). “Kadınlara Ve Çocuklara Yönelik Bir Dergi: Âyîne”. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II. 13-15 Mayıs 2010, Manisa, 369-383.
- Engels, F. (2003). *Ailenin, Özel Mülkiyetin Ve Devletin Kökeni*. Eriş Yayınları, İstanbul.
- Erkul, A. (2002). “Eski Türklerde Aile”. *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 3: 90-106.
- Fatma Aliye. (2009). *Osmanlıda Kadın. Cariyelik, Çokeşlilik Moda*. Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Fraisse, G. (2005). “Cinsel Farklılığın Felsefi Bir Tarihi”, G. Duby ve M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 52-79.
- Fraisse, G. ve Perrot, M. (2005). “Kadınların Üretimi, Gerçek ve İmgesel”. G. Duby ve M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 111-116.
- Fraisse, G.ve Perrot, M. (2005). “Sivil Kadın, Kamusal ve Özel”. G. Duby. M. Perrot. (Ed.) *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 303-306.
- Giorgio, M. (2005). “Katolik Model”. G. Duby, M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 157-185.
- Göküş, M. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3): 227-249.
- Görür, E. D. (2015). “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36): 311-322.
- Güler, A. (1992). “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara.
- Gültepe, N. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bacıyan-ı Rum’a*. Ötüken, İstanbul.
- Güven, Z. C. (2016). “Eril Tarih Söyleminde Bir Osmanlı Kadın Kamusal Alanı: Hanımlara Mahsus Gazete”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 43: 1-14.

- Hanay, N. (2008). *İslami Feminizm Örneği Olan Turuncu Dergisi'nde Toplumsal Cinsiyetin Kuruluşu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Higonnet, A. (2005). "Kadın Temsilleri". G. Duby, M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 288-300.
- Hook-Demarle, M. C. (2005). "Almanya'da Okuma ve Yazma". G. Duby, M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 138-156.
- İbar, G. (2017). *Şa Şa Şa'dan Çapkın Kız'a Müstesna Yayınlar*, Doğan Kitap. İstanbul.
- İbni Sina, (1992). "Aile Siyasetine Dair Risale (Er Risale Fi's- Siyase'l Menziliyye)". *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. (Çev. V. Akyüz). TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 3: 64-75.
- İnalcık, H. (2014). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- İnan, A. (1975). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kabaklı, L. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. IQ Kültür ve Sanat Yayınları. İstanbul.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (1993). "*İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*". Metis Yayınları, İstanbul.
- Kanburoğlu, Ö. (2004) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Fotoğrafçılar ve Bir Obje Olarak Kadın Teması". *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildirileri*, Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul, 2: 381-391.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler Ve Toplumsal Dönüşümler*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Kaymaz, İ. Ş. (2010). "Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46): 333-366.
- Kıranlar, S. (2007). "Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme: İşgal İstanbul'unda Tesettür". *Akademik İncelemeler*, 2(1): 310-327.
- Knibiehler, Y. (2005). "Vücutlar ve Yürekler". G. Duby ve M. Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 310-347.

- Koca, E. ve Koç, F. (2009). “Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul”. *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*. Ankara, 2167-2204.
- Koçer, H. A. (1972). “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1): 81-124.
- Koloğlu, O. (1985). “Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, I: 68-93.
- Konan, B. (2008). “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”. *Politikada Kadın Paneli*. Ankara, 157-174.
- Konan, B. (2018) “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 57(4): 319-335.
- Korkmaz, Ş. (1999). “İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(5): 285-297.
- Köse, S. (1998). “Hülle”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul. 18, 475-477.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*. Ötüken, İstanbul.
- Kuru, A. G. (2016). *Türk Ailesinde Karakter ve Otorite: Bir Toplumsal Tip Olarak Kaynana ve Kaynanalık Rolü Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Küçükcan, B. (2006). “Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Dergisi*, 158-172.
- Ortaylı, İ. (1985a). “Batılılaşma Sorunu”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, I: 134-138.
- Ortaylı, İ. (1985b). “İzmir’de İlk Bulgar Gazetesi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, I: 108.
- Ortaylı, İ. (2007). *Tarihin Sınırlarına Yolculuk*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Osmanağaoğlu, H. (2015). *Feminizmin Kitabı Osmanlı’dan 21.Yüzyıla Seçme Metinler*, Dipnot Yayınları. Ankara.
- Ögel, B. (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Türk Dünya Araştırmaları Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Özcan, U. Dalyan, M.G. (2011). “19.yy’da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları”. *History Studies International Journal Of History*. 3 (3): 319-336.

- Özçelik, Ş. (2017). *Kadın Tarihi Açısından Statünün Değişen Görünümleri (1876-1935)*. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Parlatır, İ. (1983). “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”. *Belleten*, XLVII (187): 805-829.
- Phillips, A. (2015). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (Çev. A. Türker). Metis Yayınları, İstanbul.
- Sabev, O. (2018). *Lale Devri İlk Osmanlı Türk Matbaasını Nasıl Etkiledi?*. Kömen Yayınları, 2018.
- Sağ, V. (2009), “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1): 9-23.
- Sami, Ş. (1996). *Kadınlar*. (Çev. İ. Doğan), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Savran, G. (2015). “Ailenin Sorgulanması”. H. Osmanağaoğlu (hızl.). *Feminizm Kitabı Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*. Dipnot Yayınları, Ankara, 429-434.
- Saygılıgil, F. (2001). “Osmanlı'da Sağlık Alanında Tedavi Gören ve Tedavi Eden Kadınlar”. İlyasoğlu, A. ve Akgökçe, N. (Ed.). (2001) *Yerli Bir Feminizme Doğru*. Sel Yayıncılık, İstanbul, 127-154.
- Scott, J. W. (2013). *Feminist Tarihin Peşinde*. Bgst Yayınları, İstanbul.
- Serbestoğlu, İ. (2011). “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”. *OTAM*, 29: 194-214.
- Sertel, Y. (2012). “Meşrutiyet Devrimi ve Kadın Sorunu”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4: 23-36.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Somel, S. A. (2002) “Osmanlı Son Döneminde Iskat-ı Cenin Meselesi”, *Kebikeç Dergisi*, 13: 65-88.
- Somel, S.A. (2000). “Osmanlı Modernleşmesinde Kız Eğitimi”. *Kebikeç Dergisi*, Ankara. 10: 223-238.
- Şahin, Y. (2004). “Türkiye’de Kamusal ve Özel Alanda Kadın Giyimi Üzerine”. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildirileri II. Cilt*, Yeditepe Üniversitesi Güzelsanatlar Fakültesi, İstanbul, 235-242.
- Şanal, M. (2009). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870–1924)”. *OTAM*, 26: 221-244.
- Şimşek, F. Eroğlu, H. Dinç, G. (2009). “Osmanlı İmparatorluğunda Iskatı Cenin (Çocuk Düşürme)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6): 593-609.
- Taşcıoğlu, R. Kekeç, S. (2016). “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında Kadın: Mehasin Dergisi Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*. Elazığ, 689-723.

- Taşkıran, T. (1973). *Cumhuriyetin 50.Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara.
- TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2015). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadını*. TC. Başbakanlık Devlet Arşivi Yayınları, İstanbul.
- Timur, T. (1985). “Osmanlı ve Batılılaşma”. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, I: 139-146.
- Toprak, Z. (2016). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Toska, Z. (1998) “Cumhuriyet'in Kadın ideali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar” A. Hacımirzaoğlu (Ed.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 71-88.
- Tunaya, T. Z. (1985). “Osmanlı-Batı Diyaloğu”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1: 142-148.
- Türkdoğan, O. (1992). “Türk Ailenin Genel Yapısı”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara.
- Uyanık, E. (2006). *Modernleşme Döneminde Türk Aydınlarının Eğitime Bakışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Üstünipek, M. (2004). “19.Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Türk Resminde Değişen Kadın İmgesi”. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyum Bildiri Metinleri II. Cilt*. Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. 1-4 Mart 2004, İstanbul, 335-362.
- Van Os, B. (2002). “Millî Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”. (Çev. B. Keleş), *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 14: 133-145.
- Varlık, B. (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, I: 112-146.
- Walby, S. 2013. “Kadın ve Ulus”. A. G. Altınay (Ed.), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.35-64.
- Walkowitz, J. R. (2005). “Tehlikeli Cinsellikler”. G, Duby, M, Perrot (Ed.). *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 347-373.

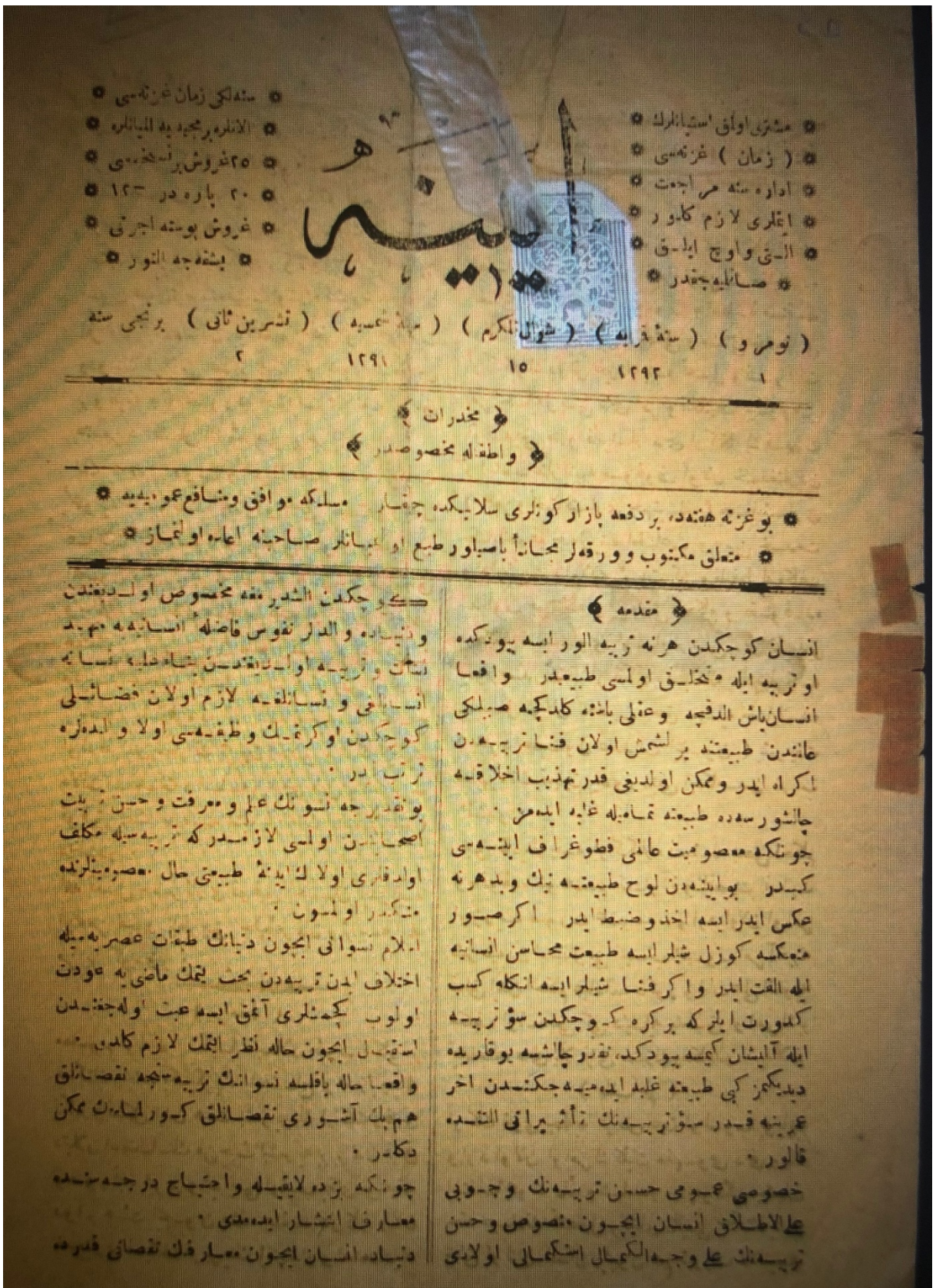
- Yavuz, A. F. (hızl.). (2008). *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-i Alisi*. Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, B. ve Seyhan, S. (2015). "1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden 'Kadınlık'a Göre Kadın". *İletişim Dergisi*, 23: 39-65.
- Yüksekkaya, G. S. (2007). "Kalın Ve Çeyiz". E. G. Naskalı Ve A.Koç. (Ed.) *Hediye Kitabı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 396-406.
- Yüksel, H. (1993). "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*. Emek Gazete ve Matbaacılık, Ankara. 468-503.
- Zihnioğlu, Y. (2016). *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Zorba, H.A. (2018). "Muhadderât Ve Etfale Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Âyîne". *Folklor/ Edebiyat Dergisi*, 24 (95): 155-170.
- "Mukaddime", *Âyîne Dergisi*, 1:1-2. 15 Şevval 1292/ 14 Kasım 1875.
- "Taleb-İ İlim", *Âyîne Dergisi*, 1: 2-3. 15 Şevval 1292/ 14 Kasım 1875.
- "Bir Makale", *Âyîne Dergisi*, 1: 2-3. 15 Şevval 1292/ 14 Kasım 1875.
- "Çocuk", *Âyîne Dergisi*, 1: 3-4. 15 Şevval 1292/ 14 Kasım 1875.
- "İstanbul Ahvalinde Vakıf Okur Yazar Bir Hanım Tarafından Letafet Gönderilen Varakadır", *Âyîne Dergisi*, 2: 3-4. 22 Şevval 1292/ 21 Kasım 1875.
- "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 2: 2-3. (Çocukların Terbiyesiyle İlgili Bir Yazı). 22 Şevval 1292/ 21 Kasım 1875.
- "İstanbul Ahvalinde Vakıf Okur Yazar Bir Hanım Tarafından Letafet Gönderilen Varakadır", *Âyîne Dergisi*, 2: 3-4. 22 Şevval 1292/ 21 Kasım 1875.
- "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 3: 2. (İlk İki Sayıda Bulunan Kadınların Vazifelerinin Devamı.) 29 Şevval 1292/ 28 Kasım 1875.
- "Yeni Bir Müjde", *Âyîne Dergisi*, 3: 2. 29 Şevval 1292/ 28 Kasım 1875.
- "Başlıksız", *Âyîne Dergisi* 3: 2-3. (Savaşta Askerlere Yardımla İlgili Bir Yazı.) 29 Şevval 1292/ 28 Kasım 1875.
- "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 3: 3. (Erkek Çocuk İstemeyi Kınayan Bir Yazı.) 29 Şevval 1292/ 28 Kasım 1875.
- "İki Numaralı Nüşamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir", *Âyîne Dergisi*, 3: 3-4. 29 Şevval 1292/ 28 Kasım 1875.
- "Başlıksız", *Âyîne Dergisi*, 4: 1.(Eski Edebiyatımızda İsim Yapmış Kadınlar Hakkında Kısa Bir Yazı.) 6 Zilkade 1292/ 4 Aralık 1875.
- "Âyîne", *Âyîne Dergisi*, 4: 3. 6 Zilkade 1292/ 4 Aralık 1875.

- “Hanımlar Tarafından Bu Hafta Yazdırılan Hediye”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3-4. 6 Zilkade 1292/ 4 Aralık 1875.
- “Birkaç Defadır Gazetemize Varaka Gönderen Hanım”, *Âyîne Dergisi*, 4. 6 Zilkade 1292/ 4 Aralık 1875.
- “Âyîne”, *Âyîne Dergisi*, 4: 3. (Iskat-1 Cenin ile İlgili Yazı.) 6 Zilkade 1292/ 4 Aralık 1875.
- “Iskat-1 Cenin Yani Çocuk Düşürmek”, *Âyîne Dergisi*, 5: 1-2. 13 Zilkade 1292/ 11 Aralık 1875.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 5: 3-4. (Askerlere Yapılan Yardımlar) 13 Zilkade 1292/ 11 Aralık 1875.
- “Kayınvalide ile Gelin”, *Âyîne Dergisi*, 8: 1-2. 4 Zilhicce 1292/ 10 Ocak 1876.
- “Çocukları Maariften Mahrum Eden Esbap”, *Âyîne Dergisi*, 13: 1-2. 18 Muharrem 1293/ 14 Şubat 1876.
- “Bir Hanım Tarafından”, *Âyîne Dergisi*, 17: 1-2. 16 Safer 1293/ 13 Mart 1876.
- “Cehalet”, *Âyîne Dergisi*, 18: 1-2. 23 Safer 1293/ 20 Mart 1876.
- “Malayani”, *Âyîne Dergisi*, 20: 1. 7 Rebiyülevvel 1293/ 2 Nisan 1876.
- “Hüsn-ü Muaşeret”, *Âyîne Dergisi*, 26: 2-3. 27 Rebiyülahir 1293/ 22 Mayıs 1876.
- “İzdivaç”, *Âyîne Dergisi*, 26: 3. 27 Rebiyülahir 1293/ 22 Mayıs 1876.
- “Hüsn-i Hat”, *Âyîne Dergisi*, 26: 3-4. 27 Rebiyülahir 1293/ 22 Mayıs 1876.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 27: 3-4. (Kadınların Çocuk Düşürme Konusunda Yaptıkları Tehlikeli Şeyler.) 4 Cemaziyelevvel 1293/ 28 Mayıs 1876.
- “Okumak-Yazmak”, *Âyîne Dergisi*, 28: 2-3. 10 Cemaziyelahir 1293/ 3 Temmuz 1876.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1-2. (İnas Mektebiyle İlgili Bir Haber.) 10 Cemaziyelahir 1293/ 10 Temmuz 1876.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 2-4. (28. Sayıdaki “Okuma-Yazmak” Yazısının Devamı.) 17 Cemaziyelahir 1293/ 10 Temmuz 1876.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 29: 3. (Kadınların Okul Hayatıyla İlgili Bir Yazı.) 17 Cemaziyelahir 1293/ 10 Temmuz 1876.
- “Haber”, *Âyîne Dergisi*, 29: 1. 17 Cemaziyelahir 1293/ 10 Temmuz 1876.
- “Zevce ile Zevce Beyninde Muhavere”, *Âyîne Dergisi*, 30: 3-4. 24 Cemaziyelahir/ 17 Temmuz 1876.
- “Garip Bir Vakı’a”, *Âyîne Dergisi*, 32: 3-4. 15 Recep 1293/ 6 Ağustos 1876.
- “Varaka”, *Âyîne Dergisi*, 32: 3. 15 Recep 1293/ 6 Ağustos 1876.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 32: 1-2. (Savaşan Erkekler İçin Kadınlardan İstenen Yardım Talep Edilen Yazı.) 15 Recep 1293/ 6 Ağustos 1876.
- “Bir Hanım Tarafından Varakadır”, *Âyîne Dergisi*, 32: 2-3. 15 Recep 1293/ 6 Ağustos 1876.

- “Yenişehir İnas Mekteb-İ Rüşdiye Şakirdanından Bir Kız Tarafından Gönderilen Varakadır”,
Âyîne Dergisi, 34: 2. 29 Recep 1293/ 20 Ağustos 1876.
- “İki Kadın Beyninde Muhavere”, *Âyîne Dergisi*, 34: 3-4. 29 Recep 1293/ 20 Ağustos 1876.
- “Başlıksız”, *Âyîne Dergisi*, 34: 1. (Yaralı Askerlere Gönderilen Yardımlarla İlgili Bir Yazı.) 29
Recep 1293/ 20 Ağustos 1876.
- “Âyîne”, *Âyîne Dergisi*, 34: 1-3. 29 Recep 1293/ 20 Ağustos 1876.
- “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyîne Dergisi* 38. 5 Ramazan 1293/ 24 Eylül
1876.
- “Kadınların Elbiseye Olan Düşkünlükleri Üzerine Yazılmış Bir Komedi”, *Âyîne Dergisi*, 39:
2-4. 12 Ramazan 1293/ 1 Ekim 1876.

EK ÂYİNE DERGİSİ KAPAĞI

• سنه لکى زمان غزنهسى
 • الاندوه بر مجده به الميانله
 • ۲۵۰ شروش بر نه خهسى
 • ۲۰ پاره در ۱۲۰
 • غروش بوسته اجرتى
 • بشفه جه النور

• مشرقى اواق استبانلرك
 • (زمان) غزنهسى
 • اداره سنه مر اجمت
 • ايتلى لازم كاور
 • السى و اوج ايلق
 • مسالطه جندر

(نومرو) (سنه قريه) (شوال انكرم) (مهة شمسه) (نهمين ثابى) بر نيمى سنه
 ۱ ۱۲۹۲ ۱۵ ۱۲۹۱ ۲

﴿ مخدرات ﴾
 ﴿ واطفاله مخصوصدر ﴾

• بو غزنه همتده بر دفعه بازار كو نرى سلايكده چغار مسلكه موافق و مشافع عموميه
 • متعلق مکتوب و ورقه ل بحماناً باصباور طبع او استبانلر صاحبه اعلاه اولتاز

﴿ مقدمه ﴾

انسان كو چكندن هر نه تزيه الور ايسه بيونكه او تزيه ايله متخلفق اولسى طبيه ايدر . واقعا انسان باش الدفجه و عئلى بائنه كلدكجه صابلكى هانندن طبيعتد ير لشش اولان فنا تزيه من اكره ايدر و ممكن اولدبغى قدر تمذهب اخلاقه چاشور سهده طبيعته تمامه غلبه ايدمن . چونكجه معصوميت عالمى فطوغرافى ايتسهسى كيدر بو ايتنه دن لوح طبيعته نيك و بد هر نه عكس ايدر ايسه اخذ و ضبط ايدر اكر صور متمكسه كوزل شيلر ايسه طبيعت محاسن انسانيه اله القت ايدر و اكر فنا شيلر ايسه انكله كسب كندورت ايلر كه بر كره كه و چكندن سؤ تزيه ايله آيشان كيمه بيونكد، ندر چاشمه بو قاريدنه ديدكجهر كپى طبيعته غلبه ايدمه چكندن اخر عمرينه قيدر سؤ تزيه نيك تاثير اى التسه قالور .

• و چكندن الشدريه فقه مخصوص اولدبغندن و نيساده و الدر نفوس فاضله انسانيه ممد نساك و تزيه اولدبغندن يشاه طيبه نساك انسانى و نسالقه لازم اولان فضائلى كو چكندن او كرتك و طيقه سى اولان اندزه نرت ايدر . بو ندر جه نسو نك علم و معرفت و حسن تربيت اصحابين اولسى لازمدر كه تزيه سيله مكلف اولدقارى اولاك ايدنه طبيعتى حال معصومه يئلنده متكدر اولسون .

• اولام نسوانى ايجون دنياك طبقات عصره سيله اختلاف ايدن تزيه دن بحث اتمك ماضى به عودن اولوب كچمئلىرى آتقى ايسه عبت وله چغندن استقبل ايجون حاله نظر اتمك لازم كلدى . واقعا حاله باقلسه نسوانك تزيه سجه نقصانلق هم بك آشورى نقصانلق كورلسدن ممكن دكلر .

• چونكه بزده لايقيه و احتياج در جه سنه معارف انتشار ايدمى . دنياك انسان ايجون معارفك نقصانلى قدره

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı	Mehtap ÇAĞAŞLILAR
Doğum Yeri ve Tarihi	Antalya- 12.02.1987
Eğitim Hayatı	
Mezun Olduğu Lise	Hacı Dudu Mehmet Gebizli Lisesi
Lisans Diploması	Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Öğretmenliği
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Konusu	Âyine Dergisi Işığında Osmanlı'da Kadın
Yabancı Dil/Diller	İngilizce
Meslek Hayatı	
Muş Lisesi Tarih Öğretmeni	07/09/2011
Muş Anadolu İmam Hatip Lisesi Tarih Öğretmeni	07/12/2012
Hasan Güçlü Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni	02/09/2013
Şehit Ömer Dikmen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	14/06/2016
Aldemir Atilla Konuk Anadolu Lisesi Müd. Yrd.	03/10/2016
E-Posta	mehtapcagaslilar@gmail.com